

TUSSEN ZWAANSTEEG EN ACHTEROM

Het Stegenboek van Utrecht

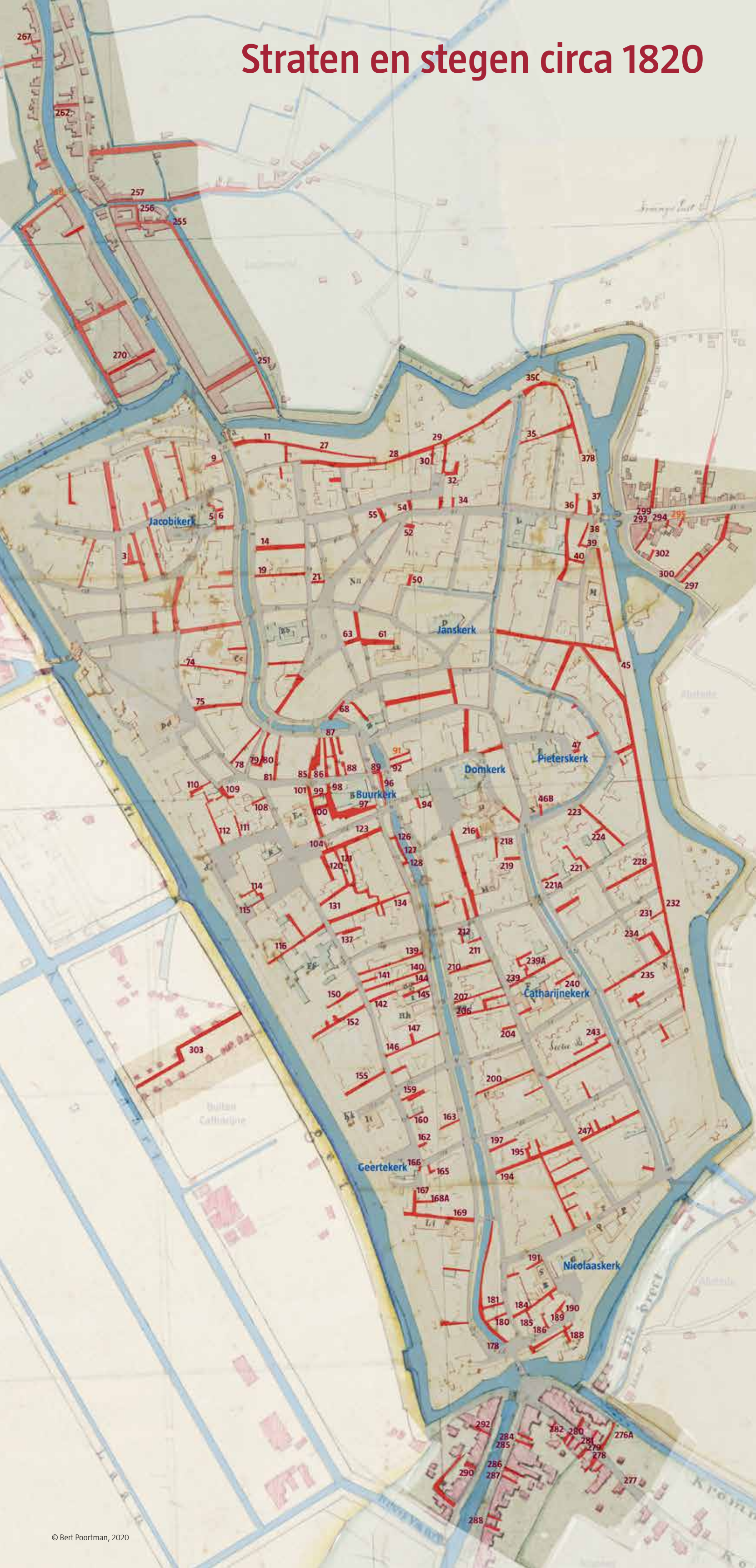
Bert Poortman

OudeUtrecht

Straten en stegen circa 1820

TUSSEN

ZWAANSTEEG

EN

ACHTEROM

Het Stegenboek van Utrecht

Bert Poortman

Tussen Zwaansteeg en Achterom
Het Stegenboek van Utrecht

Tweede, gewijzigde en uitgebreide druk

Een uitgave van de Historische Vereniging Oud-Utrecht

© Bert Poortman, 2021

ISBN: 978 9 07 110899 0

OudUtrecht

www.oud-utrecht.nl

Voorblad	Zwaansteeg (steeg 140)
Voorblad binnen	Zwaansteeg vanaf de Springweg in 1957, foto G.J. Lauwers, HUA 74808
Schutblad voor Schutblad achter	Straten en Stegen circa 1820 Stegenkaart 2021
Achterblad binnen Achterblad	Achterom in 1938-1942, HUA 51340 Achterom (steeg 234)

Inhoud

Introductie	7
Het ontstaan van stegen	9
Kerkenstad Utrecht	12
Utrecht, de stad na 1122	20
Utrecht na de Reformatie	38
De negentiende eeuw	56
Van Woningwet 1901 tot Cityvorming	76
De stegen in mineur	100
Het herstel van de stegen	110
Het ontstaan van nieuwe stegen	120
De waarde en beleving van stegen	128
Bevindingen bij meer dan 400 stegen	138
Stegen: wat brengt de toekomst?	146
Literatuur	154
Bijlagen	156
Register van verdwenen steegnamen in Utrecht	156
Stegenindex	158
Stegenkaart Utrecht	164
Stegenrapport Oude Stad Utrecht	165
Index	166

Voorwoord

De Commissie Cultureel Erfgoed van de Historische Vereniging Oud-Utrecht waakt over het behoud van het cultureel erfgoed van de stad. De ‘Werkgroep Stegen’ van deze commissie onderzocht alle stegen met als doel een evaluatie uit te voeren van de toestand van de kleinste wegen van de stad.

Het onderzoek omvat de stad als weergegeven op de plattegrond uit 1832, de ‘Oude Stad’ met haar stegen, sloppen, achterommen en hoven. Al deze tot de verzameling stegen behorende ontsluitingen zijn bezocht. De oude en de nieuwere in de binnenstad, langs de Vecht, de Vaartsche Rijn en de Biltstraat.

Het onderzoek is niet uitputtend geweest. Ongetwijfeld zijn er stegen overgeslagen, zijn verdwenen steegnamen niet allemaal achterhaald of is belangrijke informatie onvermeld gebleven. Hopelijk kan dit met uw hulp in een volgende versie verbeterd worden.*

Het onderzoek heeft in december 2019 geresulteerd in drie publicaties, een kaart, een rapport en een boek. Bij deze herziene tweede druk zijn in alle drie verbeteringen aangebracht:

- Stegenkaart Utrecht;
- Stegenrapport Oude Stad Utrecht;
- Tussen Zwaansteeg en Achterom.

Elke steeg is ingetekend en genummerd op de *Stegenkaart Utrecht*. Deze kaart vormt een leidraad bij de tekst. De kaart zit in de omslag van dit boek aan de achterzijde.

Stegenrapport Oude Stad Utrecht is de digitale rapportage van alle bezochte stegen in het gebied. Het rapport geeft per steeg een korte beschrijving met de locatie op de kaart en foto’s. Grote veranderingen in de laatste dertig jaar worden genoemd. *Stegenrapport Oude Stad Utrecht* is alleen digitaal te vinden op het internet.

Tussen Zwaansteeg en Achterom beschrijft de wording van de stad en haar netwerk van wegen. De verhaallijn wordt geïllustreerd met de ontstaansgeschiedenis van stegen. Het Stegenboek van Utrecht is méér dan de ondertitel van dit boek. Bij de tweede druk van dit boek is een index van stegen toegevoegd.

De Historische Vereniging Oud-Utrecht wenst u veel leesplezier.

* Stuur aanvullende informatie naar stegenoudutrecht@gmail.com.

Vermoedelijk de verdwenen Witsteeg
tussen de Achterstraat en de Lange
Lauwerstraat in 1839 [Tekening](#)
van G. Lamberts uit de Atlas Jhr.
J.F.L. Coenen van 's Gravesloot,
[topografische prenten, tekeningen](#)
[en aquarellen van 1700 tot 1900 uit](#)
[de provincie Utrecht, HUA 38482](#)

Introductie

Al ver voor het ontstaan van de stad slingerden wegen en paadjes tussen de velden, bossen en moerassen. Vroege bewoners cultiveerden het land tot akkertjes en weiland en verbonden die met elkaar. Voor al die paadjes in het landschap zou de naam olifantenpaden¹ van toepassing zijn, smalle verbindingen die door gebruik ontstaan. Deze voetpaden en weggetjes zijn ouder dan de bebouwing; pas later ontstonden de erven en huizen. Met de versterking van de stad ontstonden er ommuurde verbindingen: de Versteende Olifantenpaden.

Al van oudsher vervult de stad zowel een rol als facilitair centrum voor velen als woonwijk voor bewoners. De bevolking maakt net als bezoekers van buitenaf gebruik van de structuur van straten en stegen. Dat netwerk is nooit ontworpen voor de grote groepen bezoekers van nu en de toename van verkeer. Hoe houden de stegen zich onder dit toenemende gebruik? Met die vraag is de Werkgroep Stegen op pad gegaan. En hoe het netwerk van straten en stegen zich van oudsher heeft ontwikkeld, daarover gaat dit boek.

De 'oude' stad is het gebied dat is weergegeven op de kadastrale minutenkaart uit 1832. Het kadaster voltooide in dat jaar voor het eerst een nauwgezette tekening die de locatie van stegen aangeeft. In het schutblad voor is een oudere kadastrale kaart uit 1820 te vinden, het geeft de omvang van de Oude Stad weer.

Wegen die in 1832 aangeduid werden met steeg, waren veelal smaller dan vijf meter en nog niet verhard. De stegen die in 1987 nog bestonden zijn in een door de gemeente in dat jaar uitgevoerd onderzoek genummerd en beoordeeld.² Dat onderzoek is in de afgelopen jaren herhaald.

Stegen zijn er in soorten en maten. Net als in het onderzoek uit 1987 worden vier verschillende stegen onderscheiden:

- 1 steeg: een smalle verbinding en (veelal bewoonde) weg;
- 2 slop: een smalle doodlopende en (veelal bewoonde) weg;
- 3 achterom: een smalle doodlopende, onbewoonde weg, vaak aan de straatzijde afgesloten;
- 4 hof: een steeg, slop of achterom met een kenmerkende ruime aanleg, met kleinschalige woningen.

De stegen zijn in de periode 2016-2020 opnieuw bezocht. Aan het onderzoek zijn nieuwe stegen toegevoegd. Al deze stegen zijn terug te vinden op de bij dit boek horende nieuwe *Stegenkaart Utrecht* en in het digitale rapport *Stegenrapport Oude Stad Utrecht*. Dat werk vormde de basis voor dit boek.

Tussen Zwaansteeg en Achterom - Het Stegenboek van Utrecht, beschrijft de ontstaans-geschiedenis van stegen en de daaraan gerelateerde wording van de stad. De tekst staat vol met historische verwijzingen en is rijk geïllustreerd met kaartmateriaal en afbeeldingen.

Elk hoofdstuk in dit boek is tweeledig. Steeds volgt een periode van stadsontwikkeling, geïllustreerd met stegen uit die tijd. Tot in de twintigste eeuw gebeurt dat nog parallel op de linker- en rechterpagina. Vanaf de periode van de Stadsvernieuwing zijn de stegen integraal onderdeel van het verhaal. Een klein kaartje aan het begin van het hoofdstuk geeft steeds de locatie van de steeg aan en op de *Stegenkaart Utrecht*, in het schutblad achter in dit boek, is de genummerde steeg meer in detail te zien.

Het boek begint met het vroegste begin, van de Romeinen tot en met de kerstening. Voor een nieuwe plaats in wording is een basisafpraak nodig: voor de verkaveling van land moet de omgang met water geregeld zijn. De Rijn en de Vecht hebben alles met Utrecht te maken en de afvoer van regenwater alles met de eerste stegen. Stegen ontstonden in de vroege Middeleeuwen, al voor het jaar 1122 toen Utrecht stadsrechten kreeg. Het waren aanvankelijk kleine en onverharde paden. Vele nieuwe stegen maakten daarna de verdere groei van de stad mogelijk. Veranderingen nadien hebben grote invloed gehad op het patroon van straten en stegen, van de Reformatie tot en met de negentiende eeuw. In de negentiende eeuw verdrievoudigde de bevolking van de stad. De stegen raakten overbevolkt met alle problemen van dien.

De Woningwet van 1901 stelde eisen aan bestaande huizen en stimuleerde de bouw van ‘fatsoenlijke’ woningen. Veel bewoners vertrokken vervolgens naar nieuwe stadswijken en de Oude Stad kreeg nieuwe functies. Dat bleef niet zonder gevolgen. In de jaren 1960-1970 was er sprake van sterk verval en verpaupering van de Oude Stad. In de volgende periode van Stadsvernieuwing is de Oude Stad hersteld. De fijnmazige structuur werd waar mogelijk gehandhaafd of zelfs teruggebracht. En zo komen we bij de toestand van de stegen in 1987. De Stadsvernieuwing was in een afrondende fase beland. De daarop volgende jaren 1990 kenden een economische opleving met een zeer actieve bouwperiode.

Wat hebben de tijdsperiodes voor effect gehad op de kleinste wegen in de Oude Stad, de stegen? De huidige waarde en beleving van stegen wordt geïllustreerd met vier voorbeelden; van een steeg, een hof, een achterom en een slop. Het voorlaatste hoofdstuk geeft algemene bevindingen over de wording van de stad en de stegen in het bijzonder. Stegen: wat brengt de toekomst? Met aanbevelingen in dit laatste hoofdstuk wordt het boek afgesloten.

Het ontstaan van stegen

Eerst is er sprake van een ongetemde Rijn, van de tijd van de Romeinen tot en met de kerstening in de tiende eeuw. Landontginning begint met het regelen van de afwatering van hemelwater naar de rivier. Land ontginnen is arbeid van velen: het ontdoen van begroeiing, het egaliseren van de grond en het graven van geulen. Nederzettingen uit de tijd van de eerste kerstening verdwenen weer. De rivier kreeg weer vrij spel. Pas in de tiende eeuw kwam er een veilige tijd waarin het werk voor een volgende generatie behouden bleef. De eerste verkaveling rond het oude Romeinse Castellum begon als een lint langs de rivier en de weg. Grotere kavels werden opgedeeld in kleinere toen Utrecht groeide. Daarvoor waren nieuwe ontsluitingswegen nodig, breed genoeg voor voetgangers en zakkendragers. Dat markeerde het ontstaan van de eerste stegen. Ze dienden twee doelen, geschikt als ze waren voor de ontsluiting en de afwatering.

Het rivierenlandschap in de eerste eeuwen

Van Dinter, Leven aan de Limes, 2017

Dit hoofdstuk begint in een periode waarin er nog geen sprake was van stegen. Pas na de succesvolle kerstening van het land ontstonden in bisschopsstad Utrecht de eerste ontsluitingen met die naam.

Nederzetting in de Rijndelta

Het landschap van de Rijndelta werd getekend door de rivier en kleine waterstromen, een rivier die regelmatig buiten haar oevers trad.³ Aan het einde van de winter kon een nieuwe loop ontstaan door de ophopingen van ijsschotsen, in andere tijden door bijvoorbeeld beverburchten. Ook de Vecht maakte deel uit van deze Delta, als aftakking van de Rijn. In die tijd waren de waterwegen de verkeerswegen. Nederzettingen waren afhankelijk van het water: voor eigen gebruik, transport, de voedselvoorziening en niet in het minst voor de afvoer van regenwater. Paadjes zullen er in die tijd ook geweest zijn, al zijn sporen daarvan niet meer terug te vinden. Er was land- en tuinbouw, er werd gejaagd en gevisd. Die sporen zijn wel terug gevonden. Deze tijd van voor de jaartelling kende waarschijnlijk al een soort ‘eigendomsgevoel’: wat de bewoners met eigen arbeid aan bezittingen hadden opgebouwd, zoals lemen huizen, akkertjes, tuinen, voorraden, huisdieren en andere huisgoederen, bewaakten ze tegenover andere bewoners van de nederzetting en verdedigden ze tegenover vreemdelingen. Al het land er omheen en de waterwegen waren voor gemeenschappelijk gebruik. Die vreemdelingen kwamen omstreeks het jaar 50, de Romeinen. De Rijn was van strategisch belang voor het Romeinse Rijk; de rivier kon gaan dienen als de aan- en afvoerweg voor schepen richting Brittannica. De Rijn fungeerde tevens als noordelijke grens. Met de bouw van

Noten

¹ Olifantenpaden wordt als naam wel gebruikt voor de bochtafsnijdingen of verbindingen die te zien zijn op plekken waar ze volgens de stadsplanning niet bedoeld zijn voor voetgangers of fietsers. Velen ontstonden in een tijd zonder stadsplanning. Het zijn tegenwoordig de paden der burgerlijke ongehoorzaamheid.

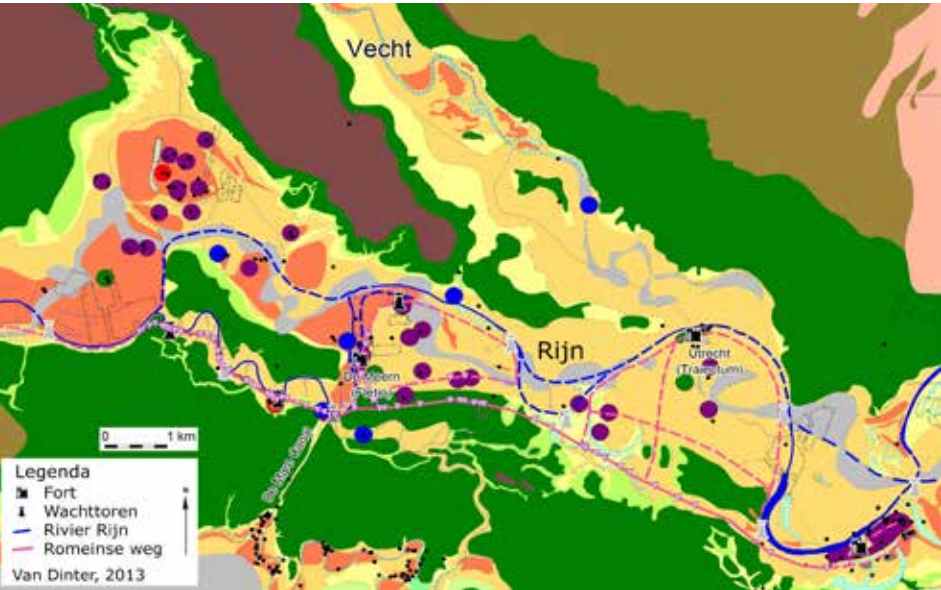
² Stegenrapport, Gemeentelijke Monumentencommissie i.s.w. de afdeling Stedebouw en Verkeer en de onderafdeling Monumenten, 1987. Gebaseerd op een inventarisatie van J. Oosterhoff.

fortificaties hielden de Romeinen de grens onder controle. Op regelmatige afstand plaatsten ze forten, een Castellum. Op onderlinge zichtafstand lagen de forten Vechten, Traiectum en Hoge Woerd. Traiectum is de locatie van het huidige Utrecht. Al kort na de jaartelling was de Vecht ontstaan als aftakking van de Rijn en deze rivier mondde uit in de Zuiderzee. De aftakking lag tussen de Romeinse forten Vechten en Traiectum.⁴ Traiectum controleerde naast de Rijn ook het verkeer over de Vecht. Forten stonden op door rivierslib gevormde stroomruggen, net even wat hoger gelegen dan het omliggende landschap. Buiten de forten waren er ook op stroomruggen gelegen boerderijen. In 1999 zijn sporen daarvan teruggevonden ter hoogte van de (Kleine) Eligenstraat (steeg 247), een boerderij uit de Romeinse tijd op een oeverwal van de Rijn.⁵ De Romeinen bewaakten hun gebied met de forten, boerderijen en wegen als hun ‘bezit’. Traiectum lag in een bocht van de Rijn, met nevenstaande tekening is de vermoedelijke loop in die tijd weergegeven. Na het jaar 275 trokken de Romeinen zich terug. De Rijn kreeg vrij spel en alle Romeinse verdedigingswerken raakten in verval, waaronder Traiectum. Overstromingen teisterden de omgeving met regelmaat en vaagden ook de vroegere nederzettingen weg.

De kerstening

Midden in het Frankische Koninkrijk van de eeuwen na de Romeinen lag de hoge plek in de Rijndelta van het vroegere Traiectum. De kerstening van Nederland was al in de vijfde eeuw begonnen. In het Friese gebied stakte dit proces; het was er niet veilig. Eerste kerkjes werden verwoest. Willibrord had in het jaar 723 meer succes en kreeg in dat jaar het fort Castellum als geschenk van het Frankische gezag. Als kerkelijke voorpost verwierf de kerk ook immuniteitsprivileges; naast het kerkelijk gezag mocht ze het wereldlijk gezag uitoefenen over de gebieden van de Friezen.

Binnen de omranding van het vervallen fort kwam het klooster met de kerk Sint Salvator te staan. Een eerste nederzetting ontwikkelde zich tevens in deze periode. In de negende eeuw waren er Vikingen en Noormannen die plunderden en roofden. In die periode werd Traiectum verlaten, al lag de oorzaak daarvan waarschijnlijk bij de veel voorkomende overstromingen. Het resultaat was in ieder geval dat er aan het einde van de negende eeuw weinig over was van de kerkelijke rijkdommen of nederzetting, slechts de fundamenten.⁶ De Rijn had weer vrij spel. Vrij recent heeft fysisch geograaf Marieke van Dinter, op basis van vele archeologische gegevens, reconstructies gemaakt van de loop van de rivieren Rijn en Vecht, de ligging van Romeinse sporen en vroege nederzettingen, zie de afbeeldingen.⁷ De Rijn lag ter hoogte van het Oudkerkhof, afhankelijk van het seizoen als een stroompje of een stroom. De Vecht vond aanvankelijk alleen bij hoog water de weg naar de Zuiderzee.

De Rijn en Limes tussen de jaren 40 en 240 ter hoogte van Traiectum Deel van een kaart uit 2013 Van Dinter, Leven aan de Limes, Appendix A en B

Vroegmiddeleeuwse nederzetting periode 500-700 Illustratie van Daan Claessen, afdeling Erfgoed Utrecht

Omliggend was het grondgebied met nederzettingen die Nesseshort, Suegnon en Rudinhem genoemd werden. Namen die we daarna niet meer tegenkomen. Pas in de tiende eeuw kwam het vroegere Castellum definitief tot bloei. Op de restanten van het Romeinse fort werd na het jaar 925 de zetel van de bisschop herbouwd.⁸ Vele stukken ontgonnen land werden het eigendom van de kerk. De opbrengsten financierden haar werken. Twee kloosters, Sint Salvator en Sint Maarten, beheerden de bezittingen van de bisschop bestaande uit grondgebied in Utrecht en landerijen in het land. De kloosters waren de immuniteiten van het kapittel Oud Munster en het Domkapittel. De ommuurde gebieden waren voor burgers niet toegankelijk en de kanunniken hadden er hun eigen regels.

Nederzetting Utrecht tussen 450 en 800 Van Dinter, Leven aan de Limes, Appendix D

Noten

- 3 Met in de delta nu de gekanaliseerde Oude-, Kromme- en Leidse Rijn.
- 4 Smit, Romeinen rondom het Domplein, 2014.
- 5 Van der Mark, Basisrapportage Archeologie 2, Eligenstraat, gemeente Utrecht 2001.
- 6 H.L. de Groot, Van strijdhamer tot bisschopsstaf, in De Bruin e.a., Een paradijs vol weelde, 2000; Van Dinter, Leven aan de Limes, 2017.
- 7 Van Dinter, Leven aan de Limes, 2017
- 8 K. van Vliet, De stad van de bisschop, in De Bruin e.a., Een paradijs vol weelde, 2000.

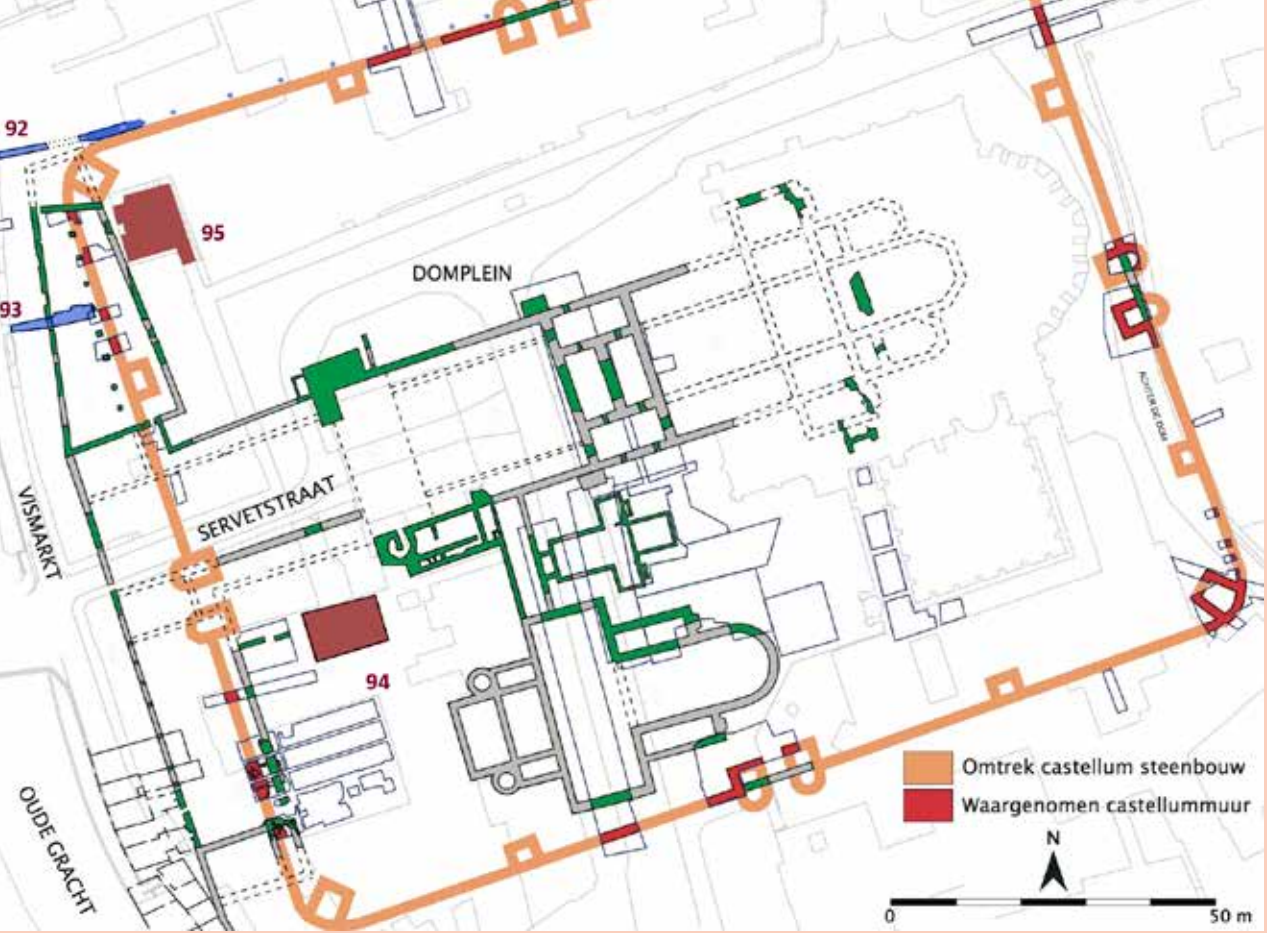

De bebouwing van Utrecht in de periode 1040-1122 Visualisatie
Daan Claessen, gemeente Utrecht, afdeling Erfgoed

Kerkenstad Utrecht

De kerk vertegenwoordigde de geestelijke macht met de bisschop aan het hoofd. De kerk had tevens het wereldlijke gezag in het Sticht, ter verdediging beschikte ze over eigen legers. De kerk zorgde er voor dat in gebieden veilig gewoond en geboerd kon worden. Nieuwe plaatsen voor nederzettingen werden toegewezen en voorzieningen als wegen, stuwen of wateromleggingen konden onder organisatie van en met middelen van de kerk gerealiseerd worden. Daarvoor moest wel betaald worden, zoals met een deel van de oogsten. Ook kende de samenleving de verplichting om werkkraft in te zetten voor gemeenschappelijke voorzieningen.

Het wereldlijk gezag ging in 925 over naar Duitse koningen. Zij bezochten regelmatig Utrecht. En zo kreeg Utrecht in het begin van de elfde eeuw een bisschoppelijk en keizerlijk paleis, gebouwen die bijna pasten binnen de grenzen van het oude Castellum. De kerk ontwikkelde zich tot een goed geleide organisatie, voorzien van eigen inkomsten uit land, legaten, aflaten en collectes. Door verdere vergroting van het gebied onder beheer van de bisschop van Utrecht werden kort na de millenniumwisseling meer kloosterkapittels gesticht: die van Sint Jan en Sint Pieter. Niet alleen in de stad Utrecht, ook in het Nedersticht (provincie Utrecht) en in het Oversticht (provincie Overijssel

Periode Castellum, bewerkte kaart uit het rapport Kloosterman en Hoegen Basisrapportage Archeologie 64, Archeologie Domplein, 2015

Stegen bij het Castellum

1 Enkele van de oudste stegen van Utrecht zijn ter hoogte van het oude Castellum terug te vinden. Midden twintigste eeuw is de ommuring van het Castellum herontdekt. Een markering maakt nu de locatie van het Castellum rond het Domplein zichtbaar.⁹ Stegen uit de tijd van de Romeinen zijn er niet. Wel stegen die in de Middeleeuwen, door herbestemming van het Castellum, er een plek kregen.

Domherensteeg
Een oudste paadje liep mogelijk pal langs de ommuring van het Castellum en exact op die locatie is een achterom op de Vismarkt te vinden. De Domherensteeg (steeg 92) (zie de Stegenkaart Utrecht) kreeg deze naam in de dertiende eeuw. Daarvoor bestond ze mogelijk al als pad. In de eerste helft van de elfde eeuw werd de steeg

en Drenthe) had de bisschop van Utrecht gezag over grote delen van het land. Daaruit verkreeg de stad eeuwenlang belangrijke inkomsten. Het bezit groeide mede door het vererven aan de kerk van grond van overleden burgers zonder erfgenamen. Het kapittel Sint Marie werd gesticht en de Sint Paulusabdij kreeg taken in het beheer van het onroerend goed. Zo kwamen er in Utrecht vijf kapittels met eigen grondgebied in Utrecht, voor hun huisvesting, kloostergebouwen, kloosterkerken, kerkhoven en tuinderijen. Buiten het vroegere Castellum waren inmiddels grotere gebieden afgesloten voor burgers.

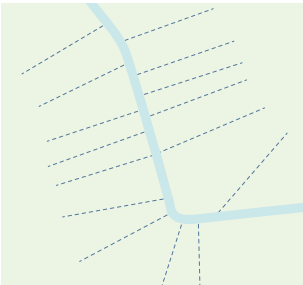
Ontstaan van de eerste stegen

In de tweede helft van de elfde eeuw groeide buiten de immuniteiten een eerste burgerlijk stadsdeel met de naam Stathe. Tot honderden meters langs de oevers van de Rijn kwamen erven met hofsteden. Het moet deze tijd zijn geweest dat de eerste stegen ontstonden, al zal men ze indertijd niet als wegen hebben ervaren. Dat kwam door de eerste functie die ze vervulden. Waterbeheersing en de afvoer van water door regenval hadden greppels en slootjes nodig die het water via de Rijn naar de zee afvoerden. Gebruikmakend van bestaande hoogteverschillen of door zelf aangebrachte afgravingen en ophogingen, liep het water met een kleine helling in de watergang naar de rivier. De eerste verkaveling van land begon dwars op de rivier. Grenzen werden in het land getrokken, beginnend aan de oever en doorlopend tot in het achterland. Daar kwam weinig meetkunde aan te pas, het landschap gaf al met hoogtes en laagtes praktische aanwijzingen. Via de burggraaf konden gebieden tot ontginning komen en met een verdere verkaveling tot eigendom gemaakt worden. De adellijke stand nam er het voortouw in. Lange brede kavels werden naar verloop van tijd opgedeeld in smallere kavels. De ontsluiting van de kavels was vanaf de rivier goed geregeld. Voor de afwatering dienden greppels tussen de erven en hofsteden van de boeren, tuinders en andere

bewoners voor algemeen gebruik. De erven werden afgescheiden door hagen en schuttingen van vlechtwerk. Al snel zullen de bewoners ontdekt hebben dat op deze manier van verkavelen, dwars op de rivier, slechts een beperkt aantal erven mogelijk is. Met de groei van de stad groeide het verkeer en niet alleen over de rivier. Een tweede ontsluiting verbond de kavels via een parallel aan de rivier lopende weg en verkaveling dwars daarop. Ook dat was niet voldoende om de groeiende bevolking een eigen erf te geven. Een tweede methode van verkaveling diende zich aan om daarin te voorzien. Dwars op de greppels werd verder verkaveld. Dezelfde greppels gingen dienst gaan doen als ontsluitingswegen voor algemeen verkeer. Daarnaast voerden ze nog steeds het water af naar de rivier. De illustraties rechts geeft daarvan een voorbeeld bij dezelfde rivier. Deze tweede wijze van verkaveling geeft veel meer bewoners een erf. Het werd een voor de hand liggende verkaveling in steden. Dwarsliggende kavels hadden als ontsluiting de greppels met een breedte van één tot hooguit twee meter, iets uitgehold waardoor er bij droog weer goed over te lopen was. Dit proces van het verder volbouwen of benutten van kavels hield pas op toen de openbare ruimte beperkt bleef tot de enkele wegen en vele dwars daarop liggende stegen voor waterafvoer en verkeer. Het noordelijk deel van de Oudegracht was deel van de Rijn, daar liepen de eerste kavels en iets later de eerste greppels naar toe. Waar de waterlopen ook als looppad dienden, zullen om plasvorming en modderpoelen te voorkomen mogelijk al verhardingen aangebracht zijn. Een weg en tevens verharde goot om met een kleine helling het water goed af te voeren. Verhardingen die overigens eerder uit keileem met zand bestonden, aangevuld met stenen, al waren stenen schaars in ons land.

Het Sticht en Oversticht Gebied onder wereldlijke gezag van de Bisschop van Utrecht rond het jaar 1400, bron Wikipedia

Verkaveling van land dwars op de rivier

Verkaveling van land dwars op greppels

De Domherensteeg op de Vismarkt (steeg 92)

Maartenshof (steeg 95)

de begrenzing van het Paleis Lofen. Dit paleis is rond het jaar 1280 verbouwd tot drie claustrale huizen, bewoond door heren van het Domkapittel en eigendom van de immuniteit van Sint Maarten. In 1832 leidde de Domherensteeg als slop naar vijf verschillende panden, staande aan de Stadhuiskant. Het jaartal 1910 boven de huidige entree is van het bouwjaar van het linker winkelpand. In dat jaar mocht de steeg nog niet verdwijnen. Thans is de Domherensteeg geen slop meer, maar een voor het publiek afgesloten achterom.

Maartenshof
De drie claustrale panden stonden met hun voorgevels op het fundament van de gevel van Paleis Lofen en hadden een voortuin van ongeveer zeven meter richting de Domkerk. Van de huizen resteert slechts één voortuin, de Maartenshof (steeg 95).

Paleis Lofen
Een derde steeg met de naam Paleis Lofen (steeg 93) loopt naar de kelders van het voormalige keizerlijk paleis uit de

Bredere wegen geschikt voor een kar waren sporadisch aanwezig. De stad groeide rond dit weefsel van openbare ruimte en het weefsel groeide mee. De ontsluiting was het resultaat van logisch de hoogten of laagten volgende ‘wegen’, daarop uitkomende afwateringsslootjes, de vroege verkaveling, de ontwikkeling van eigendomsrechten en de in latere jaren op de kavels gerealiseerde bebouwing. Er kwam voor een groot deel geen stadsbestuur of stadsplanning aan te pas. De bredere wegen werden na verharding straat genoemd, de smalle verbindingen en weggetjes bleven stegen. Ooit begonnen de smalle wegen als korte doorsteek of verbinding, nu olifantenpaadjes genoemd. Geleidelijk ingesloten door bebouwing die ook nog van hout in steen veranderde, werden het ‘versteende’ olifantenpaden.

Utrecht voor burgers

Archeologische onderzoek heeft uitgewezen dat de oudste bebouwing langs de Zadelstraat ontstond en vervolgens langs de Steenweg. Langs de Steenweg kwamen hofsteden met een erf aflopend naar de Rijn, de huidige Oudegracht.¹⁰ Langgerekte kavels kenmerkten de verkaveling van de Steenweg tot de Oudegracht. De

Reconstructie van Paleis Lofen met de Romaanse Domkerk

en de wijk Stathe met de Buurkerk rond 1040 Visualisatie

Daan Claessen, gemeente Utrecht, afdeling Erfgoed

Buurkerk kwam in de tiende eeuw in deze wijk als eerste parochiekerk voor burgers. De oudste wegen vertakten zich naar de geplande smalle wegen die ‘Stadssteeg’ werden genoemd, zoals de Boterstraat (steeg 123), de Donkerstraat (steeg 101), Massegast (steeg 87), Hekelsteeg (steeg 86) en Zakkendragerssteeg (steeg 74). Zo had de laatst genoemde steeg, tot het kasteel Vredenburg het daar gelegen klooster verving, de naam Sint Catharinasteeg. Maar al deze namen zijn overigens van latere tijd. Voor de millenniumwisseling ontstonden een tweede en derde stadsdeel: rond de Jacobikerk en de Nicolaikerk. Bij de tweede parochiekerk van Utrecht, de Jacobikerk in Wijk C, zijn bij archeologisch onderzoek in de Waterstraat percelen en gebouwen teruggevonden daterend uit de elfde en de twaalfde eeuw.¹¹ Zij liepen noordwaarts af naar de Vecht en zijn in dit opzicht vergelijkbaar met de percelen op de Steenweg in de wijk Stathe. Andere delen van Wijk C bleven lang onbebouwd, het waren laaggelegen, nattere

Garage Vredendaal op het Domplein in 1988 HUA 55976

Middeleeuwen. Het paleis is gebouwd op de restanten van het Castellum. In dit paleis heeft keizer Hendrik V naar alle waarschijnlijkheid de oorkonde uitgevaardigd waarmee Utrecht stadsrechten kreeg.¹² Gespaard bij de brand die Utrecht in 1253 teisterde, verdween het paleis dertig jaar later door de inbouw van drie claustrale huizen. De kelder van Paleis Lofen is in 1866 ontdekt tijdens ontgravingen onder een keldervloer. Op een zaterdagavond in november 1936 ontstond er brand in dancing en cabaret La Gaieté op Domplein 17. Bij de sloop van de restanten kwamen de drie eerder genoemde claustrale panden tevoorschijn.¹³ Nieuwbouw had misschien ook de elfde eeuwse kelder van het Paleis Lofen een eervolle

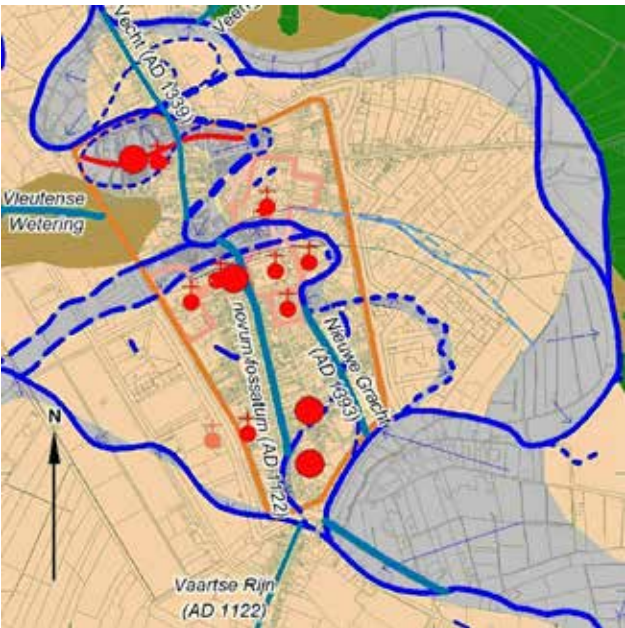
Steeg Paleis Lofen (steeg 93) op de Vismarkt

plaats kunnen geven. Daarvan was geen sprake. Het bouwplan voorzag in de realisatie van een autogarage met bovenwoningen. De steeg op de Vismarkt ging voorzien in een toegang naar de kelder van Paleis Lofen. In 1939 opende garage Vredendaal op het Domplein, zij kon in de loop der jaren haar bedrijf uitbreiden. Vredendaal verkocht Skoda’s, deed in reparatie en onderhoud en voor de passerende automobielen was er brandstof te verkrijgen. In de jaren 1990 kwamen de panden vrij voor een nieuwe bestemming. De Utrechtse Maatschappij tot Stadsherstel heeft de kelder in 2019 verworven en via DOMunder is er gelegenheid om ‘Lofen’ te bezoeken.

gronden voor agrarische gebruik. Bij archeologische onderzoek bleek de ondergrond voornamelijk te bestaan uit zware rivierklei. De onderzoekers troffen sporen aan van vele mestkuilen, de oudste uit de tiende of elfde eeuw, de jongste uit de zestiende of zeventiende eeuw.¹⁴ Huizen in het vroege Utrecht waren nog van hout met daken van riet of stro. De oudste stenen bouwwerken in de stad zijn gebouwd met natuursteen, uit België en Duitsland geïmporteerd. Dat was een dure bouwmethode. Dakgoten of regenpijpen waren er nog niet of van een weinig duurzame uitvoering in hout. Vloeren bestonden uit leem. Bij vele huizen was een kleine veestapel: een eigen varkentje, een enkele koe en vaak een aantal kippen. Rijkere mensen hadden een stal voor de paarden. Het erf diende als verblijfplaats voor deze levende have en als tuin voor de verbouwing van voedsel. Bij regenval leidden de gootjes het water naar de greppels en vervolgens kwam het in de Rijn of de Vecht. Lastig was de kleiige ondergrond van Utrecht; het zorgde voor modderplassen én onbegaanbare delen.

Waterbeheersing

In de zomer stond het peil in de rivier laag of ze viel zelfs geheel droog. In andere jaargetijden kon de Rijn ontembaar zijn in haar waterstroom naar de zee. Dat gebeurde met name aan het einde van de winter. Niet elk jaar, maar met regelmaat zorgde de dooi van het ijs voor blokkades van ijsschotsen in rivierbeddingen. De waterstand kon in combinatie met regenval tot grote hoogte stijgen en dat doorbrak de rivieroever, wat leidde tot verlegging van de rivierstroom. Het plaatje laat de complexe situatie zien van de zich in de loop van de Middeleeuwen verleggende rivierlopen. Op de afbeelding staan de regelmatig buiten hun oevers tredende rivieren Vecht en Rijn en de later gegraven Oudegracht en Nieuwegracht (lichtblauw). Een verdere ontwikkeling van Utrecht vroeg om maatregelen om de waterstand van de rivieren te

De waterwegen van Utrecht in de Middeleeuwen van 800 tot 1400 Van Dinter, Leven aan de Limes, 2017, Appendix D

beheersen.¹⁵ In de tiende eeuw is waarschijnlijk een verbinding tussen de Rijn en de Vecht gegraven om het water beter af te kunnen voeren richting de zee. Bij Muiden mocht vanaf 953 door het kapittel van Sint Maarten tol geheven worden. De Vecht werd en bleef lange tijd de belangrijkste vaarverbinding. De Vaartsche Rijn en Oudegracht kwamen er rond het jaar 1122.

Noten
10 De Bruijn, Husinghe ende Hofstede, 1994.
11 In 1974 zijn bij dit onderzoek ook de schepen Utrecht 2 en Utrecht 3 aangetroffen; Archeologische en Bouwhistorische Kroniek 1974-1975, MOUT 1979.
14 Eric van Wieren, Basisrapportage Archeologie 108, Herinrichting Sint Jacobsstraat in 2014-2015, 2018.
15 Usafzettingen in de rivieren bleven Nederland parten spelen tot in de negentiende eeuw, toen kregen we dat fenomeen pas onder controle; Lintsen e.a. (red), Techniek in Nederland deel II, 1993.

Flora's hof op de Servetstraat (steeg 94)

Flora's hof

Een vierde steeg in het gebied van het Castellum ligt net zuidelijk van de Servetstraat. Daar lag het hof van het voormalig bisschoppelijk paleis, waarvan een klein opslaghuisje uit de vijftiende eeuw bewaard is gebleven. Op de plek van het paleis ligt nu Flora's hof (steeg 94). De tuinarchitect Hendrik van Lunteren kocht in 1802 het grondgebied. Door bebouwing rondom, in een decennia lange periode tot 1911, door dezelfde familie Van Lunteren is een klein hof overgebleven. Het staat nu bekend als Flora's hof.

Noten
9 Plan van bureau OKRA Landschapsarchitecten, Domplein, de bewaakte stad, 2010.
12 Botina Koopmans, Paleis Lofen, in: Van der Peet e.a., Paleizen in Utrecht, 1986.
13 Van Santen, Het Utrecht fotoboek 1900-2000, 2004

Utrecht, de stad na 1122

Utrecht was kerkenstad en stond onder gezag van de bisschop. Belangrijke werken in de waterbeheersing zijn op initiatief van de kerk uitgevoerd. De burgers kregen in 1122 stadsrechten van Keizer Hendrik V. De stad bouwde haar verdedigingswerken met een Stadsbuitengracht en een handelskanaal ter ontsluiting. De ontwikkeling van de stad wordt met verdere verkaveling door kerk en burgers ter hand genomen. Het aantal kloosters neemt toe en langs de Oudegracht ontstaat steeds meer handel. Vele dwarsstegen bieden huisvesting aan de toenemende bevolking. De huizen van hout veranderden in stenen huizen en het dak van stro door een met pannen belegd dak. Dit hoofdstuk vertelt het verhaal van de groei van de stad tot in de zestiende eeuw en parallel daaraan de ontwikkeling van stegen.

Controle over de Rijn

Utrecht stond onder het bestuur van de kerk en bisschop Godebald (1114 tot 1127) was in Utrecht en het Sticht de hoogste gezagsdrager. In zijn bestuursperiode wordt een belangrijke mijlpaal in de waterbeheersing bereikt. Er kwam controle over de Rijn. Een dam in de Rijn bij Wijk bij Duurstede beschermde voortaan de stad tegen de frequent voorkomende overstromingen. De naam van de rivier naar Utrecht heet sindsdien de Kromme Rijn. Scheepvaart kreeg een nieuwe toegang tot handelsplaats Utrecht. De Vaartsche Rijn werd gegraven van Vreeswijk tot in de handelsplaats en sneed een al verzandend deel van de bochtige rivier af. De loop van de Vaartsche Rijn volgde waar mogelijk al aanwezige watergangen of sloten. De vaart liep deels door bebouwd en deels door onbebouwd drassig gebied en

zorgde voor een verbeterde afvoer van het water. Het deel van de watergang in het bebouwd gebied werd later de Oudegracht genoemd. Met de uitgegraven grond werd op andere plaatsen land opgehoogd. In deze periode was er onrust in de stad: de gilden roerden zich en de Keizer bemoeide zich met het bestuur.¹⁶ Met de waterwerken verdiende Godebald blijkbaar niet de eer van de Keizer of de lof van de burgers. Waarom? Een mogelijke verklaring is enerzijds de hoge belastingen die de kerk moest opleggen om deze werken te betalen, anderzijds dat daardoor niet veel geld afgedragen kon worden aan de Keizer. En bovendien, bouwen aan de stad zorgt voor jarenlange onbereikbaarheid en overlast. Het voordeel laat zich pas met de jaren zien, doordat de afwatering verbeterde en overstromingen uitbleven. Maar de steen des aanstoots was misschien wel de positie die Godebald innam. Hij regeerde als een onafhankelijke kerkvorst en burgers hadden weinig te vertellen. Keizer Hendrik V ontnam de kerk de rechten over het te ontginnen drooggevalen land tussen de Lek en Utrecht. En Godebald moest toezien hoe de keizer de stad in 1122 een aantal belangrijke rechten schonk. Dit vormde de basis van het Utrechtse stadsrecht: naast geestelijken en adel kwamen nu ook burgers in het stadsbestuur.

Utrecht rond het jaar 1100

De oudste stegen van Stathe

1 Stathe was in de tijd van de Romeinen een nederzetting met voornamelijk boerderijen. Het werd in de tiende eeuw een stadsdeel voor burgers met de Buurkerk als parochiekerk. Hier liep een hoog gelegen eerste weg naar de zetel van de Bisschop in de oude ommuring van het Castellum. Deze weg wordt in 1165 in een akte genoemd. Na de verharding in 1196 spreken de akten van Steenweg, de straat heet nu Zadelstraat. In datzelfde jaar is er sprake van parallel daaraan een steeg, de huidige Boterstraat (steeg 123). Kavels van burgers voor erven en hofsteden liepen vanaf de Buurkerk richting de Oudegracht. Een ander hoog gelegen pad naar het Castellum liep evenwijdig aan de Rijn. Dit pad kreeg in 1311 een verharding van stenen en kreeg de naam Nieuwe Steenweg, de huidige Steenweg. Vanaf de Steenweg liep het hemelwater over de erven richting de Oudegracht. Het graven van het zuidelijk deel van de Oudegracht bracht meer verkeer en handel. De toename van de bevolking leidde tot verdichting van de bebouwing. Dwars op de al bewoonde kavels kwamen huizen te staan, ontsloten door een pad van de Steenweg naar de Oudegracht. Over de kavel van de familie De Backer kwam zo'n pad met huizen dwars erop gebouwd. Na verloop van tijd zijn de huizen naar achteren verplaatst voor een bredere weg, na verharding de Bakkerstraat geheten. Andere door families op hun erf aangelegde woonpaden zijn steeg gebleven. De stad zorgde al eerder voor publiek toegankelijke ontsluitingen naar het water, al genoemd in 1196 en 1260 worden de Massegast (steeg 87) respectievelijk de Hekelsteeg (steeg 86). Nu behoren de oudste stegen van Stathe tot het winkelgebied: Zakkendragersteeg, Drieharingenstraat,

Stadsdeel Stathe op de kadastrale minutenkaart van 1832

Zegel van Godebald uit 1117 Tekening door Diderik van Atteveld, 1698; afbeelding Het Utrechts Archief

Stadsrechten in 1122

Utrecht kreeg stadsrechten, dat wil zeggen het recht om belastingen te heffen, markten te houden en andere handelsprivileges. De stad kon haar rijkdommen beschermen, inclusief de direct omliggende gronden van de immuniteiten.

Kort na 1122 werd de vorm van de stad vastgelegd door een buitengracht voor de verdediging en een gracht voor het transport en de afwatering, de huidige Oudegracht. Het aanleggen van de nieuwe buitengracht, door regelmatig baggeren op diepte gehouden, voorkwam overstromingen. Meer land binnen de omgrachting bleef daardoor droog en kwam voor verkaveling in aanmerking.

De kerken stelden delen van hun stedelijk grondgebied beschikbaar voor gebruik door derden. De leenheer of burggraaf deed datzelfde namens het Keizerrijk. Daarvoor verlangden ze jaarlijkse afdrachten, pachten en leveringen

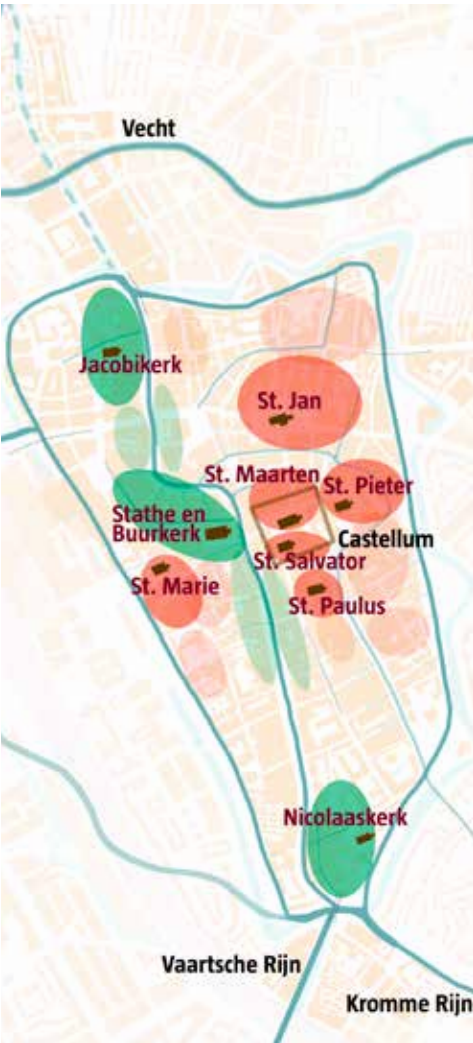
in natura.¹⁷ Met de verkaveling groeide het netwerk aan weggetjes, afwateringsgoten en enkele bredere toegangswegen.

De veiligheid van de stad kon vergroot worden met de bouw van een stadsmuur.

Natuursteen was te duur daarvoor. Rond het jaar 1150 kwam de techniek van het bakken van klei tot bakstenen terug naar Utrecht en omstreken.¹⁸ De Romeinen konden het al, maar met hun vertrek was de kennis ook verdwenen. De kapittels namen het voortouw in het metselen van muren voor hun gebouwen. De bouw van stadsmuren op de wal werd ook mogelijk. Utrecht kreeg een stadsmuur van zo'n 80 cm tot 1,5 m dikte en vier tot vijf meter hoog: de schildmuur.

Aan de binnenkant van de muur liep de Meente, ook wel de gemene weg genoemd, een openbaar pad langs de muur. En zo werd Utrecht een ommuurde stad met de eerste ringweg langs de muur en wegen naar buiten. Vier stadspoorten voor elke windrichting: in het westen de Catharijnepoort, de Weerdpoort in het noorden, de Wittevrouwenpoort aan de oostkant en twee Tolsteegpoorten in het zuiden: de steeg die nu Twijnstraat heet liep naar de oostelijke Nicolaaspoort en de Oudegracht westzijde naar de westelijke Geertepoort.

Maar de stad had de laatste strijd met het water nog niet geleverd. De Allerheiligenvloed van 1170 trof de stad door hoogwater in de Vecht vanaf de Zuiderzee. Grote overstromingen van de Rijn in 1290 maakten duidelijk dat de dijken langs de Lek en de Rijn niet bestand waren tegen het afstromende water na de winter. Voor de ophoging

Utrecht met de Stadsbuitengracht rond 1150

Zakkendragerssteeg en de kamers van Jan van Goch Foto uit 1930 van E.A. van Blitz en Zn; HUA 42752

Hamsteeg, Lauwersteeg, de al genoemde Hekelsteeg, Massegast en Donkerstraat (steeg 74, 75, 78, 81, 86, 87 respectievelijk 101).

Bij alle genoemde stegen heeft de verkaveling dwars op de lengte plaatsgevonden. Panden moesten daardoor via de steeg bereikbaar blijven, en dat werd de redding van de stegen. Een uitzondering was de Schoonhuissteeg (steeg 88), die net als de andere oranje gekleurde stegen na 1832 voor het grootste deel is verdwenen.

Bebouwing dwars op de steeg

De Zakkendragerssteeg (steeg 74) kent aan weerszijden kleine woningen, in verschillende perioden gebouwd. Van de oudste huizen, de 'kamers van Jan van Goch' uit het

jaar 1506, zijn een aantal in 1976 gerestaureerd en daardoor bewaard gebleven, inclusief een koetshuis. Elk huis staat dwars op de steeg op een kleine kavel.

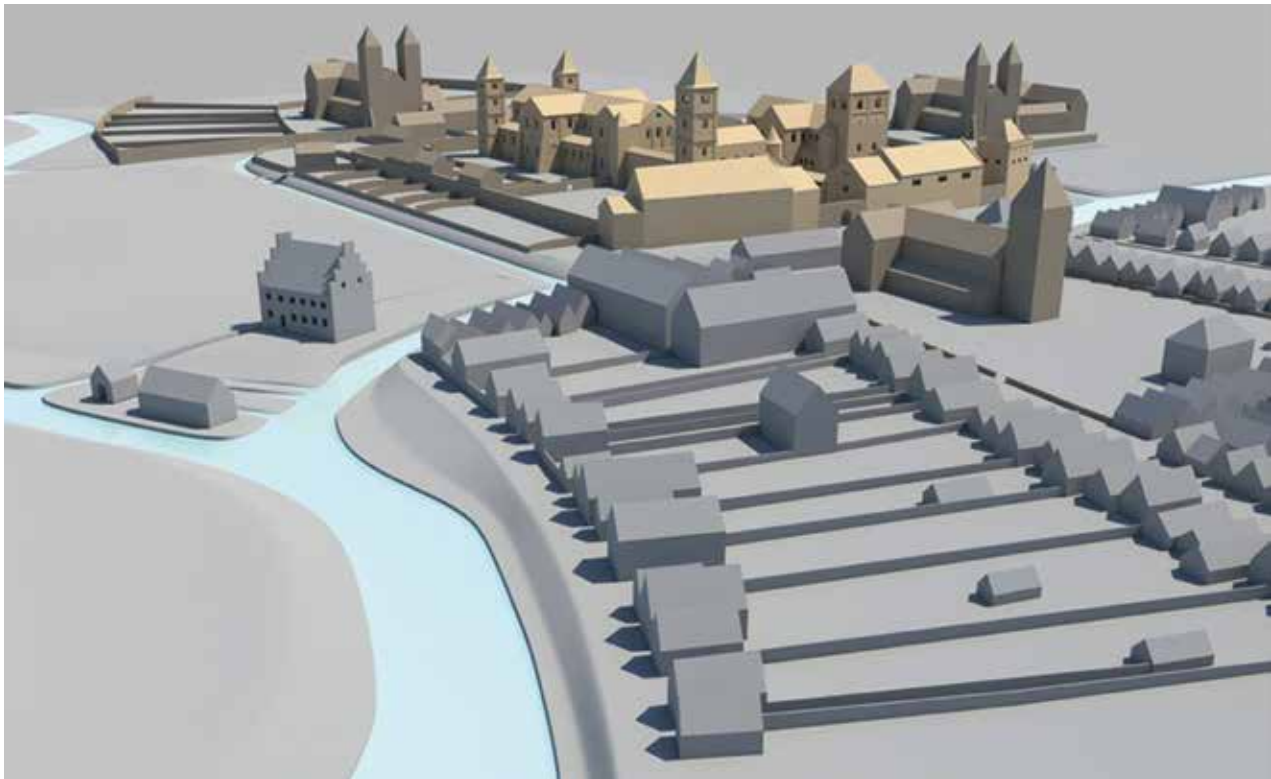
In het bouwjaar van de kamers Jan van Goch had de steeg een andere naam, Catharijnesteeg, naar het klooster op Vredenburg. Het Catharijneklooster verhuisde in 1528 naar de locatie van het huidige Catharijneconvent (steeg 240). Niet lang daarna werd de Catharijnesteeg ook wel de Turfsteeg genoemd, er zullen verschillende handelaren te vinden zijn geweest. Het Zakkendragersgilde had er haar zetel vanaf de eerste helft van de zeventiende eeuw. Zo kreeg de steeg haar huidige naam.

Straatnaambordjes uit oudere tijden zijn er niet. De namen komen wel frequent voor in oude akten die door notarissen opgemaakt zijn. In de overgangsperioden van een naamsverandering komen de oude en de nieuwe naam voor. In enkele eigendomsakten is de verandering opgetekend van een enkel gekocht pand waarna later in de tijd de verkoop volgde van meer dwars op de steeg staande panden.

De eerste huizen van steen

De oudste bewaard gebleven stenen panden in Utrecht zijn gebouwd in de dertiende eeuw en staan langs de Oudegracht. Huizen met een weerbaar karakter, met muren van ongeveer een meter dikte en daarom ook wel stadskastelen genoemd.

Op de Steenweg leidde een poort (steeg 84) naar het voormalig stadskasteel Groot Groenewoude. Van het middeleeuwse Groot Groenewoude is maar weinig over. Ooit bestond het pand uit een kelder met daarboven vijf verdiepingen en een hoge kap. In de negentiende eeuw verloor het pand niet alleen haar kap en enkele verdiepingen, ook de kelder werd gesloopt om het pand een gelijkvloerse inloop vanaf de Oudegracht te geven.¹⁹ De poortweg naar de Oudegracht verdween veel eerder, in de Middeleeuwen kwam daar stadskasteel Klein Groenewoude. Klein Groenewoude kreeg geen voorgevel op de Oudegracht.

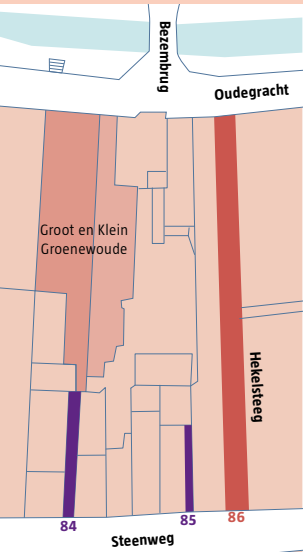
van de dijken, de bewaking en het onderhoud, werden de Hoogheemraadschappen van de Lekdijk opgericht. Elke grondeigenaar moest meebetalen. Water bleef al die tijd de belangrijkste transportweg. En die verslechterde in de loop van de tijd. De oude loop van de Vecht raakte sterk verzand. Inmiddels konden door voortschrijding van de techniek sluizen gebouwd worden, in Muiden en Utrecht. Het Vechtkanaal werd gegraven rond het jaar 1339.²⁰ De eerste Weerdsuis diende als verbinding tussen de Oudegracht en de Vecht, ter bescherming ontstond een noordelijk stadsdeel, de Bemuurde Weerd.

Opbouw van de stad

De stad bestemde een groot deel van het grondgebied binnen haar ommuring voor burgers. De eerste stadswijk

Visualisatie van de ontwikkeling van Stathe rond het jaar 1200, met stenen en houten huizen Ontwerp van de illustratie door de afdeling erfgoed gemeente Utrecht, D. Claessen en A.F.E. Kipp

Stathe rond de Buurkerk kreeg al snel een uitbreiding aan weerszijden van de Oudegracht richting de Jacobikerk, de tweede parochiekerk van de stad. De uitbreiding voltrok zich tevens aan beide zijden van de Oudegracht richting de Tolsteegpoort. Het land werd verkaveld in erven, steeds rekening houdend met de afvoer van regenwater. De afvoergoten liepen eerst naar de Oudegracht of naar de andere kant, de Stadsbuitengracht. Door ophoging van de kavels en de aanleg van een afvoer kreeg de Steenweg een afwateringsfunctie en konden de stegen het water daar naartoe afvoeren.

Klein- en Groot Groenewoude in 1907 Het Utrechts Archief, Bouwdossier Oudegracht 153 uit 1907

Stadskasteel Groenwoude op de Oudegracht in 1870 Beeldbank Rijksdienst Cultureel Erfgoed OF-06036

De poort aan de Steenweg naar de achterzijde van voormalig stadskasteel Groot Groenewoude

Een bestaand houten huis voorkwam dat. Huizen van hout of met een houten voorgevel hebben nog tot in de zestiende eeuw het beeld van de stad bepaald. Klein Groenewoude kreeg wel ruimte voor een eigen poortweg naar de Oudegracht, nu het smalle pand Oudegracht 153. Van steeg Groot Groenewoude op de Steenweg is slechts een kort slop overgebleven.

Bebouwing in de lengte van de steeg

In de jaren 1970 wist het winkelconcern KBB alle panden op een kavel tussen de Oudegracht en de Steenweg te verwerven. Al eerder in de negentiende eeuw lukte dat de firma Vroom & Dreesmann met de Schoonhuissteeg.²¹

Aanvankelijk stond de bebouwing wat verdeeld op de kavels tussen de Steenweg en de Oudegracht. Het hoogteverschil tussen het water van de gracht en de huizen werd met een aflopende oever overbrugd, veelal in gebruik als tuin of erf. Vele panden hadden kelders als fundering om bij hogere waterstanden het huis droog te houden. De aanleg van de versteende werven met opslagkelders langs de Oudegracht stamt uit circa 1200. De bouw van deze kelders met daarop een openbare weg was een stadsinitiatief. Voor het beschikbaar stellen van de grond voor een openbaar te gebruiken weg kregen de eigenaren een overwelfde kluis terug. Deze kluis of kelder kon voor eigen gebruik dienst doen. De kluisuren fungeerden tevens als dijkuren bij hoog water, want het gevaar van hoog water van de Rijn of de Vecht was nog aanwezig. De kluizen vormden een rooilijn langs het water. Met eigen kelders onder de huizen kon aangesloten worden op deze kluis. Geleidelijk aan ontstond door herbouw van panden een strakke gevelrij langs de gracht.

Een aantal brede en lange kavels van particulieren of van de stad is in deze tijd verder verkaveld. Voormalige poortwegen naar het terrein van particuliere eigenaren kregen een functie als steeg. De grondeigenaren lieten in opdracht huizen bouwen op hun kavels, waar om ruimte te winnen slechts een steeg ter ontsluiting liep. Al in de veertiende eeuw werd de eis gesteld dat deze stegen minimaal 18 voet breed moesten zijn.²² Eerst was er voor de aanwonenden van

26 particuliere stegen een recht van overpad. Pas later werden die toegankelijk voor iedereen. Misschien hebben daarom de Pauwstraat, Hartsteeg, Drieharingenstraat, Lauwersteeg, Payenborgsteeg of Eligenstraat (steeg 14, 19, 75, 81, 200 resp. 194) de naam van de eigenaar gekregen. De toen al openbaar te gebruiken stegen werden in documenten Stadssteeg genoemd.

Burgers kregen meer recht op een eigen stuk grond, door eigendom of erfpacht. Daardoor loonde het om te investeren in huizen van steen. Voor velen bleef echter slechts een

houten huis haalbaar, ook om het bij verhuizing of vererving mee te kunnen nemen. Anderen huurden onderdak. Rijkere burgers belegden hun geld in stenen huizen, niet alleen voor de verhuur, ook kleine huizen (kameren) voor de minderbedeelden.

Het ‘verstenen’ van de stad perkte tevens het risico van stadsbranden in. Om die reden stimuleerde het stadsbestuur de bouw in steen. In Utrecht was goede rivierklei beschikbaar als grondstof voor grof keramiek: bakstenen, dakpannen en tegelwerk. De stad had in de veertiende eeuw al een eigen stadssteenoven om de productie te waarborgen. Meer bakstenen kwamen uit ovens langs de Utrechtse Vecht, de Vaartsche Rijn, de Oude Rijn en de Hollandse IJssel. Zij vond gretig aftrek. De vloertegels en vorstpannen uit Utrecht werden vermaard om hun kwaliteit, gebakken als ze waren uit vette klei.²³ Het werk was seizoensgebonden, want in de winter liep het werkterrein te vaak onder water.

De stad ging nog verder op het pad van de brandpreventie: burgers ontvingen een bonus voor het vervangen van brandgevaarlijke daken van riet en stro. Al in een akte uit 1340 staat de levering van gratis daktegels of leien door de stad bij de bouw van een nieuw huis of bij vervanging van een rieten dak. Het arbeidsloon voor het dekken moest de eigenaar betalen. Zo kwamen op de daken steeds vaker pannen en kregen ook de vloeren van de voorraadkelders, waterkelders, bijkeuken en keuken een waterbestendige afwerking met de harde tegels.

De officiële documenten omschrijven het eigendom in de ‘verstenende’ stad nog lang als erven en hofsteden. Ook leggen documenten uit die tijd erfdienstbaarheden vast, zoals de vrije waterloop over het erf van de buurman. Andere eigendomsakten beschrijven het gemeenschappelijk gebruik van stegen voor de waterafvoer van aanliggende percelen.

De verdere verkaveling

In de zestiende eeuw is de stad een netwerk van straten, stegen en vele ommuurde gebieden. De verstening van de

1e Achterstraat vanaf de Van Asch van Wijckstraat

Voor de bouw van de HEMA, tussen stegen 80 en 81 het Jodenrijtje respectievelijk Lauwersteeg, werd alle tussenliggende bebouwing in 1978 gesloopt. Het was de gelegenheid om archeologisch onderzoek in de ondergrond uit te voeren. Van december 1976 tot februari 1977 werd dit uitgevoerd. Stadshistoricus T.J. Hoekstra deed er verslag van.²⁴ Eerst werden de sporen van vele kleine en zeer oude woningen gevonden. Kleine huizen van hooguit vier bij vier meter. Op een diepte van circa vijf meter werden de scherven van aardewerk uit de Karolingische tijd (751 tot 987) gevonden. Dat was op een laag schone klei op zand. Verdere bewoningssporen zijn met uitzondering van het gevonden aardewerk pas vanaf de twaalfde eeuw te

dateren. Evenwijdig op de Lauwersteeg (steeg 81) stond waarschijnlijk een groot huis uit de dertiende eeuw, hier werden scheefgezakte funderingsresten werden aangetroffen. Op het ontgravingsterrein vonden de onderzoekers ook resten van de fundering van zeven huizen en maar liefst dertig beer- en waterputten uit later eeuwen. Wat het verslag niet vermeld, was dat de onderzoekers onmogelijk konden nagaan of de funderingsresten hoorden bij de nog maar kort daarvoor afgebroken bebouwing. Zij waren dankbaar voor de gelegenheid om de archeologische resten te onderzoeken, maar voor bouwhistorisch onderzoek voor de sloop kregen ze geen kans.²⁵ Het onderzoek uit 1977 treft vervolgens een kleilaag op de diepte van de oudste bebouwing. De kleilaag ligt hoger bij de Steenweg en lager bij de Oudegracht. Dit maakt het aannemelijk dat de erven in deze tijd met hun waterafschot richting de Rijn (nu Oudegracht) afliepen.²⁶

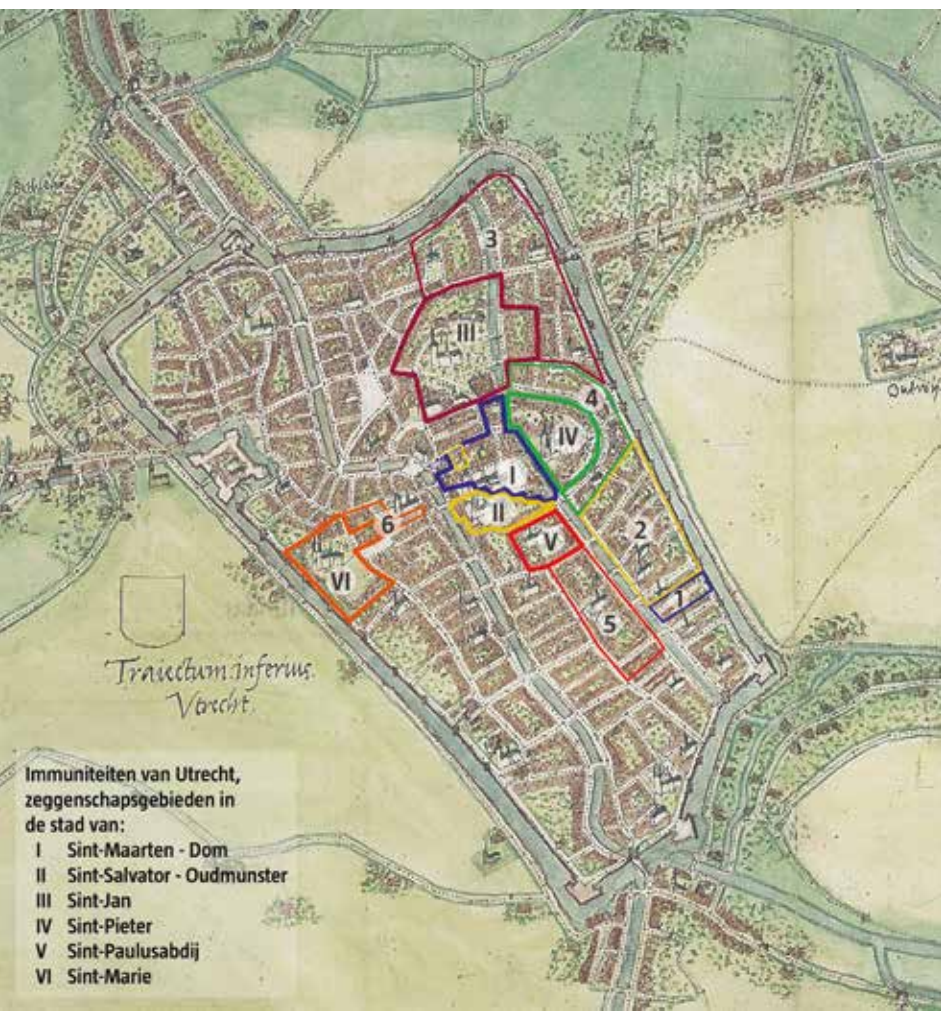
De gehele stad verkaveld, voor kerk en burgers

2 In de twaalfde eeuw kwam het noordelijk grondgebied van Sint Jan binnen de grachtomranding te liggen. Dit gebied werd doorsneden door afwateringsgeulen. De greppel ter hoogte van het Jansveld en de Voorstraat vormde een natuurlijke grens voor de immuniteit van St. Jan, net als de Keizerstraat. De oude naam voor de Keizerstraat, nog lang ‘vuile sloot’ geheten, doet vermoeden dat deze voor de afwatering diende. In eerste instantie waren deze nattere gronden geschikt als weiland of tuingebied, iets hogere delen als boomgaard.

In de dertiende eeuw stelde het kapittel van Sint Jan grond beschikbaar aan klooster initiatieven, de Begijnen, de Magdalenazusters, de Minrebroeders en de Predikheren. Een eeuw daarvoor liep langs het uitgestrekte gebied van St. Jan al een steeg langs de stadswal, lange tijd met de naam de Meente of Achter de Wal. De steeg liep als openbare weg de stad bijna rond. Daarvan zijn in het gebied van Sint Jan overgebleven de 1e Achterstraat (steeg 11) vanaf

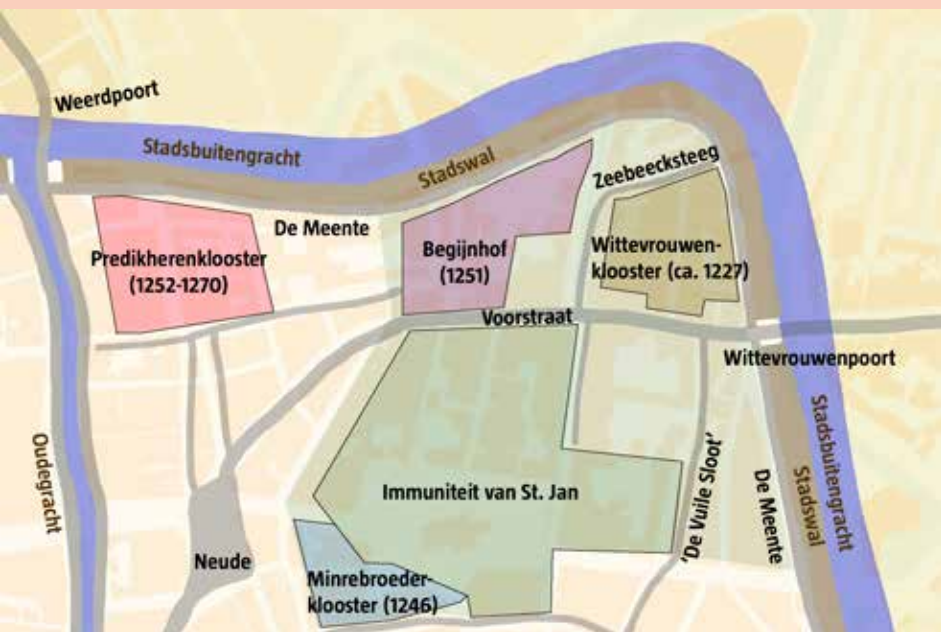
stad is ver gevorderd. De bebouwing langs de invalswegen en wateren: Bemuurde Weerd, Vaartsche Rijn, Leidse Rijn en Biltstraat, maakt de vorm van de stad in die tijd compleet. De hiernaast afgebeelde stadskaart uit circa 1565 kwam na inmetingen tot stand in opdracht van de Spaanse Koning Philips II. De kaart maakt nauwelijks onderscheid tussen bredere of smallere wegen. De straten zijn de ontsluitingswegen en de stegen de dwarsverbindingen. In de Middeleeuwen zijn stegen net zo belangrijk als de hoofdstructuur. De afvoer van water gaat naar de waterwegen: de Oudegracht, de Nieuwegracht en de Stadsbuitengracht. Dat geheel staat weer in verbinding met de Leidse Rijn en de rond 1339 tot stand gekomen verbinding met de Vecht.²⁷

In aanleg waren er bredere wegen parallel aan de gracht. Dit waren de wegen langs de Oudegracht, de Nieuwegracht en parallel daar aan de Steenweg, de Springweg en de Nieuwstraat. Deze wegen liepen niet helemaal door. De weg langs de Oudegracht eindigde tegen traptreden op de Vismarkt, de grens tussen de immuniteit van Sint Maarten en Sint Salvator. De Nieuwstraat hield op bij de immuniteit van Sint Paulus. Opvallend is de ligging van de dwarsverbindingen, de stegen; zij liggen vaak niet in elkaars verlengde ten gevolge van voortschrijdende verkaveling. Verkaveling vond plaats in grondgebied van de kerk en de stad. Kapittelkerken stelden grond beschikbaar voor de vestiging van kloosters. Op grondgebied van het kapittel van

Stadskaart uit circa 1565 van Jacob van Deventer met de immuniteitsgrenzen uit 1400 De grenzen van de immuniteiten in 1400 zijn herleid uit De Bruijn, Husinghe ende Hofstede met de tekening van Frans Kipp; kaart van Jacob van Deventer, uitgave Bibiloteca Digital Hispanica

drassiger gronden voor moestuinen, veldjes en weilanden, in die tijd wel ‘kampen’, ‘velden’ of ‘eng’ genoemd. Met de aanleg van de Nieuwegracht in 1393, als vervanger van waarschijnlijk oudere geulen, verbeterde de afwatering een

Kloosters op het grondgebied van het kapittel van St Jan in de dertiende eeuw

het Nijntjepleintje tot de Van Asch van Wijkstraat. Na die onderbreking gaat de steeg door in de 2e Achterstraat (steeg 27) en de 3e Achterstraat (steeg 28). Deze lijn doortrekkend maakte de Wolvenstraat (steeg 35C) er deel van uit. En de naamloze stegen (steeg 37 en 37B) waren tot 1827 als Achter de Wal met elkaar verbonden tot de bouw van de Willemskazerne in dat jaar.

Op de Meente werd tot de zestiende eeuw waarschijnlijk sporadisch gewoond. Het pad was meer geschikt als uitgang voor koetshuizen en als pad naar de muortorens, bolwerken en molens. Op de Meente stonden wel huizen op de hoeken van de invalswegen bij bijvoorbeeld de Weerdpoort, de Plompetoren en de Wittevrouwenpoort. Vaak werden deze huizen aangeduid als liggend ‘Achter de Wal’. Om de locatie nauwkeuriger te duiden werd vervolgens het dichtstbijzijnde markeringspunt genoemd, zoals Achter de Wal bij de Wittevrouwenpoort.

De Kloostersteeg in de Wittevrouwenstraat

Bij die voormalige poort is de Kloostersteeg (steeg 36), zie bovenstaande foto, het enige tastbare bewijs van het dertiende eeuwse Wittevrouwenklooster. Al voor de aanleg van de Plompetorengracht in 1393 verpachtte de kloosterorde kavels op haar terrein, de eerste ‘husinge’ in

stuk. Niet alleen de stad financierde dit werk, ook het Dom- en het Oud Munsterkapittel deden mee. De aanliggende grond kon verder ontwikkeld worden, zoals het gebied van ‘Oudelle’ ten oosten van de Nieuwegracht. Min of meer planmatig ontstonden meer stegen en straten, zoals ten westen van de Oudegracht de Zilverstraat (steeg 152) en de Andreasstraat (steeg 155). Andere stegen werden op particulier initiatief verbreed, zodat de aanliggende kavels een hogere marktwaarde kregen. De Jacobijnenstraat, de Haverstraat en de Korte Smeestraat ontstegen daardoor met hun breedte en panden het karakter van ‘steechjen’. Dit alles maakte de stad een veilige plaats en de bevolking groeide, tussen het jaar 1200 en 1525 van zesduizend inwoners naar dertigduizend inwoners.²⁹

Waterafvoer en stratenaanleg

Veel kerkelijke en particuliere grondgebieden waren ommuurd en niet openbaar toegankelijk. De bebouwing binnen deze gesloten muren nam in de loop der tijd toe. Ook tussen de bemuurde gronden veranderde steeds meer gebied van tuingrond naar behuizing. Deze toenemende verdichting van bebouwing verhoogde de noodzaak tot afwatering van regenwater, maar ook van de bereikbaarheid via paden, stegen of straten.

Belangrijke wegen werden geleidelijk verhard met leem vermengd met zand, keien, puin of bedekt met houten stammen. De Zadelstraat en de Steenweg zijn waarschijnlijk als eersten eind twaalfde eeuw verhard.³⁰ Daarvoor was materiaal nodig waar de omgeving van de stad in kon voorzien. Vanaf het einde van de vijftiende eeuw gingen, van De Bilt tot Amersfoort, de tussen het zand vandaan gehaalde veldkeien als bouw materiaal naar Utrecht. Het bracht geld op. De stad had voor de verharding van de eerste straten eigen straatmakers en straatmeesters in dienst.³¹ De waterafvoer liep over de straten en de stegen. Deze open goten verwerden steeds meer tot een open riool met de overlast die er bij hoorde. Het overkluizen of ondergronds

De slokop van St. Marie op de Mariaplaats uit 1549 Een foto uit 1976 van de slokop St. Marie, HUA 63810; in 1988 is op de Mariaplaats een ‘loertoeter’ geplaatst: met een kijker kon de langslopende passant een blik in de slokop werpen

aanleggen van afvoeren was wenselijk. De eerste gemetselde ondergrondse afvoerkanalen stammen uit 1470. Slokop werden ze genoemd.³² De toegang naar open water bleef belangrijk, want via een helling of trappen kon water uit de grachten gebruikt worden voor het huishouden, het bedrijf, als bluswater of voor het drenken van dieren. Deze zogenaamde wedplaatsen waren bovendien geschikt voor de overslag van goederen. Het Wed heet nog steeds zo. Er zijn in de stad nog vijf andere te vinden. Op de Ganzenmarkt is steeg 68 een wed, op de Twijnstraat hadden verschillende die functie: de Wijde Watersteeg (steeg 180), de Nauwe Watersteeg (steeg 181) en de Rondpoort (steeg 182). Als vijfde kent de Twijnstraat aan de Werf (steeg 178) een bijzonder fraaie toegang bij de Tolsteegbarrière.

Zicht op de Margaretenhof De tekening is afkomstig uit de door de kunstenaar A.E. Grolman (1843 - 1926) zelf samengestelde Atlas Grolman, HUA 39464

dit deel van de stad. Het klooster had met haar stallen en koetshuizen een eigen uitgang op De Meent. Links van de entree lag het kloosterkerkhof, in 1706 bebouwd met de panden die er nog steeds staan. Op de rechterzijde stonden al vroeg enkele panden voor neringdoenden, dicht gelegen bij de Wittevrouwenpoort. De steeg doet in weinig meer denken aan het voormalig klooster, zelfs niet in het aantal bewoners dat nu meer dan dertig is in de panden op de drie zijden van het korte slop.

Het oudste hof op het Jansveld

3 Naast het terrein van voorheen de immunititeit van St. Jan is het oudste hof van de stad te vinden. Kanunnik Gijsbrecht van Walenborch van het Domkapittel nam in 1367 een stuk land aan het Jansveld in erfpacht en bouwde er het gasthuis van St. Mathias en Margareta voor de opvang van landlopers. Het staat nu bekend als het Margaretengasthuis (steeg 58). Stadstekenaar en graficus A.E. Grolman maakte in 1915 bovenstaande tekening van het hof. Hij kon dit hof tekenen vanaf een op dat moment braakliggend terrein op de Voorstraat. De Steengoed van februari 2020 geeft verslag van een uitgebreid onderzoek naar het oorspronkelijke gasthuis.³³ Van oorsprong was het dubbel zo groot.

Kaart van Braun en Hogenberg uit 1572 HUA 214006

Het leek of Utrecht door de beheersing van het water aan het einde van de zestiende eeuw aan elk stuk grondgebied een bestemming kon geven, voor kerk, kloosters, hofsteden, tuinen en kleine weilanden. Het resultaat was in ieder geval dat vele straten en stegen sindsdien qua ligging onveranderd zijn gebleven. In volgende hoofdstukken zal blijken dat de stad nog niet ‘af’ was. Bovenstaande kaart uit 1572 toont een stad waar 30.000 inwoners onderdak vonden. Ze namen genoeg met slechts weinig woonruimte, dat verklaart het groene karakter van de stad.

Noten

- 16 K. van Vliet, De stad van de burgers, in: De Bruin e.a., Een paradijs van weelde, 2000.
- 17 De Bruijn, Husinghe ende Hofstede, 1994.
- 18 Gabri van Tussenbroek - Vroege baksteen in Holland tot 1300, in: Novi Monasterii nr. 7, 2008.
- 20 Van Dinter, Leven aan de Limes, 2017.
- 22 Van der Monde, Pleinen, straten, stegen etc., 1844-1846. Een voet was in Utrecht ruim 28 centimeter, 18 voet was circa 5 meter.
- 23 De Vries, Bouwen in de late Middeleeuwen, 1994.
- 27 Van Dinter, Leven aan de Limes, 2017.
- 28 Van Hulzen, Utrechtse kerken en kerkgebouwen; idem, Utrechtse kloosters en gasthuizen.
- 29 Wikipedia.
- 30 Dolfin e.a., De huizen binnen de singels, 1998.
- 31 Van der Monde, Pleinen, straten, stegen etc., 1844-1846.
- 32 Een slokop was er vanaf het Oude Kamp al in 1472, van Vredenburg naar de Catharijnepoort in 1473.

Oudelle en Kromme Nieuwegracht in 1832

Huizen op de Oudelle, grond van Oud Munster

4 De terreinen van de kerk waren niet alleen voor de geestelijkheid bestemd. Een vroeg voorbeeld van de uitgifte van grond aan burgers is in het stadsdeel ‘Oudelle’ te vinden, het gebied ten oosten van de Nieuwegracht. De naam Oudelle is waarschijnlijk afgeleid van ‘oud dal’. Een terrein naast de immuniteit van Oud Munster behoorde tot het bezit van het kapittel. In 1252 was er in dit gebied sprake van zeven huiserven, in 1295 was dat aantal al uitgebreid naar vierentwintig. Alle huiserven waren uitgegeven in erfpacht, een aan erfgenamen over te dragen recht op gebruik van de grond tegen een vergoeding. Met dat recht kon er een huis gebouwd worden, zonder angst het aan de eigenaar van de grond kwijt te raken. De vergoeding was veelal een jaarlijks

Entree van het Huis Loenersloot

te betalen bedrag, in die tijd aangevuld met te vervullen arbeidsdagen of het leveren van granen of levende have aan het kapittel van Oud Munster.³⁴ Twee percelen kwamen in bezit van Berend uten Eng die in 1520 bestaande bebouwing vernieuwde tot het huis ‘Loenersloot’, Nieuwegracht 20. Uten Eng was raad van de bisschop en rentmeester van het Nedersticht. Daarom siert Sint Maarten, de patroonheilige van het Sticht, de hardstenen toegangspoort van het pand.³⁵

In 1873 is het huis Nieuwegracht 20 opgegaan in het op de Herenstraat nieuw gestichte en gerealiseerde Gregoriushuis voor de congregatie van de fraters van Onze Lieve Vrouw van het H. Hart, beter bekend als de fraters van Utrecht. Het Gregoriushuis is in 2014 verbouwd tot 36 woonhuizen, inclusief de kerk. De poort geeft toegang tot het hof van Loenersloot (steeg 221A) dat in open verbinding staat met de achtertuinen van enkele omwonenden.

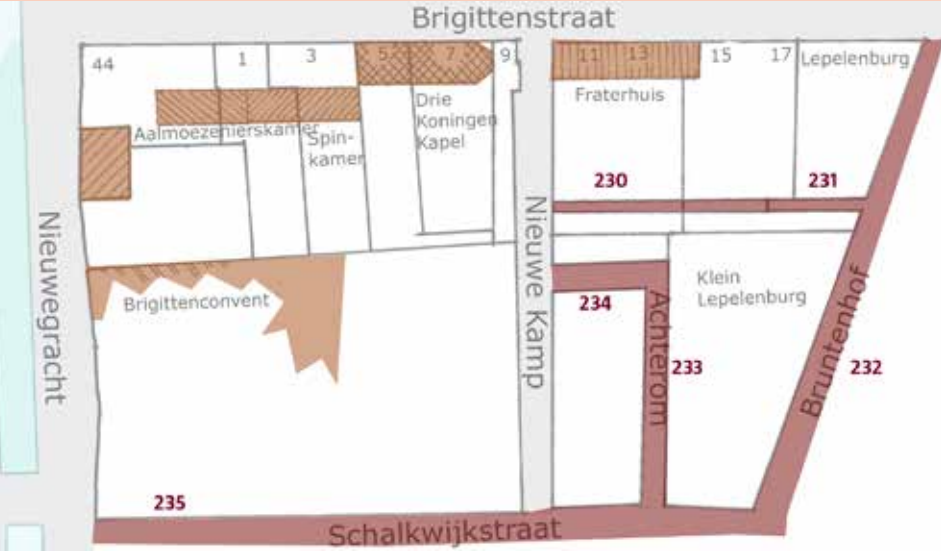
Klooster op de Oudelle, grond van Oud Munster

5 Een terrein verderop in Oudelle werd ruim een eeuw later ontwikkeld. Het kapittel van Oud Munster gaf in het jaar 1360 toestemming aan de broederschap ‘Maria in den Wijngaard’ om er een armenhuis op te richten. Tijdens archeologische werkzaamheden in 2003 zijn oude geulen aangetroffen ter hoogte van Nieuwe Kamp, geulen voor de afwatering en natuurlijke geulen die de Rijn had achtergelaten. Voor de komst van het armenhuis zijn de geulen dichtgegooid.³⁶

Het armenhuis kreeg in 1370 een eigen kerk. De Nieuwegracht is rond 1393 gegraven. Sinds 1407 is er sprake van een zusterschap op het kloosterterrein en in 1484 treden de zusters in de kloosterorde van de Heilige Brigitta. Stadshistoricus Frans Kipp tekende in 1982 de situatie van het klooster, op de tekening links zijn tussen de Brigittenstraat en de Schalkwijkstraat in kleur de de toenmalige kloostergebouwen weergegeven.

Hof ‘Maria in den Wijngaard’ Foto Funda

Achterom - archeologische intekening Brigittenclooster

(Kleine) Eligenstraat in 1953 en in 1980 Foto G.J.C.A. Smilda 1953, foto Gemeentelijk Archief Utrecht 1980, HUA 52560 en 56487

kamers werden in de zeventiende eeuw herbouwd en iets vergroot. Na de sloop in 1958 zijn slechts zeven kamers overgebleven. Die huizen zijn in 2010 van de sloop gered, gerestaureerd en te vinden achter het pand A.B.C. straat 24.

Verkaveling met nieuwe wegen

Aan het einde van de Nieuwegracht heeft van eind negentiende eeuw tot 1999 het Wilhelmina Kinderziekenhuis gestaan. Een groter wordend gebied tussen de A.B.C. straat en de (Kleine) Eligenstraat (steeg 247) werd door gebouwen van het ziekenhuis bezet. Na het vertrek van het ziekenhuis kwam het terrein vrij. In 2001 kon het terrein tussen de (Kleine) Eligensteeg en de Groenestraat archeologisch onderzocht worden. Bebouwing was op dat terrein niet meer aanwezig, het ziekenhuis had het in 1970 voor parkeren bestemd.

Sporen van boerderijen uit de eerste en tweede eeuw kwamen te voorschijn. Ook zijn er sporen van landbouw aangetroffen uit de tiende en elfde eeuw, bijvoorbeeld een greppel voor de afwatering en de fundatie van een spieker, een opslaghuisje. Die sporen van landbouw lopen door tot in de veertiende eeuw, inclusief waterputten en geulen voor de afwatering. Daarna is het terrein voor het eerst opgehoogd, tegelijkertijd egaliseerde dat de glooiingen in het terrein. Net voor of na het graven van de Nieuwegracht in 1393 werd het gebied voor de tweede keer opgehoogd. De uit die periode daterende tweede ophogingslaag van circa 1,2 meter bestaat uit grond met puin en afval. Op die laag werd het terrein herverkaveld. Ook verscheen in deze periode de eerste steenbouw langs de Groenestraat. In het verlengde van de (Grote) Eligensteeg (steeg 194) werd een nieuwe steeg aangelegd tussen de Lange Nieuwstraat en de Nieuwegracht.

34 Gedurende alle eeuwen is weinig hetzelfde gebleven maar de veertiende eeuwse Schalkwijkstraat (steeg 235) en Achterom (steeg 234) zijn er nog. In dit gebied zijn nu acht stegen te vinden, waaronder het tegenwoordig bewoonde hof van de voormalige Rooms-Katholieke Huishoudschool ‘Maria in den Wijngaard’ (steeg 234A, zie de foto op pagina 34). Op de Nieuwegracht zijn meer oude stegen uit de periode tot de reformatie te vinden, zoals de vijftiende eeuwse Sionskamers. De entree lag op de Nieuwegracht en het toegangspoortje is er nog als een slop (steeg 243). De

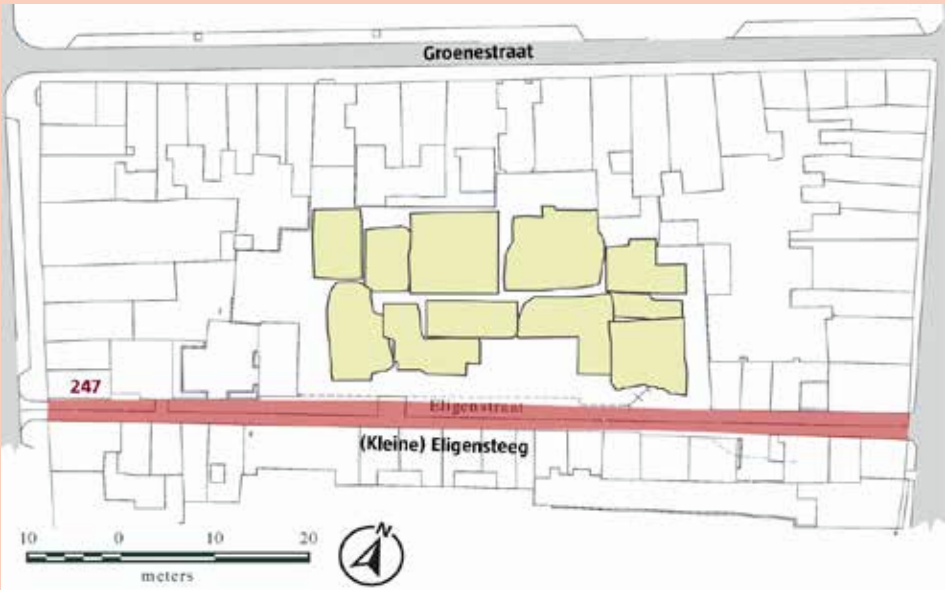
De kavels van percelen op de Groeneweg werden begrensd tot deze nieuwe (Kleine) Eligensteeg (steeg 247).³⁷ Tot de Groenestraat liep de grens van het gebied met zeggenschap van Sint Paulus.³⁸ Op de andere zijde had de stad rechten. De ligging van de Groenestraat en de (Kleine) Eligensteeg is in die tijd bepaald en nooit meer veranderd. De steeg bleef lang onbebouwd, pas in de zestiende eeuw kwamen er ‘kamers’. In de negentiende eeuw werd de steeg op verzoek van de burgers een straat genoemd. In de huidige Eligenstraat staan nieuwe huizen uit 2009 aan de zijde van het voormalige parkeerterrein.

Ten westen van de Oudegracht

6 Van de veertiende tot de negentiende eeuw werden uit liefdadigheid, veelal vanuit kerkelijke geloofsredenen, kleine woningen beschikbaar gesteld aan minderbedeelden of tegen een lage huur verhuurd. Op de Springweg is een klein slop te vinden met ‘de kamers van de Heylige Lande’. Op de hoek van de Wolfaartssteeg (steeg 158) en de Springweg zijn twee huizen daarvan gespaard gebleven, in 1469 gesticht door Joffer Geertruyt, weduwe van Willem Arntsz.³⁹ Bij rioleringswerkzaamheden in de Springweg in 1978 trof men diverse ophogingslagen aan. De oudste ophogingslaag van 50 tot 200 cm vlakke de hoogteverschillen in het terrein uit. In die laag uit de dertiende eeuw werden sporen aangetroffen van mestvaalten en hooibergen. Een tweede ophogingslaag met puin uit de zeventiende eeuw duidde op destijds toegepaste wegverharding.⁴⁰

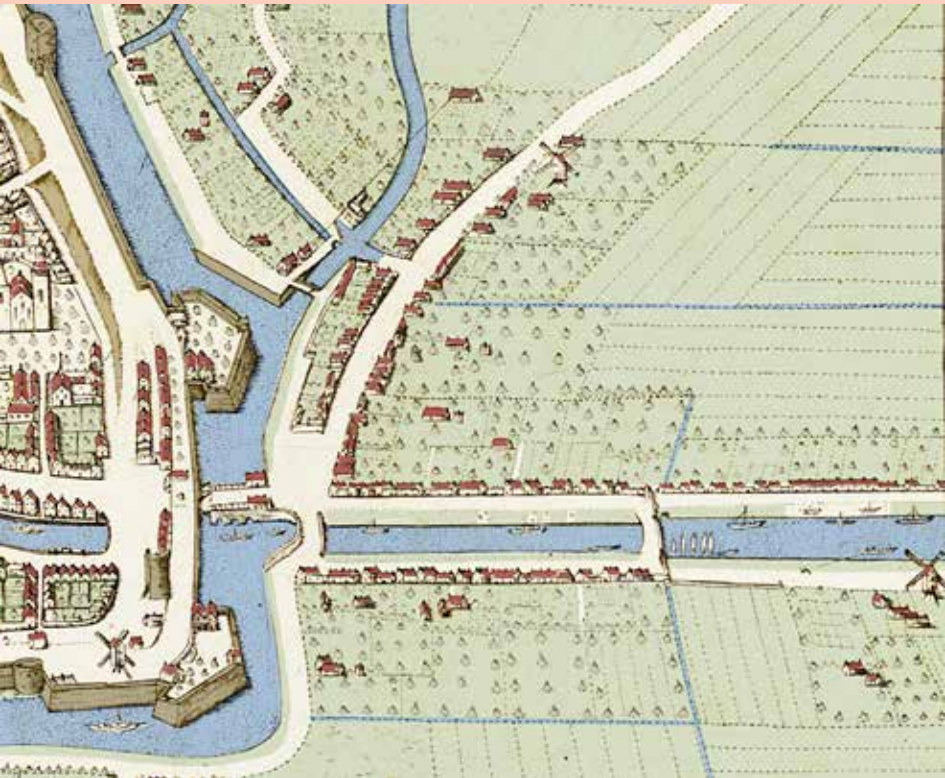
De Oude Stad, Vaartsche Rijn

Bij de Vaartsche Rijn ontwikkelde zich aan weerszijden een nederzetting, ‘voorstad’ Tolsteeg. De kavels kwamen dwars op het kanaal te liggen en werden met greppels omzoomd. In het jaar 1260 is voor het eerst sprake van bebouwing al sluit dit het bestaan van vroegere nederzettingen niet uit. De voorstad was uitermate geschikt voor vervuilende of

Onderzoeksgebied Eligenstraat

brandgevaarlijker activiteiten die in de stad niet welkom waren. Dat is de reden dat veel sporen van kalkbranderijen, scheepsbouw, pottenbakkerijen en veldovens voor tegels, dakpannen of stenen aangetroffen werden. In de late Middeleeuwen was er ook veel overslag van goederen, zoals turf, hout, granen, kalksteen en andere grondstoffen. Als toegangsweg was er eerst de Tolsteeg met daarin de Ganspoort. Die steeg is vermoedelijk al in de veertiende eeuw ontstaan.⁴¹ De naam van de Tolsteeg veranderde in de late vijftiende eeuw in de Ganssteeg. In 2004 kon in dit gebied een interessant onderzoek uitgevoerd worden. Het bedrijfsterrein van aannemer Jos van der Linden achter de Oosterkade werd vrijgemaakt van bebouwing voor geplande nieuwbouw. In de Romeinse tijd zijn er al bewoners geweest. Het onderzoek stuitte op de verkaveling dwars op de Oosterkade. Op twee kavels troffen de onderzoekers pottenbakkersovens aan met restanten uit de vijftiende eeuw.⁴²

Vaartsche Rijn-Tolsteeg in 1598 Deel uit een kaart van Utrecht, kopergravure uit 1598 van Adam van Vianen

Het gebied kende in die tijd nog een bescheiden bevolking van ongeveer 400 bewoners. Een nieuwe Tolsteegpoort verving in 1557 de dertiende eeuwse dubbele poorten. Bij een belegering van de stad in 1577 werd de buurt voor de Tolsteegpoort gebrandschat, zo ontstond ‘het ‘Ledig Erf’. Over de Vaartsche Rijn lagen een tweetal stenen boogbruggen, de Hoge en Lage Brug, waarvan de Hoge ter hoogte van de Brugsteeg lag (steeg 288). De Hoge Brug werd ‘s nachts met een waterboom afgesloten voor scheepvaart en de naastliggende oostelijke Galgpoort en westelijke Rijnpoort deden dat voor ander verkeer. De boogbruggen zijn voor de scheepvaart in 1655 vervangen door houten beweegbare bruggen.

De Vaartsche Rijn bij de Wester- en Oosterkade ontwikkelde zich steeds meer tot een laad- en loshaven voor de stad en handelaren vestigden zich op de kaden. Voor de ontsluiting van het achterterrein kwamen er stegen.⁴³ Grotere brandgevaarlijke activiteiten waren al stroomopwaarts te vinden. De veertiende eeuwse stadssteenoven stond ter hoogte van Rotsoord en op Helling waren scheepswerven gevestigd. Er kwamen meer steenbakkerijen. In de zeventiende eeuw zouden de tegelbakkerijen tot in het buitenland bekend worden.

Noten

- 19 Oudegracht 151, Archeologische en Bouwhistorische Kroniek, SPOU 1987.
- 21 Het inmiddels verdwenen beursgenoteerde winkelconcern KBB N.V. ontstond vanuit de N.V. Vroom & Dreesmann.
- 24 Archeologische en Bouwhistorische Kroniek in 1976-1977, MOUT 1980.
- 25 Een reconstructie van de vroegere bebouwing op het Jodenrijtje is gemaakt door de vrijwilligers van documentatie.org, zie daarvoor de site.
- 26 De bevindingen komen overeen met later uitgevoerd archeologisch onderzoek: C.A.M. van Rooijen en B. Klück. ‘Oudegracht 137-167’, Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 1992-1993.
- 33 De Margaretenhof, Jansveld 4 t/m 20, Steengoed nr. 66, uitgave Utrechts Monumenten Fonds, februari 2020.
- 34 De Bruijn, Husinghe ende Hofstede, 1994.
- 35 De Vries, Bouwen in de late Middeleeuwen, 1994.
- 36 Van Veen, Basisrapportage archeologie 12, De broederschap ‘Maria in de Wijngaard’ en ‘onser liever vrouwe in die Sonne’, 2010.
- 37 Van der Mark, Basisrapportage Archeologie 2, Eligenstraat, gemeente Utrecht 2001.
- 38 De Bruijn, Husinge ende hofstede, 1994.
- 39 Thoomes, Hofjes in Utrecht, 1984.
- 40 Archeologische en Bouwhistorische Kroniek 1978-1980, MOUT 1981.
- 41 H.L. de Groot, Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 2002-2003.
- 42 A.M. Bakker en R. de Kam, Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 2004-2005.
- 43 Peter Sprangers, presentatie Oosterkade en Westerkade, stichting Historische Kring Tolsteeg-Hoograven.

Utrecht na de Reformatie

De stad bestond voor een groot deel uit ommuurde terreinen, van particulieren, kloosters en immuniteiten. Het inwonertal bleef rond de 30.000 schommelen, in dat aantal kwam enkele eeuwen lang niet veel verandering. De behoefte aan woonruimte steeg wel. Door de Reformatie na 1580 mocht het katholieke geloof niet meer openlijk beleden worden, waardoor katholieke instituties ophielden te bestaan. Nederland werd protestant. Het in huiselijke kring aanhangen van andere geloven was toegestaan en het houden van erdiensten werd gedoogd. Die diensten vonden in toenemende mate plaats in schuilkerken die te midden van huiselijke bebouwing waren gebouwd.

De periode na de reformatie leidde op grote schaal tot herverdeling van grondgebied, van de tot die tijd ommuurde delen van immuniteiten en kloosters. Goederen vonden hun weg veelal via het water, maar een betere ontsluiting voor bewoners was gewenst. Nieuwe wegen werden aangelegd. Dit hoofdstuk eindigt in 1795 met de Bataafse revolutie.

Herverdeling van eigendom
Het stadsbestuur van Utrecht, de Staten van Utrecht en de Republiek der Zeven Provinciën namen rond 1580 het besluit tot de onteigening van het kerkelijk bezit. Kerken werden overgedragen aan de protestanten. Met goedkeuring van de toenmalige regering bleven de

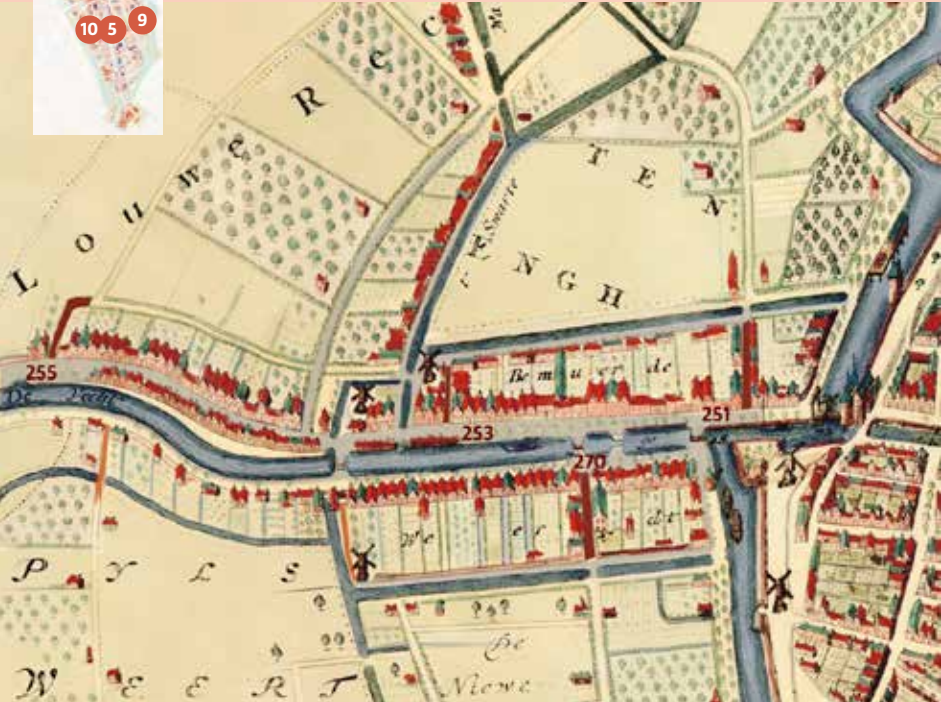
Kloosters en immuniteiten met stegen in 1598 Basis van de afbeelding is een kopergravure uit 1598 van Adam van Vianen

De Bemuurde Weerd en het Lauwerecht in 1565 Jacob van Deventer 1565, uitgave Bibiloteca Digital Hispanica

De Bemuurde Weerd voor tuinbouw

Bemuurde Weerd en Lauwerecht ruim een eeuw later in 1698 Deel uit een kaart van Utrecht getekend door Jan van Vianen, ingekleurd door Anna Beec uitgave Gaspar de Baillieu - herkomst Library of Congress

1 De Vechoevers waren het werkgebied van potten-, steen-, dakpannen- en plavuizenbakkers. De klei-afzetting van de Vecht was er direct voorhanden. In 1984 troffen onderzoekers zes restanten aan van veertiende eeuwse ovens. Ze stonden op de hoek van de Westerdijk en de Kaatstraat, ovens voor aardewerk, daktegels en plavuizen. In de veertiende eeuw is het gebied van de Bemuurde Weerd met ongeveer een meter grond opgehoogd. Daarna was het geschikt voor ander gebruik, waarschijnlijk tuinbouw. Bebouwing kwam er pas in de vijftiende eeuw. Een oude beerput in dit gebied was gemaakt van hergebruikte kloostermoppen uit de dertiende tot en met de vijftiende eeuw. Omgrensd door de aangelegde Westerstroom, Oosterstroom en Keizersgracht was het de bouw van ommuurde erven met hofsteden en enkele verdedigingswerken die het gebied de Bemuurde Weerd maakten. Fundamenten van toren Simpoel op de rand van de Oosterstroom met de Keizersgracht kwamen in 1980 bij archeologisch onderzoek tevoorschijn.⁴⁴ Een andere toren markeerde de hoek bij de Westerstroom ter hoogte van de voormalige Zijdebalensteeg (steeg 268), zoals uit archeologische opgravingen in 2016 bleek.

De Nieuwstraat in 1753 met de Pauluspoort, tekening Johanna de Bruyn Collectie Rijksmuseum RP-T-1921-42

landelijke grondgebieden van de kapittelkerken onder het beheer van kapittelbesturen, met vanaf die tijd protestantse kanunniken in het bestuur. De stad Utrecht kreeg het eigendom over bijna alle klooster- en kapittelgebieden binnen de stadsgrenzen. Kapittelwoningen bleven veelal in eigendom bij de kanunniken en hun familie. Voorheen barrières in de stad, zoals bovenstaande poort in de Nieuwstraat naar het terrein

van Sint Paulus, werden geslecht. Bij de Pauluspoort, zie boven, bleven de deuren openstaan. De Staten van Utrecht bepaalden dat adellijke vrouwenkloosters onder beheer kwamen van de Ridderschap van Utrecht. Het betrof het in de stad gelegen Wittevrouwenklooster en de Sint Servaasabdij. Ook drie buiten de stad gelegen vrouwenkloosters trof dat lot, waaronder de Sint Stevensabdij van Oudwijk.⁴⁵ De Ridderlijke Duitse Orde stapte over naar het protestantse geloof.

Steeg 259A naast de voormalige houtzagerij van Koker

Brandgevaarlijke bedrijven, zoals die met de ovens van de pottenbakkerijen, grofkeramiek en kalkbranderijen, kwamen in de vijftiende eeuw stroomafwaarts aan de Vecht te staan. Het Lauwerecht kreeg als nieuwe begrenzing de veertiende eeuwse Pellecussenpoort op de grens van de stadsvrijheid.⁴⁶ De kaart van Van Deventer uit 1565 op pagina 39 laat dit zien - vele jaren na de reformatie veranderde de Bemuurde Weerd nogmaals.

Bemuurde Weerd voor bedrijven

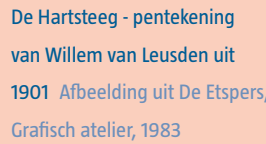
2 De Bemuurde Weerd ontwikkelde zich in de zestiende eeuw tot een stadsdeel voor bedrijvigheid. Op de kaart van Van Deventer uit 1565 waren nog weinig stegen te zien. Dat is op een kaart ruim een eeuw later anders, zie de kaart van

Jan van Vianen uit 1698 op pagina 39. De Kraansteeg (steeg 251) is verlengd tot een verbinding met oostelijk gelegen landerijen en blekerijen. De Frederikshof (steeg 253 en 253A) functioneerde als weg tussen een molenwerf en de Vechtoever. De steeg werd later een hof. Ook de Flieruilensteeg (steeg 255) en de Raamsteeg (steeg 270) zijn aangegeven op de Stegenkaart.

De bedrijvigheid in dit gebied was goed te begrijpen. Het stadsdeel had verschillende ros-, wind-, en watermolens. Het verschil in waterniveau tussen de Stadsbuitengracht en de Vecht kon via de Westerstroom en de Oosterstroom gebruikt worden voor waterkracht.

De wind- en watermolens dienden verschillende doeleinden, zoals het malen van koren, het persen van zaad voor olie, zaagwerk van hout, een korenbranderij en het

42

De smalste stegen op de Oudegracht

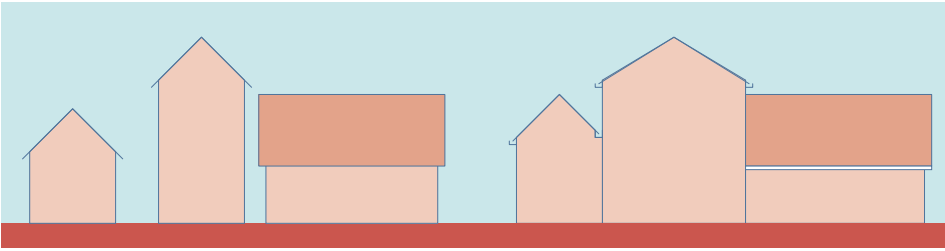
De Hartsteeg tussen Oudegracht 82 en 84 (steeg 19)

Zo stroomde er in de Gouden Eeuw niet alleen geld uit de handel naar de stad, ook de kapittels bleven hun inkomsten opleveren en de gilden hadden meer dan voldoende werk. Deze nieuwe rijkdom werd geïnvesteerd in grotere hofsteden en nieuwe, ruimere huizen. Die huizen werden voorzien van rijkere interieurs als haarden en meubilair, ander huisgoed, kleding en kunst. De meeste huizen hadden werkplaatsen of ateliers. Veel werk werd door de ambachtslieden thuis gedaan.

Groei van de stad

Al die tijd had de stad rekening moeten houden met de ommuurde terreinen van de kloosters en andere ‘obstakels’. Geleidelijk werd de tijd rijp voor veranderingen, ook voor de tot die tijd ‘heilige’ locaties. Zo is het koor van de Buurkerk in 1586 uit de weg geruimd. De Choorstraat heeft haar bestaan aan deze verbreding te danken. In 2018 is in het Hanengeschrei (steeg 89) een bord onthuld om de situatie van voor en na de sloop te laten zien. Een ander obstakel bleef staan: de Pauluspoort in de Nieuwstraat. De kloosterterreinen en de gebieden van de kapittelkerken hadden hun ommuring niet meer nodig. Door de aanleg van nieuwe straten en stegen konden kavels verkocht worden. In dezelfde periode ging het proces door van het verbreden van smalle stegen tot straten. Bijvoorbeeld de Gortsteeg, die na een verbreding in 1644 Haverstraat werd genoemd. De kaart op pagina 42 geeft de nieuwe straten en verbrede stegen tot het jaar 1670 weer. Die verbreding betrof soms maar een gedeelte van de steeg, zoals bij de Drieharingenstraat (steeg 75), Achterom (steeg 234) en Nauwe Begijnestreeg (steeg 30), om maar enkelen te noemen. De welvaart van de Gouden Eeuw zorgde voor een groeiende zorg om veiligheid, bescherming tegen weersinvloeden, brand en andere ongemakken. Houten huizen werden vervangen, ook de huizen waarvan alleen de voorgevel nog uit hout bestond. Wat hergebruikt kon worden werd hergebruikt. Stenen werden afgebikt en hout kon op andere plaatsen van nut zijn.

Illustratie van mogelijkheden met dakgoten

Lange tijd stroomde water ongehinderd van de daken. Dakhellingen kwamen uit op soms smalle stegen, waarvan de smalsten vooral dienden om het hemelwater af te voeren. Deze zeer smalle stegen werden wel ‘ozendrop’ genoemd, een naam die doet denken aan hozen en druipen (of droop). In deze periode van groeiende inkomens werd een betere opvang van hemelwater met goten en afvoerpijpen betaalbaar, door de betaalbaarheid van lood en koper voor dat doel. Met de toepassing van goten konden huizen aan elkaar worden gebouwd, zie de illustratie aan de bovenzijde. De ozendrops verdwenen daarna vrijwel, op pagina 43 en 45 worden nog enkele beschreven.

Voordien werd het recht van een vrije waterloop over het erf van de buurman in notariële akten vastgelegd. Met het aan elkaar vastbouwen van huizen kwamen er gemeenschappelijke tussenmuren. Toen werd het recht op balkoplegging tussen directe burens vastgelegd. Dakgoten tussen huizen maakten nóg iets mogelijk: huizen met kappen in het verlengde van de weg kregen de mogelijkheid uit te breiden met een achtergedeelte met een vergelijkbare kap. Na verloop van tijd werden ook de op straat of in de steeg uitkomende dakhellingen van een goot voorzien. Er ontstond een luxer type woon-/werkhuis, panden met twee woonlagen, ruim, veelal dwars op de straat staand en met twee kamers achter elkaar. De vorm van de vensters bleef tot het begin van de achttiende eeuw zoals die in de Middeleeuwen al was: het kruiskozijn, eerst met glas in lood panelen, later met kleine ruitjes in roeden.⁵¹

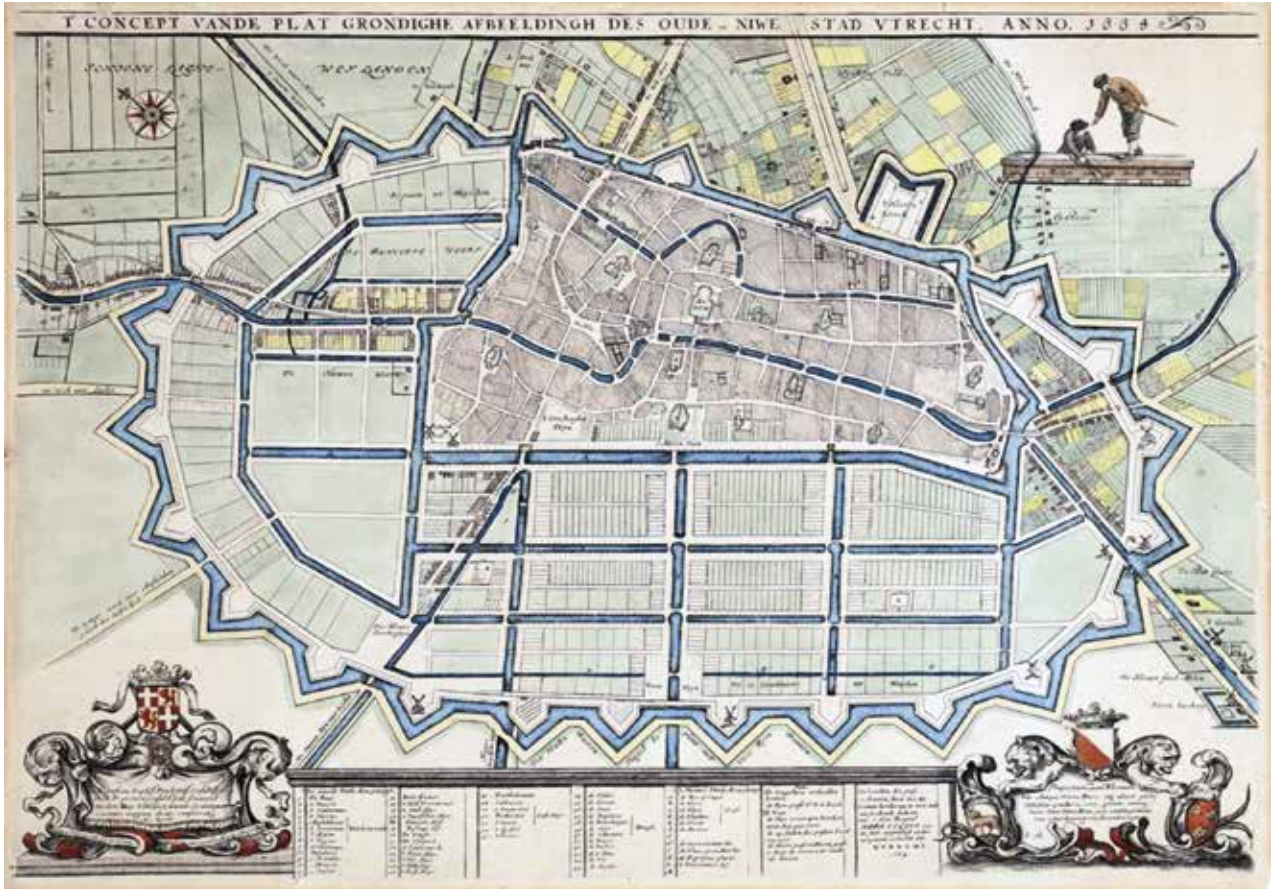
De Weeshuispoort uit 1612

niet tegen elkaar? De overgebleven steeg laat nauwelijks ruimte voor het passeren van mensen, laat staan mensen met goederen. Is dit een zogenaamde ozendrop geweest? De wederzijdse eigenaren van de panden hebben nooit een gelegenheid gehad of aanleiding gezien om het recht van afwatering of het recht van overpad af te kopen: Middeleeuwse historie gestold tot een nauwe doorgang. In het jaar 1657 kwamen in de steeg huizen te staan. Een ander voorbeeld van een dergelijke smalle steeg is het Tinnegieterspoortje (steeg 163) tussen de panden Oudegracht 309 en 311. De naam doet vermoeden dat de

doorgang voldoende breed bleef om te gebruiken voor bedrijfsactiviteiten. De steeg is nog steeds toegang naar een achterhuis. De Nauwe Watersteeg (steeg 181) is een derde voorbeeld van een smalle steeg. Tot in de twintigste eeuw werd de steeg door wasvrouwen gebruikt met de Oudegracht als wedplaats. Deze steeg is van de drie genoemde stegen als enige openbaar toegankelijk.

Kloosters in de zuidelijke binnenstad

Na de reformatie zijn verschillende kloosters in de zuidelijke binnenstad bewaard gebleven. Het Sint Nicolaasklooster in de Doelenstraat uit 1339 werd in 1616 een tuchthuis en deed tot 1892 dienst als Huis van Bewaring. De Werkhuispoort (steeg 191) herinnert aan die functie. Het in 1996 door Stadsherstel Utrecht gerestaureerde complex met hoven kent divers gebruik (steeg 184B). Twee andere oude kloosters kregen na diverse andere bestemmingen de huidige museale functie: het Centraal Museum in het voormalige Agnietenklooster en het Catharijneconvent. Het Centraal Museum heeft een hof (steeg 250A) en het museum Catharijneconvent is toegankelijk via de Gasthuispoort (steeg 240). Op een grote kavel tussen de Oudegracht en de Springweg lag het Regulierenklooster uit de dertiende eeuw. Het klooster is na de reformatie herbestemd tot weeshuis. Het weeshuis verving in 1612 haar toegangspoort (steeg 143). Dat bleek naar men later ontdekte niet voor het eerst. De Mieropskameren, Springweg 110-130, zijn rond het jaar 1583 gebouwd. Maar de voorgevel van de kameren stamt uit de veertiende eeuw. Archeologische onderzoek uit 1980 wees uit dat de voorgevel van een groot pand was geweest met daarin een poort naar het klooster: het Regulierenklooster dat al in 1290 het terrein van de Zakbroeders had overgenomen.⁵² Nu leidt de Weeshuispoort naar een hof met toegang tot kinderdagverblijven en een doorsteek naar de Brandstraat, Jacobsgasthuissteeg en Zwaansteeg (steeg 146, 139, 140).

Utrecht plan van Moreelse, vervaardiger H. Ruysch uit 1664; HUA 216117

De eisen werden strenger. Eerst moesten de houten voorgevels vervangen worden door stenen, nu kwamen de achtergevels aan de beurt. Voor de stad was de Gouden Eeuw een actieve bouwperiode. Niet alleen door de nieuwbouw van huizen, ook door de uitbreiding met achterhuizen, het verhogen van panden met een verdieping of het samenvoegen van naast elkaar staande huizen tot een groot pand. Om aan de vraag naar zelfstandige woonruimte te voldoen, werden waar mogelijk kleine huizen tussen de straten gebouwd. En zo werden over het algemeen al bestaande stegen alsnog bebouwd of kwam bebouwing aan weerszijden.

Hendrick Moreelse (1615-1666) was in 1664 burgemeester. Gedurende zijn tweejarige ambtsperiode klaagde hij over dit ‘verder volproppen van de stad’. Als voorbeeld van dat volproppen noemde hij de plek tussen het Hertenhuis op de Oudegracht en de Loeff Berchmakerstraat. In de grote en kleine Hartsteeg (steeg 19) waren net enkele reeksen huisjes opgeleverd. Hij presenteerde tegenover dit volproppen een plan tot uitbreiding. Het plan van Moreelse kwam niet tot uitvoering. Ondertussen werd de scheiding tussen welgestelde woonstraten en stegen duidelijker want stegen bleven smal met kleine huizen. Voor de entree van welgestelde

Huis De Zwaan in de Jacobskerksteeg
HUA 202596

Vervanging van houten huizen

Tot de fraaiste stegen behoort de Jacobskerksteeg (steeg 5). Op de hoek Jacobskerksteeg en het Jacobskerkhof heeft een houten huis gestaan. Hoe het er precies uitzag is niet duidelijk, maar tekenaar G. de Hoogh maakte in 1901 een reconstructie van dit huis met de naam De Zwaan.

Kerkelijke locaties van na de reformatie

In 1973 werd achter het pand Lange Nieuwstraat 53 een bijzonder galerijtje aan een binnenplaats ontdekt.⁵³ Het pand was in zo’n slechte staat dat afbraak werd overwogen. Het Utrechtse Monumenten Fonds (UMF) kocht de opstallen en voerde in 1974 en 1975 een restauratie uit. Grondig onderzoek bracht duidelijkheid over het galerijtje. Het had een bijzondere bestemming gehad, een schuilkerk met de naam ‘O.L. Vrouw van den H. Rozenkrans’. De kerk is rond 1665 in gebruik genomen.

De toegang was verscholen in de Dorstige Hartsteeg (steeg 206). Het UMF houdt sinds 1975 kantoor in de panden. Op de kadastrale kaart van 1832 is de situatie ingetekend. De tekening van deze buurt laat alle stegen in deze periode zien, de genummerden zijn nog steeds aanwezig. Er zijn overigens meer schuilkerken in stegen te vinden: Achter Clarenburg / Mariaplaats (steeg 112), Gertrudissteeg (steeg 115), en de Abraham Dolehof (steeg 212). Bij de laatste schuilkerk heeft de Lutherse Gemeente pas in de achttiende eeuw een voorgevel met entree op de Hamburgerstraat mogen bouwen. De Abraham Dolekapel was tot die tijd een schuilkerk voor de Lutheranen.

Oude kloosterterreinen worden deel van de stad

Diverse kloosterterreinen kregen na de reformatie een andere bestemming. De Staten van Utrecht betrokken het Minrebroederklooster, daar waar nu de juridische faculteit van de Universiteit is gevestigd. Op het voormalige kloosterterrein werd de Telingstraat aangelegd als verbinding met de al bestaande straten Kintgenshaven en

Slachtstraat. De straat loopt sterk af door het hoogteverschil tussen de Ganzenmarkt en de Neude. Al voor het jaar 1600 werd op vrijwel onbebouwd gebied ‘t Hoogt (steeg 61) aangelegd, zie de afbeelding op pagina 49.⁵⁴ Verschillende panden op ‘t Hoogt zijn vijftig jaar in gebruik geweest als fimcentrum ‘t Hoogt en toe aan renovatie. Eigenaar Het Utrechts Monumentenfonds heeft voor de herbestemming samen met Jos Stelling een plan gemaakt. Stelling wil op deze locatie zijn derde filmcentrum ‘Slachtstraat’ openen. De filmzaaltjes blijven bereikbaar via een eigen steeg vanuit ‘t Hoogt (steeg 60). Op ‘t Hoogt komt het kruideniersmuseum terug.

Het eerder genoemde Wittevrouwenklooster werd opgeheven. Tot 1662 woonden nog enkele protestantse leden van het klooster in gebouwen op het terrein. Andere gebouwen stonden leeg en panden op de Molensteeg (steeg 35) waren in 1630 al verkocht.

Schiulkerk in de Dorstige Hartsteeg, kaart uit 1832

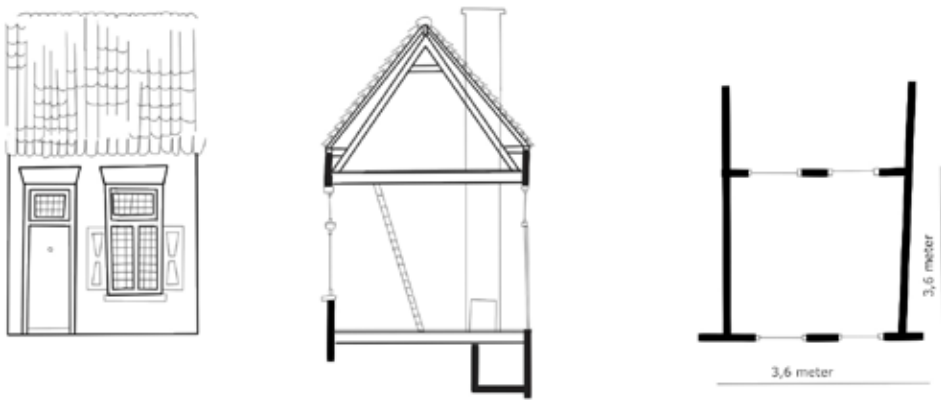
huizen kwam een stoep of stoepje. Stegen hadden daarvoor geen ruimte. Er was wel behoefte aan eenvoudige huizen van geringe afmetingen, zoals de bebouwing van de Magdalena-, Keuken- en Schalkwijkstraat (steeg 235) die ging bestaan uit deze betaalbare huizen: een kamer met een zoldertje onder de pannen.⁵⁵ De tekening rechts is van zo’n huis. Veelal voorzien van een lemen vloer en op het bevloerde zoldertje sliepen de kinderen van het gezin.

De verharding van de wegen

Veel wegen waren slechts met een laag van zand, leem, puin en veldkeien verhard. Voor de huizen lag een verhoogde stoep. Uitgevoerd in natuursteen of klinkerstenen konden daar de tripschoenen of klompen aan- en uitgetrokken worden. Langs de stoepen lag het droogste deel van de straat, een loopstrook of rabat die als de financiën het toelieten al met hardere materialen was bedekt. Bij de stegen was de wegverharding eenvoudiger uitgevoerd. Het middengedeelte kende een verharding van gebroken veldkeien. Aflopend naar het midden bleven de wegen als goot dienst doen, leidend naar de grachten of de slokop. ‘Uitmaners’ zorgden voor het innen van het straatgeld waar het onderhoud uit betaald werd.

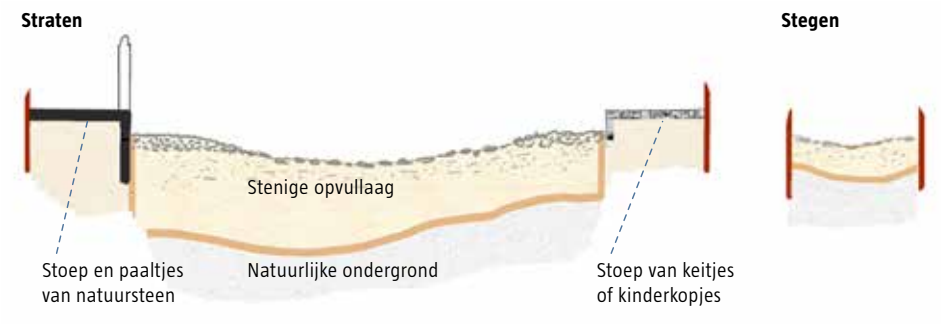
Een keienweg als verharding

Kamers aan stegen

Einde van de Gouden Eeuw

Aan de Gouden Eeuw kwam op harde wijze een einde: door het Rampjaar 1672 en de daarop volgende natuurramp in 1674. In het Rampjaar overhandigde de stad Utrecht, geheel in de steek gelaten door de andere provinciën, de sleutels tot haar stad aan ‘bevrijder’ Koning Lodewijk XIV. Vanuit zijn standpunt gezien kwam hij Utrecht te hulp en beschermde hij de stad. Dat deden de Fransen niet voor niets. Inkwartiering van Franse soldaten was een groot ongemak voor veel burgers. De stad draaide op voor alle onkosten. In november 1673 vertrok de buitenlandse bezetter weer na oplegging van een zware brandschatting

Straatprofiel tot in de negentiende eeuw

’t Hoogt

In 1663 ontwikkelde de Ridderschap van Utrecht, beheerder van het kloosterterrein, het gebied tot bouwterrein. De stad oefende daartoe druk uit en stelde daar wat tegenover: de eigenaren van de nieuw te bouwen huizen kregen voor een periode van tien jaar vrijstelling van huisgeld. In het kasboek van de rentmeester van het Ridderschap zijn de verkopen van de diverse kavels opgetekend. Naast een al bestaand kloosterpand met stallen stonden in de nieuwe straat binnen zeven jaar ruim twintig huizen en een drietal koetshuizen.⁵⁶ Al spoedig had de nieuwe straat in

de officiële akten de naam Ridderschapstraat. De hoek met de Wittevrouwenstraat werd in 1706 bebouwd. De sloop van de laatste opstallen, de kerk, een voorraadhuis en het ruimen van het kerkhof, betekende het einde van het Wittevrouwenklooster. Alleen de Kloostersteeg (steeg 36) resteert.

Bouwen voor de kleine man

8 Een voorbeeld van huisvesting voor ‘de kleine man’ is te vinden achter Lange Jufferstraat 10, een pand uit de vijftiende eeuw. Het pand had een hof dat zich uitstreckte tot de Vuile Sloop (Keizerstraat). Mogelijk al rond het jaar 1500

en het dreigen met het doorsteken van de Lekdijken. De stad moest nog f 450.000 betalen. Om de betaling veilig te stellen werden welgestelde notabelen als borg in gijzeling meegenomen.⁵⁷ In 1674, nog geen jaar na het vertrek van de Fransen, trof een natuurramp Utrecht. Het KNMI meldt erover: “Op de warme dag 1 augustus 1674 werd Nederland getroffen door onweerscomplexen die zich uitzonderlijk sterk ontwikkelden. Zo sterk dat er met het passeren van het front zeer zware windstoten optraden en dat er daarnaast een of meerdere tornado’s tot ontwikkeling kwamen.”⁵⁸ Het liet een spoor van vernielingen achter in de stad. De stad herstelde eerst de ergste schade. Daarna kon gewerkt worden aan het verbeteren van de bebouwing. Gelukkig kon de tufsteen van de Domkerk en de ingestorte torens van de Pieterskerk en Janskerk verkocht worden om er cement van te malen. Dat leverde wat inkomsten op. Het stadsbestuur had geen geld om het ingestorte middenschip van de Domkerk verder op te ruimen. Grote veranderingen in de stedelijke structuur deden zich bijna niet voor. De stegen bleven ongemoeid en verbredingen tot straten achterwege. Wel werd in 1762 in de Agnietenstraat het pand van de Fundatie van Renswoude gebouwd. Kleine woningen werden daarvoor verplaatst naar een terrein van het voormalige Nicolaasklooster. De rij van zes ‘Gronsveltkameren’ staat sinds 1756 in de Nicolaasdwarsstraat, zie de afbeelding op pagina 52. Voor de bouw werd materiaal van de oude woningen hergebruikt.⁵⁹ De stad bleef inkomsten houden uit beleggingen en kapittelgronden, al waren die verminderd door een gedaalde rentestand en door slechte oogstjaren. De bevolking van Utrecht groeide in de zeventiende en achttiende eeuw niet. Het aantal inwoners bleef rond de 30.000 schommelen. Meer woningen waren niet direct nodig, vele werden wel vergroot. De bevolkingsopbouw van Utrecht van die tijd was enigszins vergelijkbaar met de

Onbekende Utrechtse straat circa 1660 Tekening H. Saftleven HUA 30001

huidige tijd: er woonden relatief veel jongvolwassenen. Het inwonend personeel, de dienstmeid, meid, knecht of leerjongen waren de jongvolwassenen van die tijd. Gildeleden beoefenden hun vak in een werkplaats of atelier aan huis of op het erf. Voor het huis of in het voorhuis werden hun waren verkocht. De huishoudens van de gildelieden konden groot zijn, grote gezinnen met inwonend jong personeel.

Keizerspoort in 1832

De Keizerspoort in 2013 Foto Jean Penders

zijn op het hof twee huizen gebouwd. Op de grens van de kavel op de Keizerstraat verzezen begin zeventiende eeuw twee panden, mogelijk om in stalruimte te voorzien.⁶⁰ Als sluitstuk kwamen er nog eens twee huizen, te bereiken via de Keizerspoort in de Keizerstraat (steeg 43). De Keizerspoort was eind jaren 1970 in erbarmelijke staat en is kort daarna volledig gerestaureerd.

9 Ook de Bruntenhof was bedoeld voor de armere bevolking, naar een wens van de eigenaar rooms-katholieken. In het gebied van de Oudelle van Oud Munster stond bij de Maliepoort op de hoek van de Brigittenstraat het huis Lepelenburg. Daar kwam in 1587 mr. Frederik Brunt (ca. 1530-1622) te wonen, een vermogend advocaat. ‘s Zomers verbleef hij in Rijswijk. Als geboren en getogen Utrechter, zijn

vader was er procureur en advocaat, kocht hij in 1621 op hoge leeftijd het aanpalende huis Klein Lepelenburg met een stuk grond. Hij liet er zestien huizen bouwen voor arme weduwen, de Bruntensteeg en Bruntenhof (steeg 231 en 232).⁶¹ De foto op pagina 53 geeft uitzicht op de achterzijde van de huizen en de Bruntenhoftuin (steeg 233).

Tuingrond wordt bouwrijp gemaakt
10 Om aan de vraag naar huisvesting te voldoen waren nieuwe huizen nodig. Bredere kavels tuingrond werden doorsneden met een straat of een steeg, en zo konden links en rechts nieuwe huizen gebouwd worden. Een voorbeeld daarvan is het ‘Silversteechjen’, nu bekend als de Zilverstraat (steeg 152). Er stonden in het korte slop enkele

Nederland was niet arm, de inkomsten uit handel en beleggingen zorgden voor welstand, maar van een gelijke verdeling was geen sprake. Velen hadden het niet breed, geld was schaars en met wederdiensten werden de touwtjes aan elkaar geknoopt.

Burgers waren zuinig op hun oude pand en met verbouwingen werd er onderhouden, uitgebreid en verbeterd. Waar het vermogen ontbrak, bleef onderhoud achterwege, verviel het huis en werd het tenslotte tegen een lage prijs verkocht. Nieuwe eigenaren investeerden vervolgens in het wegwerken van achterstallig onderhoud en in modernisering. Dit gebeurde frequent door metselaars of timmerlieden die voor eigen rekening werkten en het pand na herstel en modernisering verkochten.

Kort voor 1800 verdwenen de laatste houten gevels uit het Utrechtse stadsbeeld.⁶² Innovaties in de bouw zorgden voor een nieuw gevelbeeld. In de achttiende eeuw deed het schuifvenster zijn intrede, ze vervingen de tot die tijd gangbare kruiskozijnen.

Voor het gegoede deel van de burgerij werd de wens tot verfraaiing van de stad en het aanplanten van siertuinen geleidelijk vervuld. Het hing ook samen met de wens het aantal dieren in de stad te verminderen, vooral koeien. De ruimtewens voor paardenstallen en koetshuizen bleef onverminderd groot. Boeren en tuinders moesten elders hun heil zoeken: bijvoorbeeld op Oudwijk, Pijsweerd, gebieden langs de Vleutense Wetering, de Leidse Rijn of aan de nieuw gegraven Moesgrachten.

Stegen bleven onverminderd hun functie vervullen als toegang tot percelen en als afwateringsgoten, zoals de stegen op de Oudegracht, Nieuwegracht, Steenweg, Springweg, Nieuwstraat en uitkomend op De Meente, allen wegen voor gemeenschappelijk gebruik.

Naast de grotere ontsluitingswegen en stegen waren er tal van hoven, achterommen en doodlopende steegjes die we slop noemen. En die zijn allemaal nog in groten getale terug te vinden in de stad als de negentiende eeuw begint.

52

De Nicolaasdwarsstraat met rechts de Gronsveltkameren en links het voormalig Nicolaasklooster, toen tuchthuis en nu Doelenhuis Tekening uit 1756 van J. Versteegh; HUA 37464

Noten

- 45 Van Kalveen, De vijf adellijke vrouwenkloosters; in E.S.C. Erkelens-Buttinger (red), De kerk en de Nederlanden, 1997.
- 47 Israel, Nederland als centrum van de wereldhandel 1585-1740, 1989.
- 48 Sprangers, Utrechtse tegels 1600-1900, 2015.
- 49 Slokker, Ruggengraat van de stad, 2010.
- 51 Dolfin e.a., De huizen binnen de singels, 1998.
- 55 Dolfin e.a., De huizen binnen de singels, 1998.
- 57 D.E.A. Faber en R.N.J. Rommes, Op weg naar stabiliteit, in: De Bruin e.a., Een paradijs vol weelde, 2000.
- 58 KNMI website: Zomerstorm van 1674: Domkerk Utrecht stort in.
- 59 Dolfin e.a., De huizen binnen de singels, 1998.
- 62 De verstening van huizen in de zeventiende eeuw is beschreven in JOUT 1972: In 1610 het eerste regelrechte verbod op het maken en onderhouden van houten gevels. In 1636 en 1643 verbod op het herstellen en verven van de houten gevels. Na 1663 alleen houten gevels met toestemming, mits geen onderhoud. Deze verordening moest in 1687 en 1718 worden herhaald.

Zilverstraat vanaf de Springweg

Bruntenhof

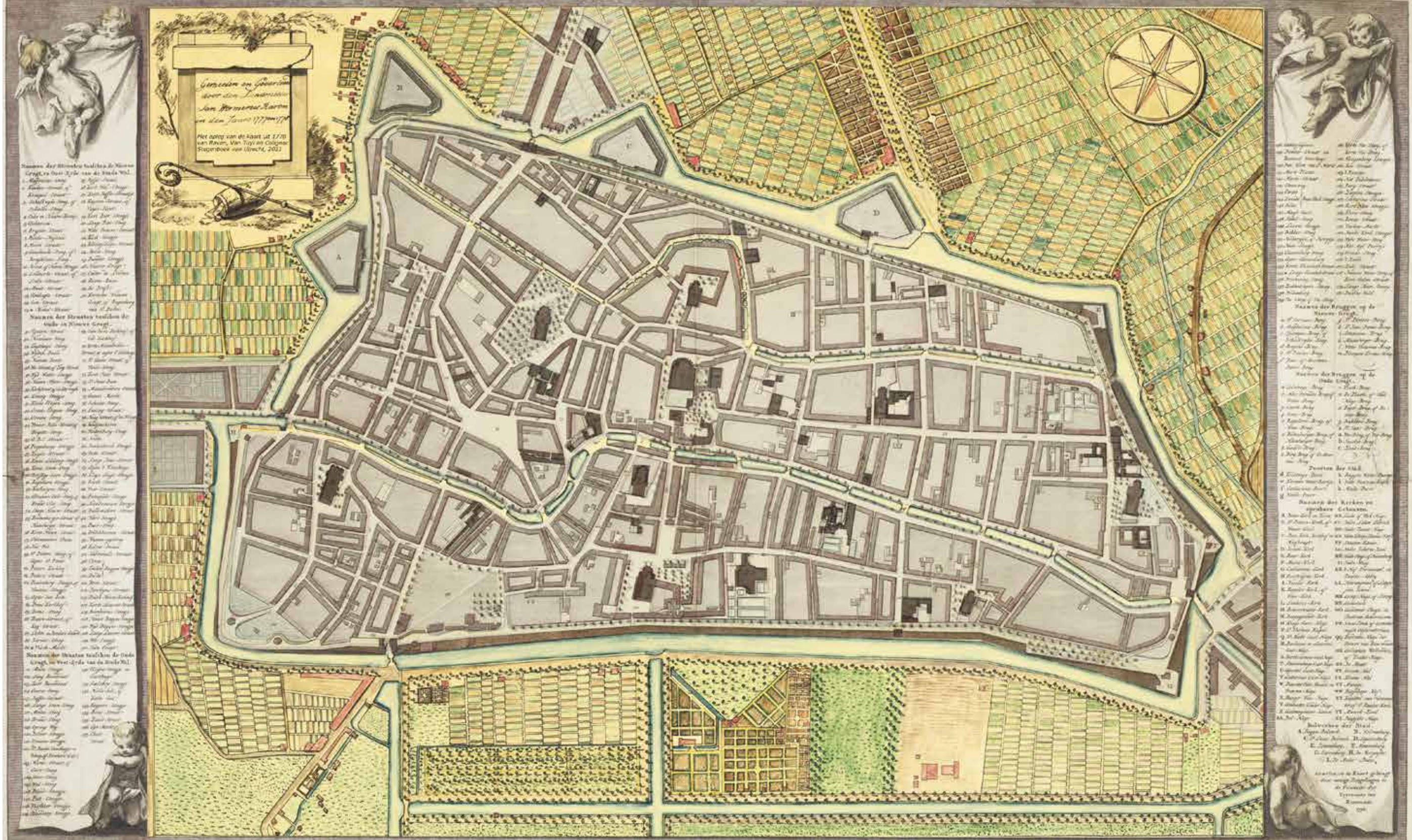
woningen die dateerden uit 1539. De grond was in beheer bij de Duitse Orde. Het stadsbestuur probeerde rond 1619 het terrein voor ander gebruik te bestemmen, maar die poging liep op niets uit.

Later in de eeuw was het wel zover, want de steeg werd doorgetrokken van haar begin op de Springweg tot aan het Geertebolwerk. Aan beide zijden kwamen redelijk grote woningen met een werkplaats, vermoedelijk voor ambachtslieden. Rond 1800 zijn een aantal van die huizen opgedeeld. Een terrein achter de Zilverpoort (steeg 153) werd rond diezelfde tijd bebouwd met kleine huizen.

Noten

- 44 Archeologische en Bouwhistorische Kroniek 1978-1980, MOUT 1981.
- 46 De Utrechtse stadsvrijheid bestond uit aanpalend vijftien buitengerechten met eigen rechts- en bestuursvorm inclusief belastingheffing. Zij waren onderhorig aan de stad.
- 50 Heurneman e.a., De Utrechtse wijken, Bemuurde Weerd, 2003.
- 52 B.J.M. Klück, in Archeologische en Bouwhistorische Kroniek 1981, MOUT 1982.
- 53 Dorstige Hartsteeg 21, Archeologische en Bouwhistorische Kroniek 1926-1972, SPOU 1980.
- 54 Op de kaart uit 1695 van Van Vianen is 't Hoogt ingetekend. Donkersloot-de Vrij, Kaarten van Utrecht, 1989.
- 56 Ridderschapkwartier; op basis van archiefonderzoek.
- 60 Dolfin e.a., De huizen binnen de singels, 1998.
- 61 In Steengoe 60 is dit hof uitgebreid beschreven.

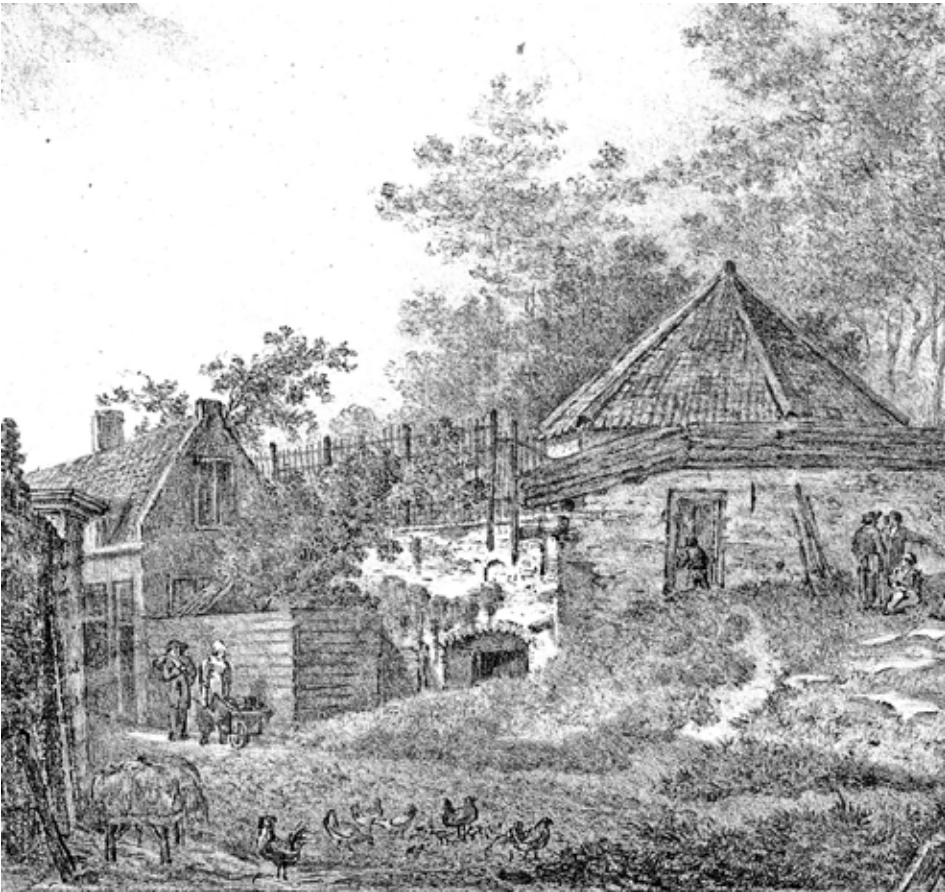
In de jaren 1773 en 1774 hebben de weesjongens en leerlingen van de Fundatie van Renswoude, Jan Wormerus Raven (1754-1815), Gijsbert van Tuyl (1752-1831) en Jean Paul Colignac (1746-1797) onder leiding van de leraar wiskunde Laurens Praalder (1711-1793) en tekenmeester Johann Jacob Maurer (1737-1780) de stad opgemeten. Vervolgens hebben zij de kaart van de stad getekend en deze kaart is in verschillende uitvoeringen uitgebracht. De zwart-wittekening met register en inleg is de door Reinier Vinkeles gegraveerde kaart uit 1776-1778, een uitgave van J. Schoonhoven en Comp., Utrecht. De gekleurde kaart van de omgeving is rond 1778 uitgegeven door J.W. Raven HUA 216706 resp. 216707

De negentiende eeuw

Een eeuw met grote gebeurtenissen die van invloed zijn op de stegen in kort bestek beschrijven, dat is een moeilijk opgave. De negentiende eeuw begon in een onrustige periode, de jaren van de Bataafse Republiek. In de grondwet van 1798 werden de fundamentele vrijheid van godsdienst, vergadering en drukpers en een sterkere centrale overheid ten koste van de provincies vastgelegd, om maar enkele veranderingen te noemen.

In 1811 onteigende Napoleon per decreet alle bezittingen van de kapittels, voor Utrecht een ingrijpend besluit. Al het onroerend goed werd bij de Rijksdomeinen ondergebracht en in de jaren 1820 geveild. De samenleving rekende in de nieuwe eeuw met meer dogma's af. Oude afspraken en gewoontes vervielen, nieuwe ontwikkelingen en wegen werden mogelijk. Dat had grote gevolgen voor de stegen. Napoleon liet een verarmd Nederland achter. Wel een land met een kadastraal systeem. Daaraan danken we de nauwkeurige tekeningen van de eigendomsgrenzen. De negentiende eeuw kent in Nederland net als in Europa een enorme bevolkingsgroei. De trek naar de stad en toenemende bedrijvigheid zorgden voor druk op de stedelijke ruimte. De gevolgen daarvan voor de huisvesting bleven niet uit. Het aantal stegen, het aantal huizen in stegen en het aantal bewoners per huis nam sterk toe. De toenemende bevolkingsdichtheid in de stegen veroorzaakte problemen. Betere bestrating met verlichting en voorzieningen om de hygiëne te vergroten kwamen pas in de tweede helft van deze eeuw binnen bereik. De druk op de schaarse ruimte werd minder toen vanaf 1870-1880 nieuwe wijken tot ontwikkeling kwamen. Militaire werken leidden tot uitbreidingsmogelijkheden voor de stad. De kadastrale kaarten laten de oude grenzen van de buitenwijken in 1832 zien. Daarna wordt de

De Dienderssteeg (steeg 35C) met toren Vos circa 1830. Een andere naam voor de steeg was wel Vossensteeg. De Dienderssteeg kreeg in 1865 nieuwe namen: Wolvenstraat en Wolvenplein Tekening van C. van Hardenbergh, uitgave van J.P. Houtman, HUA 36664

negentiende eeuw vervolgt met het onderwerp van de bevolkingsgroei, de gevolgen voor de stad, de stegen en de antwoorden daarop.

De Oude Stad buiten de singels

Met het grondgebied van de gemeenten Abstede, Catharijne, Lauwerecht en Tolsteeg kon de stad groeien. In 1832 was daar nog weinig van te zien. De kadastrale kaarten uit dat jaar tonen de nog beperkt gebleven bebouwing bij de Biltstraat, de Vaartsche Rijn en de Bemuurde Weerd. In de Sint Janssteeg (steeg 299) nabij de Biltstraat

woonden in 1832 nog maar weinig mensen. De nu Sint Janshovenstraat genoemde steeg kreeg in 1866 een eerste rijtje met tien kleine huizen; dit verdubbelde in 1882. De huizen waren particulier eigendom en werden verhuurd. En zo ontstond op initiatief van aannemers en grondeigenaren de woonwijk Wittevrouwen.

De Biltstraat in 1832

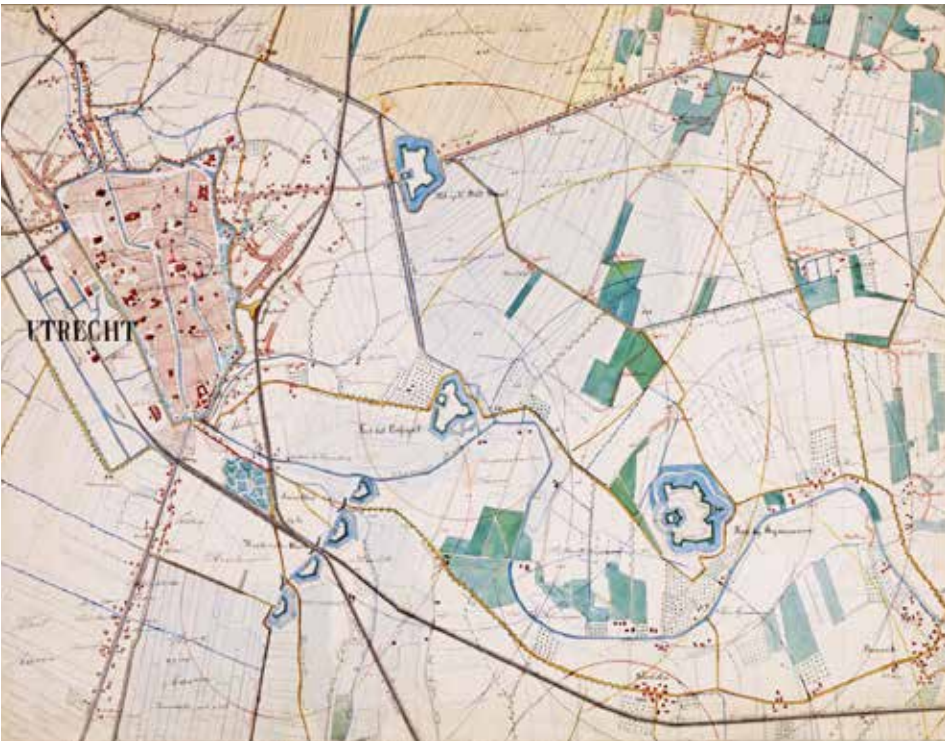
Bemuurde Weerd en Lauwerecht in 1832

Militaire werken en de nieuwe grenzen van de stad

Nederland had qua defensie lessen geleerd in de Napoleontische tijd. Ter verdediging breidde het land de Hollandse Waterlinie uit. De Nieuwe Hollandse Waterlinie kwam aan de oostzijde van de stad te liggen met diverse forten. Het gehele complex van sluizen, forten en andere werken werd pas omstreeks 1870 volledig voltooid. Al in 1830 maakte het voor Utrecht de weg vrij om haar stadsmuren te slopen. De stegen langs de stadswal kwamen daardoor vrij te liggen. Mogelijk vond de stad de voortgang van de Nieuwe Hollandse Waterlinie al in 1828 genoeg om de onderhoudswerken aan haar stadsmuren en bolwerken te staken. Ze zagen er bovendien ‘afzigtelijk’ uit, het geld kon beter besteed worden. Een reden te meer was de annexatie in 1823 van buurtgemeenten. De stadsmuren hadden hun nut verloren. Met opmerkelijk gemak wist burgemeester Van Asch van Wijck zijn voorstel tot afbraak goedgekeurd te krijgen. De Nieuwe Hollandse Waterlinie werd een nieuwe barrière en deze werd later in de eeuw uitgebreid met een ijzeren ring van spoorwegen en het Merwedekanaal.

De bevolkingsgroei

De bevolking van Nederland bleef min of meer stabiel met afgerond twee miljoen inwoners tot het begin van de negentiende eeuw. In 1850 was dat ruim drie miljoen en aan het einde van de eeuw vijf miljoen. De aardappel had als voedzaam gewas elke keuken bereikt terwijl in de tweede helft van de eeuw graan van overzee beschikbaar kwam. De beter gevoede bevolking kon ziekten beter weerstaan. Enkele ziektes met kans op een dodelijke afloop werden tegen het einde van de eeuw zelfs met succes bestreden, zoals de pokken en de cholera. Het platteland had te weinig werkgelegenheid voor de groeiende bevolking en heel Nederland kreeg te maken met een volksverhuizing naar de stad. In Utrecht liep het aantal inwoners op van 33.000 inwoners aan het begin

De Hollandse Waterlinie met forten rond Utrecht in 1875 Utrecht, De Bilt en Bunnik - inundatiegebieden, forten en andere militaire werken, kaart uit 1875 HUA 21612

van de negentiende eeuw tot het dubbele in de loop van de jaren 1870. In alle wijken nam de bevolking toe. In Wijk A bleef het aantal huizen tussen de Schalkwijksteeg en de Magdalenasteeg groeien. Met nieuw aangelegde sloppen waren dat in 1860 al meer dan honderdenzestig, zie de afbeelding op pagina 60. De ruime privétuin met de slangenmuur (nu steeg 236) was in het genoemde jaar nog in tact. In 1870 was het aantal inwoners in de binnenstad al 40.158. Na dat jaar nam het af door ontwikkeling van stadsdelen buiten de Stadsbuitengracht.⁶³ Aan het einde van de eeuw was het inwonergetal de 100.000 gepasseerd. Waar woonden en werkten de mensen?

Vaartsche Rijn in 1832

In de noordelijk gelegen Bemuurde Weerd en Lauwerecht nam de bedrijvigheid toe. In de Flieruilensteeg (steeg 255) kocht Cornelis Verloop (1788-1872) in 1817 de molen. De firma ontwikkelde zich naar twee bedrijfstakken: het exploiteren van molens en het bouwen er van. Op Lauwerecht groeide de olieslagerij Verloop en Co. tot de Stoomfabriek ‘t Scheprad v/h H.M. Verloop & Co. Andere molens van de firma stonden elders in de provincie. Het aannemersbedrijf met eigen smederij specialiseerde

zich als IJzergieterij en Machinefabriek C. Verloop. Naar verloop van tijd kwamen tussen het Lauwerecht en de Oosterstroom steeds meer bedrijfsgebouwen en woonhuizen van de bedrijven te staan. De naam Gietershof (steeg 254) herinnert aan dit verleden. Langs de Gruttersdijk vestigden zich verschillende tuindersbedrijven, in de loop van de negentiende eeuw vervingen sloppen met kleine huizen en bedrijfsgebouwen deze activiteit. Het zuidelijk gelegen gebied van de Vaartsche Rijn had nog geen spoorweg, die is pas na 1864 aangelegd. Op de Oosterkade zijn de Lakmoessteeg (steeg 285) en de Stijfselsteeg (steeg 284) te vinden. In 1756 bouwde Wijnand Koopman sr. zijn huis samen met omliggende panden om tot lakmoesfabriek. De Gebr. Koopman produceerden ook een andere toevoeging aan de was, namelijk stijfsel. In 1815 nam de gemeente het bedrijfsterrein over, inclusief gebouwen en fabriekswoningen. Het terrein werd tot 1933 de gemeentewerf. In 1870 werd een ouder pand aan de Oosterkade gesloopt en kwam dwars op de kade een rijtje huizen aan een steeg te staan. Dit slop kreeg de naam Lakmoessteeg. De gemeentewerf werd sindsdien ontsloten door de Stijfselsteeg met vanaf de kade links en rechts de oudere fabriekshuizen. In 1938 resteerde van de stegen, na de bouw van twee huizen, aan weerszijden een smalle toegang. De naam van de stegen werd vervallen verklaard.

Achter de gemeentewerf stond de Helenahoeve met weilanden. Deze modelboerderij was van rond 1800 tot 1972 in bezit van vier generaties De Bruin. De ingang naar het boerenerf, op de Gansstraat tussen steeg 278 en 281, loopt langs het nog altijd bestaande voorhuis van de boerderij met toen een melkwinkel. Deze ingang heeft op de Stegenkaart nummer 280, de Gerrit de Bruijnsteeg. Meer informatie over deze boerderij is te vinden in het Stegenrapport.

Druk op vrije ruimte in de binnenstad

De ruimtevraag betrof niet alleen wonen; ruimte was ook nodig voor bedrijven, kerken en scholen, ziekenhuizen en instellingen en niet te vergeten de verkoopruimte voor winkeliers. Wat er aan open ruimte was, kreeg in de negentiende eeuw te maken met de noodzaak tot verdichting. Nieuwe stegen ontstonden. Het aantal handelsvestigingen en winkels breidde zich in de negentiende eeuw sterk uit, in stad en land. Families met namen als Van der Sandt, Huinck, Sinkel, Staffhorst, Peek, Wolff en aan het einde van de eeuw Vroom & Dreesmann, de roomse Brenninkmeijer en protestantse Kreymborg versterkten het winkelaanbod. Het waren vooral de panden op de Oudegracht die ruimte boden aan de winkel en de werkplaats, het magazijn, het gezin, inwonende dienstboden, winkeldochters en knechten. Vaak was er ook nog voldoende ruimte voor verhuur van een verdieping aan een ander huishouden. Met de groei van de nering werd voor de opslag van goederen, de stalling van bezorgkarren of extra werkplaats- of atelierruimte uitgeweken naar panden in achterliggende stegen. Zo nam de druk op huisvesting niet alleen toe door groei van de bevolking maar ook door ruimtevraag van ondernemers en winkeliers. Er was nog een factor waardoor de binnenstad overvol werd. De gemeente kreeg met de schoolwet uit 1857 de verplichting om voor voldoende scholen te zorgen. Door de onderwijsvrijheid sinds 1848 mocht elke gezindte scholen oprichten, waardoor het aantal sterk toenam. En elke gezindte ging zorgen voor onderwijs voor de eigen zuil. Uitbreiding van openbare scholen vond het gemeentebestuur daardoor tot 1880 niet nodig.⁶⁴ Vervolgonderwijs kreeg pas in de Onderwijswet van 1863 structureel een plek. De binnenstad was bij uitstek geschikt voor dit uitgebreid lager onderwijs, de Hogere Burgerscholen en de Universiteit. Ambachtsscholen kwamen in de nieuwe arbeiderswijken. Stegen waren niet geschikt voor onderwijsgebouwen. Een eeuw later bleken voormalige schoolterreinen wel geschikt voor nieuwe stegen.

Dichtbewoond gebied in Wijk A in 1860
Bewerking van kaart

Wijkhuisnummerplattegrond Wijk A HUA 217081

Aan het einde van de eeuw waren in de binnenstad meer dan dertig nieuw gerealiseerde scholen voor lager en voortgezet onderwijs te vinden en elf gebouwen voor de Universiteit. De Universiteit maakte ook veel gebruik van bestaande panden.⁶⁵ De binnenstad kreeg te maken met een enorme verdichting van de bebouwing. Daarnaast kregen bestaande panden andere bestemmingen. Hoeveel ruimte bleef er over voor het wonen?

De huisvesting

Vele nieuwe burgers waren op zoek naar huisvesting. Waar was deze te vinden? De bestuurders van de stad losten die vraag op door de markt haar werk te laten doen. Elk stuk

Militair Hospitaal Eerste Klas circa 1910
HUA 129193

Het aantal bewoners in de wijken buiten de Stadsbuitengracht was in 1851 en 1860 nog ongeveer 25% van de totale bevolking van de stad, daarna nam dat sterk toe. In 1870 woonde 34% en in 1880 al 46% van de totale bevolking buiten de binnenstad.⁶⁶ Niet lang daarna woonde de meerderheid van de bewoners daar.

Stegen met een militaire oorsprong

Door de ingevoerde dienstplicht werd Utrecht een kazernestad. De bouw van de eerste stadskazerne was in 1825. Het was de Willemskazerne in de Ridderschapstraat. Het vierkante pand had een binnenplaats en twee zijvleugels. Het stond met de rug naar de singel en doorbraak de ommuring en de Meente. De kazerne gaf naast afdelingen voor de infanterie ook onderdak aan het Bataljon Mineurs en Sappeurs van het Wapen van de Genie. Dit bataljon was verantwoordelijk voor de realisatie van de waterlinie. De kazerne brandde in 1877 af en er staan

nu alleen nog twee gespaard gebleven zijvleugels bij de naamloze stegen 37A en 37B. De cavalerie kwam in 1830 in het voormalig Agnietenklooster, al zouden zij er slechts twaalf jaar blijven. Het klooster en de kazernestallen aan de singelzijde zijn nu deel van het Centraal Museum. Van het hof (steeg 250A) tussen het klooster en de stallen kan sinds de openstelling van de tuin van het Centraal Museum en de St. Nicolaaskerk genoten worden.

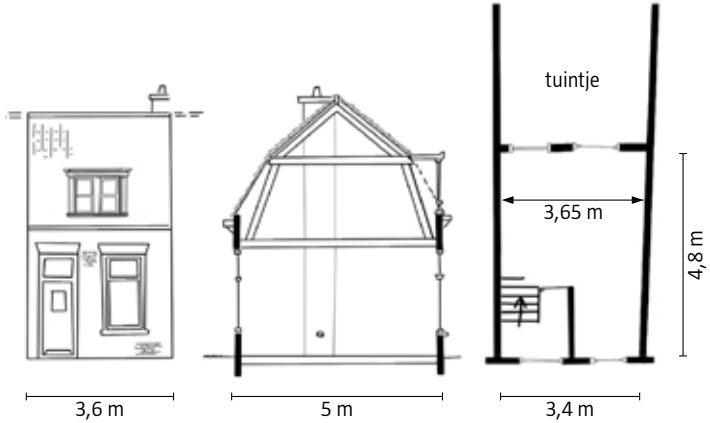
Tot de periode van de Bataafse Revolutie in 1796 had de Ridderlijke Deutsche Orde een groot terrein op het Geertebolwerk. In de Franse periode tot 1813 kregen de gebouwen een militaire functie als Rijks Militair Hospitaal en daarna bleef dat zo. In 1990 werd dit hospitaal overbodig. Een deel van het terrein met gebouwen kwam terug bij de Deutsche Orde. Het grootste deel werd in 2000 opengesteld als het terrein van hotel Karel V. Sindsdien is het voor eerst in de historie openbaar toegankelijk met een wandelpad over het terrein tussen het Geertebolwerk en de Springweg. Een nieuw hof ontstond (steeg 150A).

Nieuwe hofjes

1 In de negentiende eeuw kreeg de Oude Stad er nieuwe hoven bij. In 1844 werd de Bruntensteeg (steeg 231) verlengd. Petronella Philippa Johanna Metelerkamp stichtte een hofje ten behoeve van arme protestante gezinnen. Dit Metelerkamphof (steeg 230) bestond uit twaalf woningen en nog vier woningen rug aan rug daarmee op Achterom (steeg 234). Steeds twee huishoudens deelden de voordeur en de trap. Zij beschikten links of rechts daarvan over een eigen woonkamer/keuken met eigen privaat en een eigen slaapkamer. Toewijzing vond -waar mogelijk- plaats aan familieleden. De Fundatie van de familie Metelerkamp, opgericht in 1850, verkocht de sterk vervallen woningen in 1985 aan de Utrechtse Maatschappij tot Stadsherstel. Het hof is in 1986 gerestaureerd, de acht overgebleven huizen hebben nu een eigen voordeur.⁶⁷

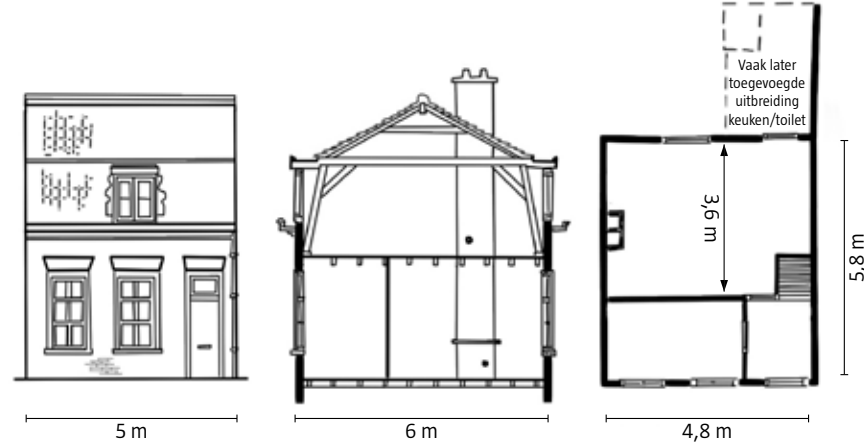
braakliggende grond kon gebruikt worden. Ook kregen veel bestaande panden in deze tijd een extra verdieping. Toen deden ze dat ook al. Grondeigenaren en kleine aannemers werden de grootste huizenbezitters; van te verhuren huizen en van panden met afzonderlijk te verhuren verdiepingen. In Utrecht realiseerden de aannemers overwegend laagbouw, één tot twee lagen met een kap. Dit waren huizen die erg geschikt waren voor smallere straten, zoals de stegen. Van 1800 tot 1920 bleef dit het meest voorkomende woningtype, binnen en buiten de Stadsbuitengracht. De huizen konden nog behoorlijk verschillen in afmetingen, zoals de tekeningen hiernaast laten zien.

Stonden aan oudere stegen nog kameren, de nieuwe huizen hadden een bruikbare verdieping met een beschoten kap. Men keek niet meer tegen de pannen aan. Van dergelijke huizen waren de bouwkosten inclusief grondkosten laag: twee tot vier keer het jaarinkomen van een huishouden.⁶⁸ Het huis was waterdicht, voorzieningen zoals isolatie, waterleiding, toilet of keuken en ander comfort ontbraken. De eigenaar of een daarvoor werkende bode inde de huur elke week, een bedrag van zo’n 15 tot 20% van het inkomen voor het kleinste huis. Nog goedkopere huisvesting voor gezinnen boden de enkele kamers in een opgedeeld pand. Het aantal panden binnen de Stadsbuitengracht groeide in de negentiende eeuw van 4.090 naar 6.210, waarvan meer dan de helft kleine goedkope huizen.⁶⁹ Dat aantal was niet genoeg om de groei van het inwonerstal op te vangen. In veel kleine huizen woonde aanvankelijk een enkel huishouden. Een huishouden kon bestaan uit een alleenstaande, een echtpaar of een gezin. Tot een huishouden behoorden ook andere inwonende familieleden, een kostganger of inwonend personeel. Door de toename van de woningnood gingen eigenaren de verdiepingen apart verhuren, ook van kleine huizen. Zo kon het aantal bewoners van een klein huis wel oplopen tot meer dan 10. Waarom kwamen er geen grotere woningen met meer verdiepingen? De voorloper van gestapelde bouw,

Ontwerp van een klein huis uit 1890, twee lagen met mansardekap

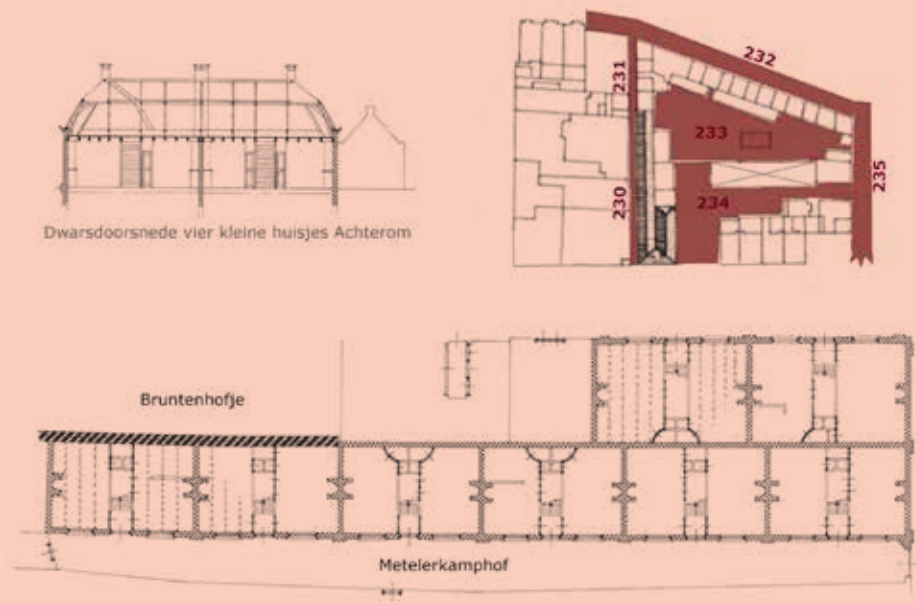
Tekening van de laatste van oorspronkelijk zeven huizen uit 1890 in steeg 37B

Ontwerp van een huis uit 1890, twee lagen met een mansardekap

Tekening van in 1991 gesloopt huis Ridderschapstraat 35 uit 1890

de duurder te bouwen beneden- en bovenwoning, kwam verhoudingsgewijs weinig voor in Utrecht. Voor grondeigenaren en bouwers was deze bouwwijze niet lucratief genoeg. Ook de karig betaalde arbeidersbevolking zou de huren niet kunnen opbrengen.

De Metelerskampoort. Bewerkte tekening uit Dolfin e.a.,

De huizen binnen de singels, 1989

De meeste hofjes voor minderbedeelden werden in deze eeuw gebouwd buiten het gebied van de Oude Stad. Deze stegen staan niet in de inventarisatie, bijvoorbeeld in Oudwijk het hof Wolter Heukelslaan (nrs. 9-35). Het is in 1861 gebouwd voor de stichting Eleëmosynae van Oud Munster. In dezelfde wijk is het hof Kerkstraat 41-55 uit 1876 van Speyart van Woerden te vinden. Het Oudwijckhofje voor Protestantse Weduwen, Oudwijckerveldstraat 14-58, werd in 1873 gesticht en in 1936 uitgebreid. Het bestaat uit tweemaal twee parallelle rijen huizen met tussentuinen. Ook buiten de Oude Stad staan de hofjes die het Rooms-Katholieke Armbestuur in het laatste deel van de negentiende eeuw realiseerde in de wijk Wittevrouwen. Deze hofjes zijn te vinden op de Gildstraat, de Hoven- en Moesstraat, Kruisdwarsstraat en Mulderstraat, Mgr. van de Weteringstraat en Pallaesstraat.

Bedrijven wijken uit naar stegen

2 De Oude Stad was lange tijd het belangrijkste centrum voor bedrijvigheid. Dat groeide in de negentiende eeuw met meer bedrijven en groter wordende ondernemingen. Ook stegen bleken geschikt voor bedrijven. Daarvan resten op veel plaatsen weinig herinneringen. Het stadsbestuur ontdeed in de twintigste eeuw vrijkomende terreinen grondig van sporen van vroegere activiteiten. Enkele stegen worden besproken met hun toenmalige functie.

Op Oudegracht 213, met achterliggende bebouwing in de Zwaansteeg (steeg 140), werd in 1830 de zeepzieder en patent-oliefabriek van J.C. Schuurman gevestigd. Enkele panden verderop in Oudegracht 223, en met het achterpand aan dezelfde steeg gelegen, begon in 1864 aannemer Hamburger een loodpletterij. Toen in de achtertuin in 1867 een stoommachine werd geplaatst, vond de buurt het te gortig worden. Maar het was Hamburger zelf die in 1871 besloot zijn bedrijf voor een uitbreiding te verplaatsen naar een locatie aan de Leidse Rijn.

Op de overzijde van de gracht begonnen in 1844 de broers Ribbius Peletier een sigarenfabriek. De al snel groeiende fabriek kwam uit op de (Grote) Eligensteeg (steeg 194). In 1851 werkten er 150 man, tien jaar later was het personeelsbestand gegroeid naar 250. In 1888 sierde een fraaie verbindingsbrug de (Grote) Eligensteeg richting het fabrieksterrein. Alle grote drukkerijen van de stad waren in de binnenstad gevestigd. We komen een aantal locaties in volgende hoofdstukken als steeg weer tegen, daarom volgt een korte vermelding. Drukkerij Bosch op de Korte Nieuwstraat bracht de Utrechtse Courant uit, de eerste wekelijks verschijnende krant van Utrecht sinds 1797. Drukkerij Van Boekhoven begon in 1853 in de Breedstraat en daar zou het bedrijf bijna 120 jaar lang blijven groeien. In 1893 begon apotheker J.W. de Liefde met een nieuwe drukkerij om het Utrechts Volksblad uit te brengen. Bij de wekelijkse verschijning als Utrechts Nieuwsblad verhuisde het bedrijf in 1896 naar de Drift en breidde in de volgende eeuw uit

De stad maakte zich toen ook al druk om bewoners die wel een ‘middenhuur’ konden betalen. Die vraag was groot door het toenemend aantal spoorwegbeambten en kantoorklerken. De stad ging dan ook eisen stellen als eigen grond verkocht werd. Vanaf 1870-1880 moesten de aannemers cq. projectontwikkelaars boven- en benedenwoningen realiseren. De eigenaar van een dergelijk pand was ook meteen verhuurder. Zo werd huur en verhuur ingebed in de samenleving met de zorg van de eigenaar voor ‘nette’ bewoning.

Nieuwe stegen

Het meest opmerkelijke in deze eeuw is de toenemende verdichting. In ras tempo verdween het karakter van de groene stad. In Stathe stonden op de gracht grotere woon- en werkpanden en handelshuizen. Ook daar kregen panden een extra verdieping of kwam door sloop een groter pand terug. In de stegen woonden de ambachts- en werklieden. In de Hamsteeg, het Jodenrijtje, de Lauwersteeg, de Hekelsteeg en Masegast (steeg 78, 79/80, 81, 86 respectievelijk 87) en de in 1860 nog aanwezige Schoonhuissteeg (meest rechts afgebeeld op de kaart op pagina 66) nam de huizendichtheid enorm toe. In de Bakkerstraat konden de veelal kleine panden wel verhoogd worden, daar was de straat breed genoeg voor. In Wijk C waren tot het begin van de negentiende eeuw nog bleekvelden en weideveldjes met mestvaalten te vinden.

64

Stegen veranderden in deze eeuw in straten door een verbeterde verharding. De wijk kreeg in de negentiende eeuw ook een eigen park, het Oranjepark. Maar de grootste verandering werd in 1891 bereikt met de verdrievoudiging van het aantal huizen van 420 naar het hoge aantal van 1.284, vooral kleine huizen.⁷⁰ In een aantal stegen stonden de huizen rug aan rug, zonder achterplaatsje, laat staan een tuin. De stegen hadden mooie namen: Hooipoort, Kroonhof, Nooijd Gedacht en Wijnpoort. Slechts de kamer aan de voorzijde had ramen en het zoldertje mogelijk een klein dakraam.

Kaart van Wijk C met alle huizen in 1897 Weergave van de
wijkhuisnummerplattegrond wijk C door de Gezondheidscommissie in 1897

In veel andere buurten deed hetzelfde fenomeen van verdichting zich voor. Hoe kan het ook anders, met een bevolking die zo sterk groeide en gehuisvest moest worden.

De verbetering van straten en stegen

In de straten lagen nog rabatten: smalle verharde loopstroken tussen de stoepen en de goten. Het middendeel van de straat moest het veelal doen met ingereden kiezelstenen of gebroken keien. Slechts de belangrijkste straten hadden een betere verharding. Maar met de

(Grote) Eligensteeg in 1885-1890 Koninklijke Tabak en Sigaren Fabriek
Ribbius Peletier in 1885-1890 - Foto J.W.J. Makkink HUA 76199

met vele panden in de achterliggende Keizerstraat. Deze en nog veel meer andere drukkerijen zouden tot ver in de twintigste eeuw hun plek in de binnenstad houden.

De Tuinstraat

De Tuinstraat (steeg 154) werd omstreeks 1826 aangelegd als Veelo’s hof. De aanleg was een commercieel project van Pieter Veelo en bestond uit twee rijen met in totaal 42 kleine huizen. De steeg kwam uit op drie zeventiende eeuwse huizen die al op het Geertebolwerk stonden. Na de sloop van één van deze huizen werden het de kopwoningen van de twee rijtjes.

Vreemd genoeg, aldus Van der Monde in 1846, had de steeg de naam straat gekregen. Op de bestrate steeg liep het regenwater af naar een verzamelput, aangesloten op een afvoer richting de Stadsbuitengracht. In het midden van de straat stond een pomp voor vers water, de pomp voor alle bewoners. De huizen hadden in 1856 acht secreten voor gezamenlijk gebruik. Deze waren aangesloten op de afvoer. Die afvoer werd in de loop van de negentiende eeuw vervangen door het in Utrecht voorgeschreven tonnetjes systeem, want het oppervlaktewater moest schoon blijven. Iets noordelijker op het Geertebolwerk uitkomend lag de Kleine Tuinstraat, ook een project van Veelo. Die steeg is bij de stedelijke vernieuwing in de jaren 1980 verdwenen. In de Tuinstraat kregen tien huizen in 1864 een extra verdieping. De straat was bedoeld voor werklieden met een beroepsopleiding, behorend tot de middenstand. Het waren kleine huizen, maar groot genoeg voor een heel gezin. Eén zijde van de Tuinstraat was al gesloopt in 1961, net als de naastliggende Kleine Tuinstraat. De andere zijde is tijdens de periode van de Stadsvernieuwing volledig vernieuwd, op basis van het oorspronkelijke ontwerp.

65

Zeven Steegjes

3 Aan het begin van de negentiende eeuw had Utrecht nog slechts twee bierbrouwerijen, ooit waren dat er bijna

toename van voetgangers, kruiwagens en bezorgkarren, werden de rabatten te smal. Ook een ander probleem vestigde de aandacht op de kwaliteit van de wegen. De oorzaak van veel voorkomende dodelijke ziekten zat mogelijk in het stinkende water van de stilstaande plassen op de weg. De Commissie van Fabricage bepaalde in de vergadering van 14-09-1844: “Van stadswege zal worden verstraat zekere steeg op de Lange Nieuwstraat uitkomende, genaamd de Eikelenboomsteeg, ter verkrijging van eene Verbeterde afwatering’. De steeg bestaat niet meer, voor de locatie zie de bijlage het *Register van verdwenen steegnamen in Utrecht*. Ging de stad alle straten en stegen verhard en goten aanleggen?

Het besluit bleef tot deze steeg beperkt, de gemeente ging nog niet over tot het bestraten van alle wegen. Dat het aanbrengen van wegverharding toch toenam, kwam door iets anders. Tot de komst van het stoomtijdperk waren straatklinkers kostbaar. Stoom aangedreven mechanisatie in de baksteenindustrie leidde tot lagere prijzen. Vervolgens maakten nieuw gevormde ovens, het gebruik van steenkool als brandstof en temperatuurmeting het mogelijk om het stookproces te verbeteren. Daarvan profiteerden vooral de steenfabrieken aan de Waal, zij gingen goedkopere klinkers leveren. De lokale overheid kon vervolgens bestraten als een verplichting opnemen voor de aannemers of projectontwikkelaars. Zo moesten de vanaf 1843 tot 1866 aangelegde Zeven Steegjes (steeg 167-176) door de bouwers zelf van bestrating voorzien worden. Dat bleef het beleid tot in de twintigste eeuw.

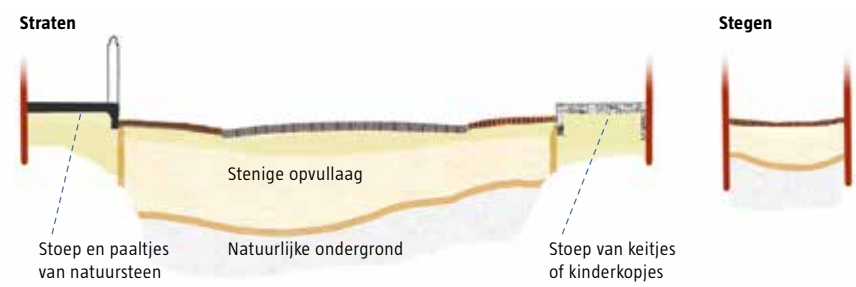
Met de groei van de stedelijke inkomsten na 1870 nam het bestraten van wegen toe. De verharding met stenen maakte een einde aan de stinkende plassen. Bakstenen blijven namelijk alleen liggen bij een bol wegdek. Met de goten aan weerszijden tegen de rabatten verbeterde de waterafvoer. In de smallere stegen echter - daar was weinig ruimte - moest de verharding als goot blijven functioneren. Daar bleef zich dus plasmvorming voordoen.

Stadsdeel ‘Stathe’ met bebouwing in 1860 Weergave uit de wijkhuisnummerplattegrond wijk D in 1860

Stegen hadden wel al verlichting gekregen. Een particulier gasbedrijf in de stad zorgde namelijk vanaf 1845 voor moderne gasverlichting, te beginnen met 336 lantaarns. Die kwamen in de straten te hangen, maar de oude olielampen gingen de stegen verlichten.

Na de oprichting van het gemeentelijk gasbedrijf in 1862 werd in 1867 het tweede overheidsbedrijf van de stad opgericht: Openbare werken. Openbare werken kreeg tot taak de stadsuitbreidingen en de bouw van overheidsgebouwen te

Straatprofiel negentiende eeuw, een bol wegdek

De Tuinstraat in de jaren 1910 Foto E.A. van Blitz en Zn, HUA 71613

vijftig geweest. De oudste was bierbrouwerij De Boog, sinds 1584 hier gevestigd. Aan het einde van de negentiende eeuw ging het bedrijf ter ziele. Het brouwhuis op Oudegracht 369-371 herinnert aan de brouwerij. Naast panden op de Oudegracht resteren van de brouwerij de ‘Zeven Steegjes’. Stegen die grotendeels zijn gerealiseerd op het grondgebied van de eigenaar van de brouwerij, het Parochiaal Armbestuur. De ontwikkeling van de Zeven Steegjes (steeg 167-176) is in fasen verlopen. De vroegste bouwactiviteiten vonden plaats

in de Lange Rozendaal (steeg 169) en in de Kockstraat (steeg 172). De Lange Rozendaal bestaat sinds 1430. Het Parochiaal Armbestuur startte daar in 1842 met de bouw van twaalf kleine huizen, gevolgd in 1850 door dertien identieke huizen. De Suikerstraat (steeg 175) lag op het terrein van de suikerfabriek van Albert van Beek op de Oudegracht. In de straat kwamen in 1843 twintig kleine huizen voor fabrieksarbeiders. De straat bleef de ontsluitingsweg voor de fabriek. De Fockstraat (steeg 176) werd in 1843 aangelegd en bebouwd door timmerman J.M. Fock. In 1860 kocht de in

leiden. De Reinigingsdienst was het derde bedrijf, opgericht in 1877. Zij zorgde geleidelijk aan voor het schoonmaken van de markten, straten, stegen en goten. Tot die tijd was dat een verplichting van alle aanwonende burgers.

De roep om meer hygiëne

Stegen kregen in de loop van de negentiende eeuw een steeds slechtere naam. Ze werden gezien als broeihaarden van ziektes. Auke van der Woud beschrijft het in zijn boek ‘Koninkrijk vol sloppen, Achterbuurten en vuil in de negentiende eeuw’ beeldend en met veel feiten over geheel Nederland.

4 De situatie in Utrecht was niet anders. Zo zorgde bijvoorbeeld de woonbuurt rond de Visschersteeg, Strosteeg (steeg 131 en 134) en enkele andere straatjes met de naam steeg, in Utrecht voor de slechte naam die steeg kreeg. Op de kadastrale kaart uit 1832 zijn de stegen ingekleurd, de genummerde bestaan nog.

Via de Reet van de Muur, een zeer smalle dwarssteeg in de Strosteeg was het buurtje te betreden. Het buurtje stond vol met krotten en zelfs enkele publieke huizen (bordelen). Wanneer iemand in Utrecht aan lager wal was geraakt, zei men van hem: ‘Hij woont aan de Holle Bilt’, de naam van een ander steegje in dit buurtje.⁷¹ De Reet van de Muur liep met wat treden omlaag naar een donker pleintje.

In 1858 bezocht de hoofdonderwijzer van de Havelozenschool het ‘thuis’ van een van zijn leerlingen. “Op een koude decemberavond begaf ik mij naar het huis van mw. C. v. T., wonende in de zogenaamde Reet van de Muur. Na enig zoeken vond ik de vliering, een woonzolder opgedeeld in hokken voor meerdere huisgezinnen. Bij het begin van het gesprek stond ik bij een wieg waar het jongste kind in lag, maar de ondraaglijke stank die daar uit opsteeg, noodzaakte mij van plaats te veranderen. Hierdoor ontwaarde ik tevens, dat mijn natte laarzen aan het vuil dat op de vloer lag, waren vastgekleefd. Bij het flauwe schijnsel van een lamp, zag ik geen ander huisraad dan een paar stoelen en een

Stegengebied Visschersteeg en Strosteeg in de negentiende eeuw

houtblok. Twee knapen van acht en tien jaar lagen voor de haard, terwijl zij het weinige turfmolm aanbloezen om hun verkleumde handen te verwarmen’.⁷²

De stad was verlegen met dit wijkje, een uitwijkplaats voor de minst bedeelden. Velen negeerden de werkelijke problemen van de bewoners en zij werden met argwaan tegemoet getreden of beschimpt. De stadsbestuurders vonden zich onmachtig in het geven van een beter leven voor de bewoners. In de tijd van burgemeester Reiger, die het ambt van 1891 en 1908 bekleedde, werd het gebied opgeruimd en ontstond het Visschersplein. Een dergelijke ingreep lijkt een panacee voor alle tijden. De historische bebouwing van dit gebied is, net als een groot deel van de binnenstad, in kaart gebracht door de vrijwilligers van documentatie.org.

De Suikerstraat in 1927 Utrecht in woord en beeld, HUA 71132

1855 opgerichte ‘Derde Maatschappij ter verbetering der Woningen van Arbeiders en Minvermogenden’ deze huizen. In 1859 had de Tweede Maatschappij etc. al toestemming gekregen voor de bouw van de steeg met het korte slop Korte Rozendaal 7-19 (steeg 167 en 168).

Eén jaar later werd het Parochiaal Armbestuur een vergunning geweigerd voor het bouwplan voor de Brouwer- en Boogstraat (steeg 173 en 174) met als reden dat de ontworpen straten te smal en doodlopend waren. Verwijzing naar het smallere slop Korte Rozendaal hielp het Armbestuur niet. De huizen moesten groter, wat het einde betekende van de bouw van kameren in de stad. De straten werden uiteindelijk breder en er kwam een tweede toegang ten koste van enkele geplande huizen. Het ontwerp van de nieuwe huizen voorzag in een

Zeven steegjes met huisnummering Als basis diende een tekening uit 1897, HUA 214232

5 Ziekte en sterfte zou te wijten zijn aan de slechte woontoestanden in stegen. In 1866 betreurde de stad 1.725 doden door de ergste cholera epidemie. Er werd gezegd dat de ziekte het meest voorkwam in stegen, maar het inkijkje in het volgende gebied doet daaraan twijfelen. Op de kaart met stegen en straten tussen de Springweg en de Lange Nieuwstraat, zijn de huizen ingetekend die in 1866 getroffen werden door de cholera.

De kaart maakt duidelijk: het aantal stegen was talrijk. Over cholera is een andere conclusie aannemelijk: straten of stegen werden evenveel door de epidemie getroffen, zie bijvoorbeeld de Geertestraat, Haverstraat of Korte Smeestraat.

Het waren niet de stegen met de kleine huizen of de aaneengesloten rijtjes die de cholera veroorzaakten. Het waren wel de overbevolkte buurten met ontoereikende voorzieningen. Het ontbreken van voldoende toiletten, waterpompen met schoon water en het wassen van handen na toiletbezoek: de kennis was er al in de jaren 1860, alleen bleven maatregelen uit. Utrecht ging door met het plaatsen van waterpompen die verontreinigd water uit de ondergrond leverden. Het aanbevolen toilet bleef deze eeuw een tonnetje, en dat was niet goed afgedekt in huis een bron van verontreiniging.

De bewoners op de grachten werden minder getroffen door de cholera, want daar stonden de huizen van de goeude burgers met personeel. Zij hadden de middelen, de ruimte en de kennis om voor zichzelf maatregelen te nemen. Bestuurders van de stad woonden er en toonden weinig daadkracht, ze lieten het uitvoeren van collectieve maatregelen aan de markt over. Pas in 1881 kreeg het initiatief tot de oprichting van een waterbedrijf een concessie van de stad. Het duurde overigens nog tot ver in de twintigste eeuw totdat alle huizen op het leidingwerk waren aangesloten. De huishoudscholen kwamen aan het eind van de negentiende eeuw. Met onderwijs werd de kennis over hygiëne gedeeld met een bredere laag van de bevolking.

Door cholera getroffen huizen Springweg - Lange Nieuwstraat in 1866 Nagetekend kaartdeel op basis van de kaart met door cholera getroffen huizen in 1866, HUA 29137

Woningbouw buiten de binnenstad

De druk op het aantal woningen bleef door de bevolkingsgroei onverminderd groot. Het aantal bewoners per huishouden bleef gedurende de negentiende eeuw vrij stabiel met iets meer dan zes personen. Op den duur woonden wel in bijna de helft van het aantal huizen twee huishoudens.⁷³

De bestaande stad werd te klein, groei was niet meer mogelijk. Bebouwing van de al in het begin van de eeuw geannexeerde gemeenten lag voor de hand, op grond van het voormalige Abstede, Catharijne, Lauwerecht en Tolsteeg. Maar dat bleek onmogelijk. Tot 1865 werden belastingen geheven bij de poorten van de stad, de accijnzen op inkomende en uitgaande goederen. De stad hield met deze rechten grip op de goederenstromen; handel buiten de stadsmuren mocht niet plaatsvinden.

‘mansardekap’ (zie afbeelding pagina 62). Een bij de brouwerij behorend bedrijfsterrein werd vrijgemaakt en bouwrijp gemaakt.

Het Parochiaal Armbestuur realiseerde vervolgens de Boog-, Brouwer- en Moutstraat, stegen 174, 173 en 170. Qua indeling en gevel zijn de huizen identiek gebouwd met één woonlaag en rug aan rug. Elk huis heeft één kamer met een stookplaats en een portaaltje met een trap naar de zolder. Op zolder sliepen de kinderen. Voor de ouders was er een bedstede onder de trap. Elk huis had bovendien aan de achterzijde een eigen privaat met tonnetje. Het woongedeelte van de huizen in de Boog- en Brouwerstraat is ongeveer achttien vierkante meter groot. De huizen op de Moutstraat waren iets groter met twintig vierkante meter en hadden zelfs een apart slaapvertrek.

De voltooiing van de Zeven Steegjes vond plaats in 1866 en bestond uit de vervanging van negen krotten op de Lange Rozendaal door huizen. De Zeven Steegjes hadden toen 166 kleine huizen.⁷⁴ De kaart op pagina 69 toont ook nog een rijtje huizen op ‘Achter de Wal’ tegenover de Fockstraat. In 1920 zijn in de Suikerstraat de achterste huizen gesloopt, net als de laatste restanten van de suikerfabriek. Slechts een kort slop resteert.

Eerste groei omgeving Biltstraat

6 In de omgeving van de Biltstraat zijn rond 1860 al veranderingen te bespeuren. Tussen de Kruisstraat en de Gasthuisstraat (steeg 297) waren vijftig huizen van de Stevensfundatie gebouwd. Gerardus Hendrikus Stevens bepaalde bij testament van 18 juni 1853 dat een deel van zijn nalatenschap aangewend moest worden voor de oprichting van vrijwoningen voor protestantse ambachtslieden. Na zijn dood kochten de beheerders van de Stevensfundatie een stuk grond van het Heilige Kruisgasthuis aan. In 1860 werden op dit terrein vijftig huizen gebouwd op een binnentuin. De architect was S.A. van Lunteren.

Biltstraat en zijstegen in 1860

De bepaling dat de huizen bedoeld waren voor mannelijke ambachtslieden werd strikt nageleefd: als een man overleed, moesten zijn vrouw en kinderen het hofje verlaten terwijl een man die weduwnaar werd mocht blijven.⁷⁵ Slechts een enkel pand van de Stevensfundatie is in de jaren 1960 gespaard gebleven, het staat op de hoek Biltstraat-Kruisstraat.

De wijk Wittevrouwen was in 1860 al voorbereid op verdere uitbreidingen in de huizenbouw. Op de plattegrond is dat aan de Goedesteeg te zien. Grondeigenaren en aannemers hebben met nieuw te bebouwen dwarsstegen al posities ingenomen. De Frederikastraat en een klein deel van de Bouwstraat zijn in deze periode aangelegd. De dwarsstegen zijn uiteindelijk niet verder ontwikkeld. Veel is er veranderd tussen toen en nu, maar op de hoek Wittevrouwensingel en de Gasthuisstraat (steeg 297) heeft de zeventiende eeuwse Breyershof (steeg 300) alle veranderingen overleefd.

Zo was het al sinds 1122. Pas in 1865 veranderde dat. Toen werd de accijnsheffing landelijk vervangen door andere belastingen. De stadstoegangen verloren er hun functie door. Pas na het vervallen van deze hindernis konden bedrijven zich even vrij buiten de stad vestigen als daarbinnen. Ook de huisvesting van het personeel kon door die nieuwe vrijheid volop buiten de binnenstad plaatsvinden. Dat had tot gevolg dat de grootste ondernemingen van de stad zich na 1865 buiten de Oude Stad konden vestigden, inclusief huisvesting voor de arbeiders. Voor industrie was er plaats langs de Daalsedijk, de Croeselaan en de watergangen Vaartsche Rijn, Leidse Rijn en Vecht. Op initiatief van fabriekseigenaren en aannemers werden in deze buurten huizen voor werknemers gebouwd. Utrecht had moeite om met de tijd mee te gaan. Het stadsbestuur onder leiding van burgemeester mr. N.J.P. Kien (1800-1879), bestuurder van de stad van 1839 tot 1878 en daarnaast statenlid, curator van de Universiteit en lid van de Tweede Kamer, voerde een conservatieve koers. Het bestuur onder zijn leiding gaf geen richting. Ze liet het bouwen van woningen volledig over aan de markt. Slechts mondjesmaat kwam er uitbreiding van de stad buiten de singels. De kaart uit 1882 op pagina 74 toont een in tot die tijd nog maar weinig veranderde stadsplattegrond. De aangelegde spoorwegen lijken de grootste vernieuwing te zijn.

De volgende burgemeester, mr. W.R. Boer (1818-1894) van 1878 tot 1891, had meer oog voor de noden van de stad.⁷⁶ Boer kende de stad, hij was er tenslotte al zevenentwintig jaar gemeenteraadslid geweest, waarvan tweeëntwintig jaar als wethouder. De huisvestingsnood had inmiddels in beperkte mate tot woningbouw in buitenwijken geleid. Aannemers en projectontwikkelaars waren niet gehinderd door richtlijnen voor de aanleg van nieuwe straten en stegen. De nieuwe woonbuurten lagen daardoor nogal lukraak bij grotere

bedrijven. Ordening was gewenst. Architect-directeur van de gemeentewerken C. Vermeijs (1828-1889) zorgde voor een ‘honderdstratenplan’, een plan dat in 1870 door de gemeenteraad werd aangenomen. De grote stadsuitbreidingen kwamen in Wittevrouwen (1880) en Oudwijk (1887). Het gaf een forse impuls aan de woningbouw. Gelijktijdig kwamen er extra voorschriften: straten moesten minimaal acht meter breed zijn en er kwam een voorgeschreven verhouding tussen de hoogte van de bebouwing en de breedte van de weg. In stadsuitbreidingen kwamen sindsdien geen nieuwe stegen meer voor, op een enkel hof na. Onder het beleid van burgemeester Boer stelde Utrecht zich open voor de modernisering van die tijd. Het Waterleidingbedrijf startte in 1883, de eerste paardentrams reden inmiddels, de Lange Viesteeg en de Zonstraat (nu Nobelstraat) werden verbreed en in 1888 overwoog de gemeente de aanleg van riolering. De gemeente belaste zich met de taak om hoofdwegen aan te leggen en te bestraten. De aanleg van dwarsstraten bleef de verantwoordelijkheid van grondeigenaren en aannemers. Na 1892 leidde het nieuw gegraven Merwedekanaal de stad naar het industriële tijdperk. De kaart op pagina 75 toont een in twintig jaar tijd sterk veranderde stadsplattegrond met nieuwe woonwijken en het Merwedekanaal.

Noten

⁶³ Van den Boorn, 1979.

⁶⁴ Van Santen, 2007.

⁶⁵ Van der Hoeven, Scholenrapport, 1988.

⁶⁸ Inkomen huishouden van f 400 tot f 1.000; denk bij bouwkosten aan circa f 1.000 tot f 2.500/huis.

⁶⁹ Denig, 1995, tabel I Aantallen bewoonde woningen Utrechtse binnenstad 1793-1891.

⁷⁰ Denig, 1995, tabel 1.

⁷¹ J.D.C. van Dokkum “Enkele Utrechtsche spreekwoorden en zegswijzen”, JOUT 1926.

⁷² Van Hulzen, Utrecht bij Gaslicht, 1976.

⁷³ Denig, 1995, tabel 3.01 en 3.02.

⁷⁶ Graafhuis, De Utrechtse Heren Zeventien, 1984.

Sterrehof

Martinushof

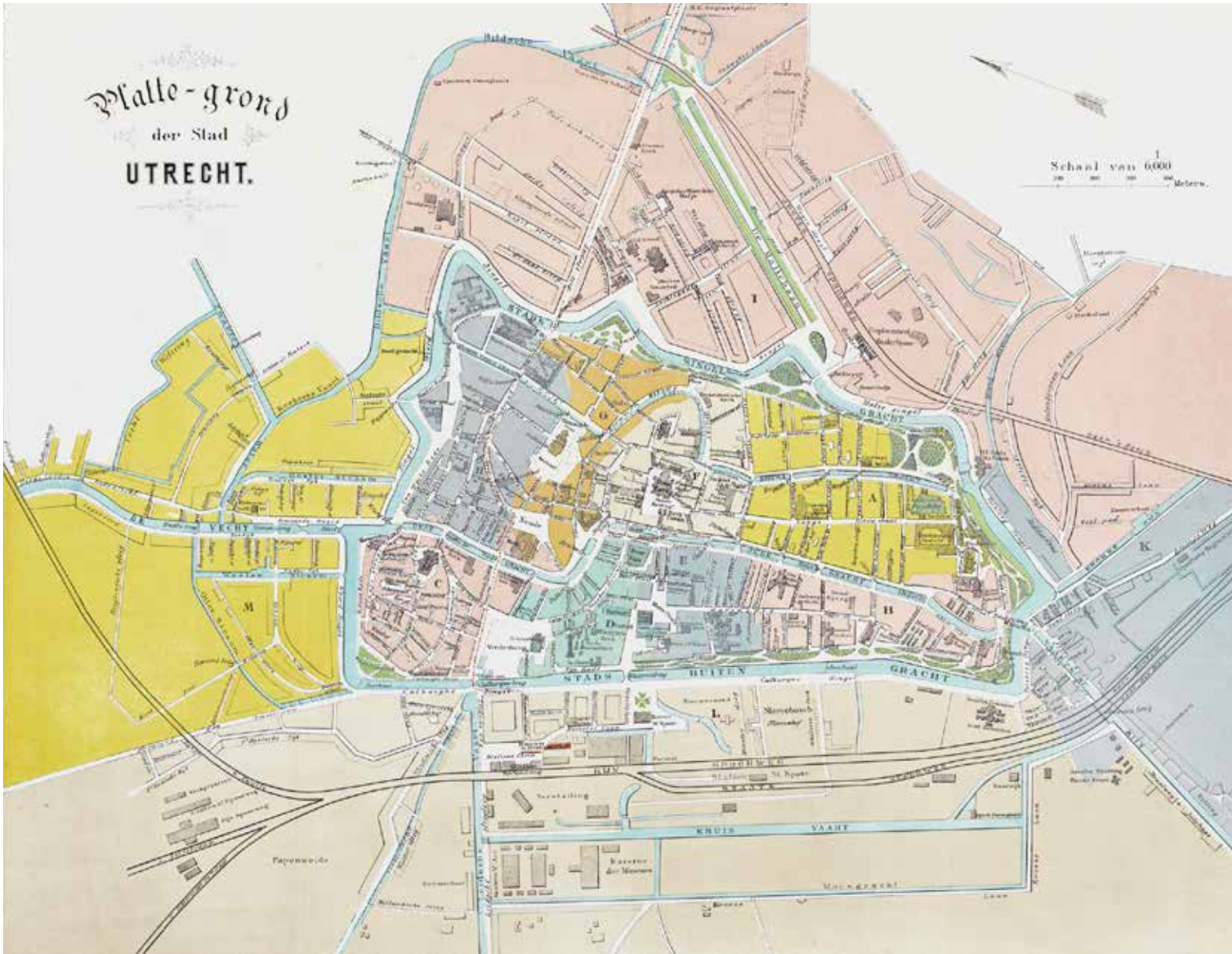
Een nieuw hof tussen spoor en soldaat

⁷ Tot de Oude Stad behoorde een terrein ten westen van de Catharijnesingel. Vanaf de jaren 1870 heeft de stad het bestemd voor de spoorwegen en defensie, er waren exercitieterreinen. Na de eeuwwisseling kwam er het Academisch Ziekenhuis. In 1989 verhuisde het Academisch Ziekenhuis naar de Uithof. In de Nicolaas Beetsstraat werden onder andere het kantoor van PEGUS, de elektriciteitscentrale en de tramremise gesloopt. Het gehele terrein kreeg een herbestemming met het plan Hoogh Boulandt. Vanaf het jaar 1832 lag er tot in de jaren 1980 nog een enkele steeg: de kort na die jaren verdwenen Minutensteeg (steeg 303). In datzelfde gebied heeft een in 1873 gerealiseerde steeg alle veranderingen in dit gebied overleefd: de Sterrehof (steeg 303A). De Liefdadige Vereniging van de Heilige Joseph, die op initiatief van pastoors op 28 juni 1872 is opgericht, had tot doel ‘de verhuring van geschikte woningen aan minvermogenden in Nederland tegen voor hen betaalbare huurprijzen’. De vereniging liet huizen bouwen op de Oude Daalstraat (1873, 1874, 1880), de 1e Daalsedijk (1874) en de Sterrehof op Sterrenbos.

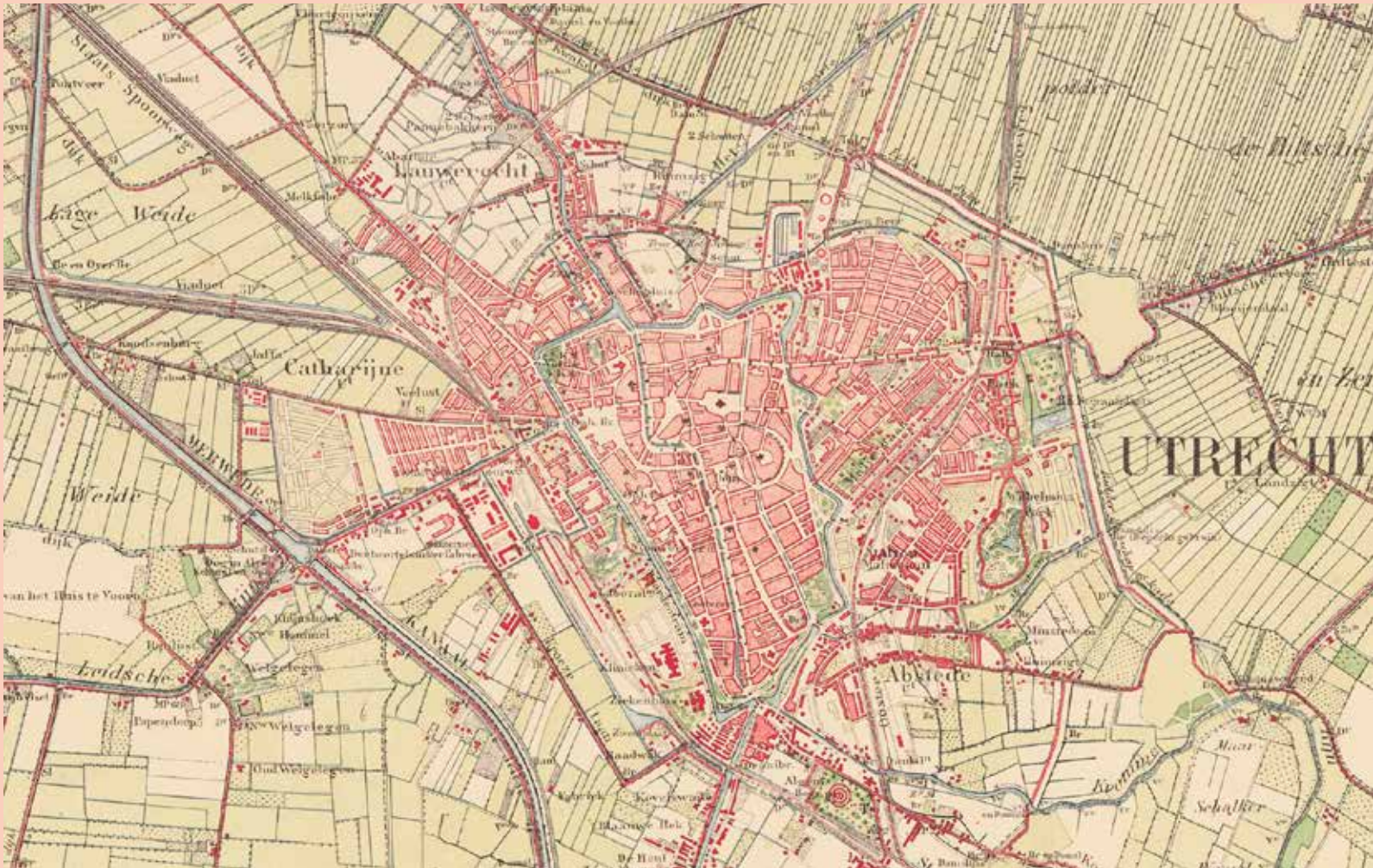
In 1976 kocht de gemeente dit hele huizenbestand aan, waaronder de Sterrehof. Het hof is in Utrecht een uniek voorbeeld van sociale woningbouw uit de negentiende eeuw. In de jaren 1990 dreigde sloop voor de Sterrehof. In 2001 werd het complex aangewezen als Rijksmonument. Woningcorporatie Mitros besloot de huizen te verkopen en het gehele complex is in 2006-2007 gemoderniseerd.

Een eerste hof in de omgeving Vaartsche Rijn

⁸ In de omgeving Vaartsche Rijn is in 1884 de Martinushof (steeg 277) gebouwd. Dit hof met twintig huizen kwam er in opdracht van het Rooms-katholieke Armbestuur. Het hof is dwars op de Gansstraat aangelegd, zie de foto links. Elk klein huis kreeg op het achterplaatsje

Utrecht op de kaart in 1882 Deze kaart verscheen in eerste druk in 1879; deze druk uit 1882 geeft de geplande (paarden-) tramwegen aan; lithografie D.H. Koning, drukker Nijkerk Utrecht; Donkersloot-de Vrij, Kaarten van Utrecht, 1989

De Topografische kaart van Utrecht in 1900 HUA 214046

een privaat, ook wel genoemd een eigen gemak met tonnetje. Voor de afvoer van hemelwater van de daken, de achterplaatsen en het slop, werd een riool aangelegd. Een bestaand pand op de Gansstraat maakte later plaats voor een uitbreiding van de huizen. De Martinushof bestaat sindsdien uit vierentwintig kleine huizen.

Noten

- 66 Van den Boorn, 1979; op een bevolking van 48.046 bewoners in 1851 woonden buiten de singels: langs de Biltstraat 2.687, langs de Vaartsche Rijn 2.426, langs de Leidse Rijn 2.195, langs de Bemuurde Weerd en Lauwerecht 4.546.
- 67 Projectinformatie architect Anke Klein 1986, Utrechtse Maatschappij tot Stadsherstel.
- 74 Heijse, Utrecht en de eerste jaren van de Woningwet, 2008 en Dolfin e.a., De huizen binnen de singels, 1998.
- 75 Wikipedia

Van Woningwet 1901 tot Cityvorming

De woonomstandigheden van veel mensen waren tot de twintigste eeuw nauwelijks veranderd: kleine huizen met in meer dan de helft daarvan twee huishoudens en hoge huren voor een relatief klein woonoppervlak. De ontoelaatbare toestanden in oude buurten leidde tot druk op de overheid om maatregelen te nemen.

De Woningwet 1901 was de eerste wet met betrekking tot de volkshuisvesting in Nederland. Met die wet kreeg de gemeentelijke overheid middelen om de kwaliteit van de woonomstandigheden te verbeteren. De stad kon overgaan tot het saneren van slechte woningen, en dat zou gebeuren ook.

Bewoners verhuisden naar nieuwe wijken, ze verlieten verouderde en qua voorzieningen ontoereikende huizen. De Oude Stad raakte ontvolkt. Stegen waren gemaakt op de maat van de voetganger. Een handkar kon er ook nog door. Maar met de komst van nieuwe verkeersmiddelen, de fiets en later de auto was het de vraag of stegen nog nodig waren.

Dit hoofdstuk beschrijft de stedelijke en maatschappelijke ontwikkelingen waardoor het misschien te begrijpen is dat de stegen uit de belangstelling raakten. Dat kwam niet door de Eerste Wereldoorlog (1914-1918), want de woningbouw viel toen stil. Het was in de crisisjaren 1930 dat het geloof in de vooruitgang, die ongetwijfeld zou volgen, de richting bepaalde voor een nieuwe functie van de Oude Stad. Die plannen hadden geen voortgang in de daaropvolgende Tweede Wereldoorlog (1940-1945). Dat veranderde in de periode van de Wederopbouw (1945-1970). De energie die toen vrijkwam ging de stad ingrijpend veranderen.

Het hoofdstuk begint met de Woningwet 1901, vervolgens gaat de aandacht naar de uitbreidingsplannen van de

Aanleg van riolering in de Zakkendragerssteeg in 1925 Steeg 74, HUA 74480

Verbreiding van stegen tot straten

1 Onverminderd ging de verbreding van stegen tot straten door. De mogelijkheden om gebieden te saneren en panden te onteigenen vergrootten zelfs de mogelijkheden. Vlak voor de verbreding van de Voetiussteeg, tot die tijd ook nog wel Poolenburgsteegje genoemd, maakte Joh.A. Moesman een foto vanaf het huidige Domplein. Op de achtergrond staat de gevel van de Havelozenschool op de Pieterssteeg of Achter Sint Pieter.

Omgeving Korte Janssteeg op de kadastrale kaart 1832

Voetiussteeg circa 1905 Uitsnede van originele foto, HUA 72436

Poolenburgsteeg was niet de enige naam die vooraf ging aan die van hoogleraar theologie Gisbertus Voetius. Daarvoor kende men de steeg als Ezelsteeg. De naamgever schilder Cornelis van Poelenburgh overleed in 1667 en enkele jaren later konden de bewoners waarschijnlijk wel instemmen met een naamsverandering van Ezelsteeg in Poolenburgsteeg. De naam werd in 1907 na de verbreding veranderd in Voetiusstraat. Aan de linkerzijde van de nieuwe straat is in 1912 de Openbare Bibliotheek geopend. Een zelfde verbreding en naamswijziging kreeg de Korte Jansstraat in 1905-1906. De Domsteeg veranderde na de verbreding in 1916 in Domstraat. En zo is de kadastrale kaart uit 1832 bijna niet meer te herkennen.

Stegen verdwijnen en veranderen

2 In het stadsdeel Stathe veranderde in de twintigste eeuw veel. De huidige Schoonhuissteeg (steeg 88) is slechts een herinnering aan het vroegere Schoonhuis. Boven het toegangspoortje staat het jaartal 1909. Vlak daarvoor is de originele steeg gesloopt. De Schoonhuissteeg kwam uit op de Oudegracht. Het Schoonhuis stond aan het begin van de eeuw nog altijd op de Oudegracht/hoek Masegast (steeg 87). Het pand bestond uit twee delen, gescheiden door de Schoonhuispoort. Aan de Stadhuisbrugzijde kwam in 1850 een nieuw winkelpand. Dat pand werd in 1898 een filiaal van De Zon, eigendom van de uit Amsterdam afkomstige zwagers Vroom & Dreesmann (V&D). Tussen 1903 en 1933 breidde het pand in diverse fasen uit, uiteindelijk tot en met bijna de volledige Schoonhuissteeg. Het lukte V&D niet om alle panden in Masegast in eigendom te krijgen, anders was die steeg hetzelfde lot

stad en de groei na 1918. In de Oude Stad kwam ruim baan voor het gemotoriseerde verkeer. Het faciliteren van het winkelbedrijf, productie- en handelsbedrijven, instellingen en onderwijs leidde tot een groeiend ruimtebeslag in de Oude Stad. Toen de grenzen in deze Cityvorming werden bereikt, bleek dat de binnenstad voor bewoners onleefbaar was geworden.

Onbewoonbaar verklaren

De Woningwet 1901 verplichtte gemeenten tot een actief beleid, onder Rijkstoezicht. Grotere gemeenten, met meer dan tienduizend inwoners, dienden een uitbreidingsplan vast te stellen. Een verordening voor bouwen en slopen kende Utrecht al sinds 1859.⁷⁷ De nieuwe Woningwet ging veel verder. Het meest verregaand in de nieuwe wet waren de bevoegdheden van de gemeente om huizen onbewoonbaar te verklaren, tot ontruiming of sluiting over te gaan, te onteigenen of te slopen, kortom voor krotopruiming. De gemeentelijke overheid kreeg daarmee belangrijke instrumenten in handen. Was het een middel om huisvesting te verbeteren, ook voor minvermogenden en arbeiders, of waren de instrumenten ook geschikt voor andere doelen? Na 1900 kwamen er nog veel meer vraagstukken die om een ruimtelijke oplossing vroegen. Daar wordt op teruggekomen.

78 Uitbreidingsplannen

Aannemers en grondeigenaren hadden volop werk met de bouw van zelf te beheren huurwoningen. Rond de eeuwwisseling had het aantal huizen in de nieuwe wijken Wittevrouwen en Oudwijk al effect op het gemiddeld aantal inwoners per huis: dat daalde, per huis van boven de zes tot minder dan vijf in 1914.⁷⁸ Toch kampte de stad vijftien jaar na de invoering van de Woningwet met een groot woningtekort. In de wet stonden gunstige regelingen voor woningbouwverenigingen, zoals rijksleningen tegen een

Gevelbord

laag rentetarief. Maar de initiatieven voor de oprichting van dergelijke verenigingen stuitten op onwil van de lagere overheden. De gemeente en de provincie waren ook nog eens onderling oneens over de voorwaarden waar de nieuwe verenigingen aan moesten voldoen.⁷⁹ Pas in 1909 durfde de stad een eerste Woningbouwvereniging te steunen met een rijkslening voor woningen der arbeidende klasse. De N.V. Maatschappij tot verbetering der Volkshuisvesting Jaffa kreeg die eerste lening; een bedrag van f 45.000, omgerekend 54% van de bouwkosten voor 60 woningen.⁸⁰ Enkele jaren later leidde de Eerste Wereldoorlog tot een bijna bouwstop. Tussen 1914 en 1918 stegen de bouwkosten tot meer dan driehonderd procent. De particuliere woningbouw stagneerde volledig: in 1912 werden er landelijk nog 23.500 woningen gebouwd, in 1918 waren het er nog maar 2.500.⁸¹ Het aantal inwoners van de stad bleef ondertussen gestaag groeien, vooral het aantal arbeiders. In 1918 ontstond de discussie of de gemeente woningbouw met rijksleningen moest stimuleren of ze zelf moest bouwen? Anderen vroegen zich af of de overheid zich überhaupt met dat vraagstuk moest bemoeien. Tot 1914 vond namelijk al een sterke groei van woningbouw plaats, zie de kaart op pagina 80. Al zag iedereen wel in dat het bouwen door de markt ongepland ging, honderdstratenplan of niet.

Fundamenten in de Schoonhuissteeg in 1931, voorbereiding voor uitbreiding van de V&D Foto E.A. van Blitz en Zn, HUA 403663

beschoren geweest als de Schoonhuissteeg. Een tweede vestiging realiseerde de V&D in 1939, zoals eerder genoemd bij de aanleg van de St. Jacobsstraat, op de Lange Viestraat. Met de plannen voor Hoog Catharijne verhuisde de volledige V&D in 1973 naar nieuwbouw op Achter Clarenburg. Op het andere einde van Stathe zijn de Zakkendragerssteeg (steeg 74) en het Zakkendragershof (steeg 73) te vinden. Aan het hof grenzen het bekende stadskasteel Oudaen en de achterzijde van Galeries Modernes, een in 1941

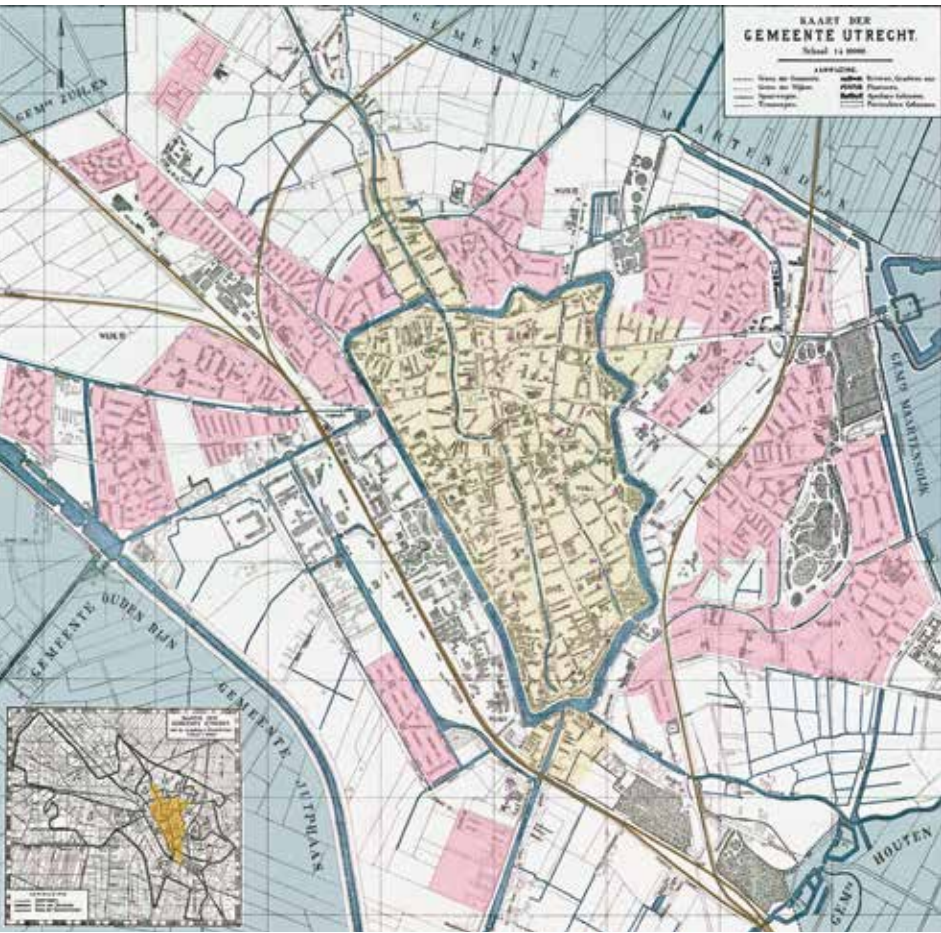
opgeleverd winkelpand op de Lange Viestraat. Het hof met tuin hoorde bij Oudaen. Tot 1967 was het stadskasteel in gebruik als ‘Oude Mannen en Vrouwen Huis’. Galeries Modernes werd tot 2019 De Planeet genoemd en heet sindsdien House Modernes. Maar zover was het nog niet in de jaren 1970. In 1978 lag er voor de Zakkendragershof en de Zakkendragerssteeg een plan van de fa. Smulders. Beide stegen werden omgebouwd naar het winkelcentrum ‘Zakkendragershof’. De toegang was voorzien in de Zakkendragerssteeg en op het Vredenburg. Aan de zijde van De Planeet kwam nieuw gebouwde commerciële ruimte. Winkels in de Zakkendragerssteeg en aan de zijde van

Van geldelijke steun voor woningbouwverenigingen, al waren het uitsluitend rentedragende leningen, was het nog weinig gekomen. Aan het verbeteren van de kwaliteit van bestaande woningen of het onbewoonbaar verklaren, daaraan kwam de stad al helemaal niet toe. Pas in 1918 veranderde dat.

De Woningwet schreef het vaststellen van een uitbreidingsplan voor. Al in 1902 verscheen een dergelijk plan voor Utrecht, uitgebracht door een Staatscommissie. Het was een verregaand advies, met het verleggen van de gemeentegrens, het verplaatsen van spoorwegen, de aanleg van nieuwe woonwijken en andere wijzigingen. Maar in 1918 was er nog steeds geen plan tot uitbreiding van de stad goedgekeurd.

Utrecht werd omringd door grondgebied van de buurgemeenten Maartensdijk, Zuilen, Oudenrijn, Jutphaas en Houten. De stad kon door deze begrenzing slechts beperkt uitbreiden. Aan die situatie zou niet snel een einde komen, gemeentelijke herindelingen werden pas in 1954 met een nieuwe wet mogelijk. Een andere grens was de ijzeren ring van spoorwegen. Verplaatsing bleek veel te duur. Pas in 1937 werd gestart met kruisingsvrije onderdoorgangen door de sporen te verhogen. Tot slot had het Ministerie van Oorlog eisen op basis van de Kringenwet. De gebieden rond de forten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie moesten in tijden van Oorlogsdreiging volledig te ontruimen zijn. De woningnood zette intussen steeds meer druk op het vinden van een uitweg.

De groei na 1918
Na een wethouderschap vanaf 1907 was J.P. Fockema Andreae (1879-1949) van 1914 tot 1933 burgemeester van de stad. Na zijn studie werkte hij sinds 1904 als gemeenteambtenaar in Utrecht, waarbij hij zich bezig hield met openbare werken en volkshuisvesting. Daar zou zijn aandacht altijd naar uit blijven gaan. Bij zijn benoeming werd al benadrukt dat de overheidszorg zich

Kaart van Utrecht met de nieuwe woongebieden in 1913 HUA 214062

diende uit te breiden tot eisen op het gebied van hygiëne, verkeer en veiligheid, vraagstukken van financiële en sociaaleconomische aard en hedendaagse stedenbouw.⁸² De stad gaf in 1920 aan de beroemde architect H.P. Berlage (1856-1934) de opdracht om meer samenhang te brengen in de Utrechtse stedenbouw. De tot die tijd organische groei van zijstraten met kleine huizen ging het vraagstuk van de woningnood niet oplossen en zadelde de stad op met problemen in de bereikbaarheid. Samen met de directeur

De Zakkendragershof in 1972 met links Galerie Modernes en achter Oudaan HUA 66628

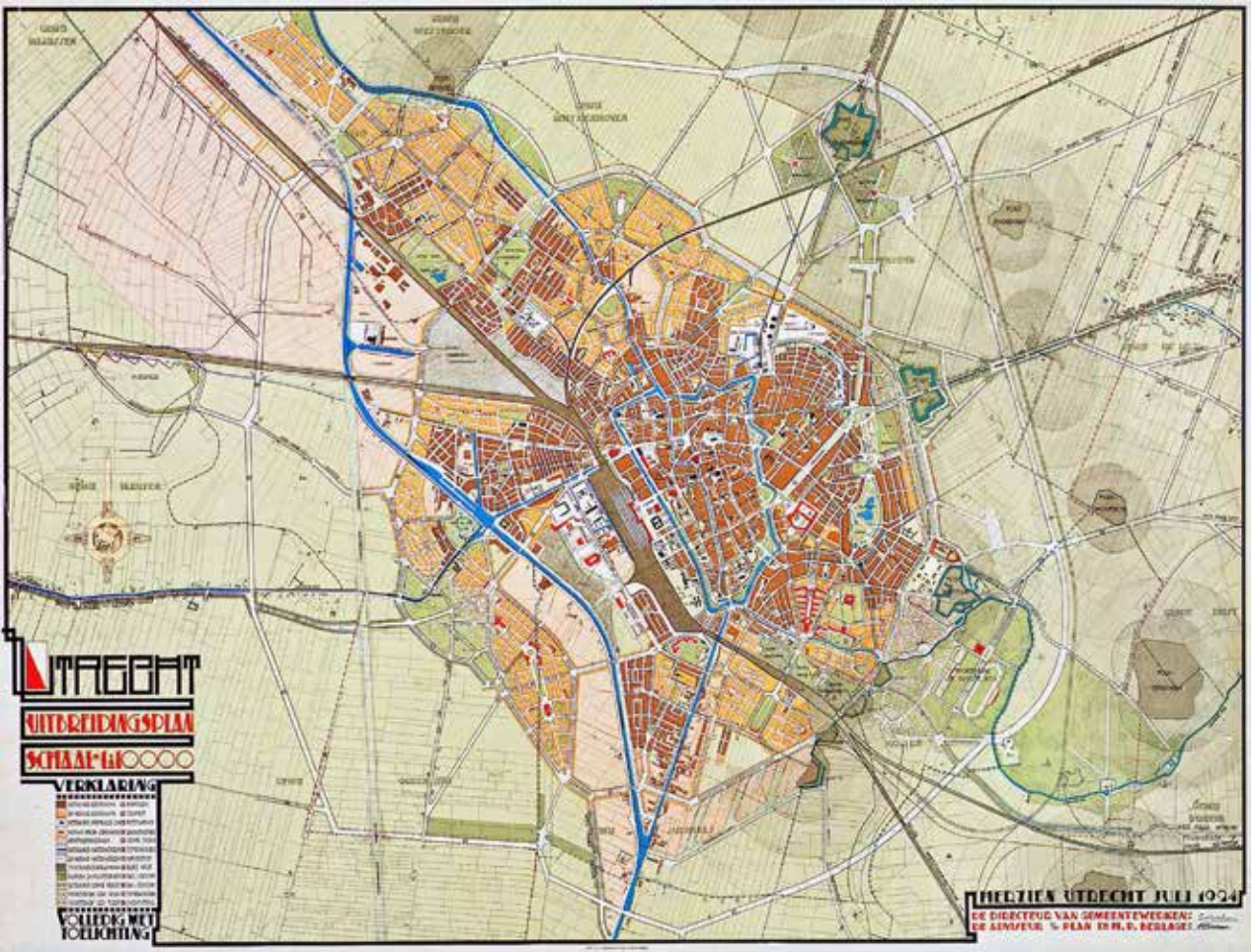
Vredenburg completeerden het winkelhof. Het winkelcentrum Zakkendragershof werd geen succes. Al in 1980 veranderde door een eerste verbouwing de gevelzijde van De Planeet in kantoren en bezoekerscentrum voor de Stichting Informatievoorziening Gehandicapten Nederland. Na tien jaar leegstand van het winkelcentrum is in 1988 de winkelwand naar Vredenburg gesloopt voor een uitbreiding van Hotel Smits, nu Hotel Apollo. In de Zakkendragerssteeg is de gevelwand in 1988 vervangen door winkelruimte beneden en appartementen boven. Het hof is sindsdien een verstilde plek in de binnenstad,

Toegang naar de Martinussteeg

afgesloten voor het publiek. Pas in de jaren 1990 ontwikkelde de Zakkendragerssteeg zich tot een door het publiek gewaardeerde passage.

De concentratie van scholen
De binnenstad verloor na 1960 geleidelijk de centrale functie voor het basis- en voortgezet onderwijs. Vele schoolgebouwen werden overbodig, het aantal kinderen in de binnenstad nam sterk af. De schoolpanden kwamen vrij voor een andere functie, ook het schoolplein. Een aantal voorbeelden volgt.

Uitbreidingsplan van Utrecht herzien in 1924,

ontwerp van L.N. Holsboer en H.P. Berlage

stad liet zich niet hinderen in haar expansie: woonwijken kwamen tot ontwikkeling, woningbouwverenigingen kregen financiering en de Oude Stad kreeg geleidelijk een nieuwe functie.

De eerste woningwetwoningen van diverse verenigingen verrezen in Ondiep, al wat grotere woningen dan daarvoor gebruikelijk was. Discussie in de gemeenteraad over de

Hof Oudekamp - voormalig schoolplein Nieuwegracht (steeg 227A)

Op het Geertebolwerk is één van de toegangen naar de Andreashof te vinden (steeg 156). Het was decennia lang de toegang naar de Ned. Hervormde Marnix Kweekschool voor kleuterleidsters, en tot 1980 voor andere scholen. Naast het hoofdgebouw op de Springweg was het achterterrein tot het Geertebolwerk gevuld met noodgebouwen, opslagplaatsen en fietsenstallingen. In de periode van de Stadsvernieuwing in 1986-1988 is dit achterterrein herbestemd. De schoolentree aan het Geertebolwerk is gebleven. Op het voormalige schoolplein is de Andreashof met woningen ontstaan.

Op de Pelmolenweg leidde de Martinussteeg (steeg 177) naar een andere plek voor onderwijs, de Martinusschool - Katholieke Lagere School en U.L.O. voor jongens. Deze school uit 1920 heeft met een plan uit 1983-1986 een woonbestemming gekregen. Tussen de Martinuskerk en de

voormalige Martinusschool ligt de Martinussteeg. De afgesloten steeg gaat via de voormalige schoolentree op de Oudegracht naar de Pelmolenweg.

5 Via de Abraham Dolesteeg (steeg 210) is de voormalige Openbare Lagere School van de 3e soort op de Abraham Dolehof te bereiken, steeg 211. De entree van het hof op de Lange Nieuwstraat is de voormalige schoolpoort. Na de sluiting van de school zijn in 1975 twee verdiepingen verwijderd. Nu zijn er ateliers gevestigd. Het voormalige schoolplein doet weer eer aan haar vroegere functie als kloosterhof.

6 De voordeur van Nieuwegracht 36 leidt naar steeg 227A. Het voormalige woonpand was van 1923 tot 1965 de Christelijke Hogere Burger School (HBS). Via Oudekamp 11, het in 1923 voor de school gerealiseerde entreegebouw, is het hof ook toegankelijk. De gebouwen hebben lang een andere functie gehad, totdat er in 1996 appartementen van werden gemaakt. Het hof, het voormalige schoolplein, is de gemeenschappelijke tuin. Een foto van het hof staat links.

7 Het pand Kromme Nieuwegracht 3-5 was decennialang het winterverblijf van Belle van Zuylen ofwel Isabelle Agneta Elisabeth (barones) van Tuyll van Seroosken van Zuylen (1740-1805). Tot 1965 was het de locatie van het St. Bonifatius-lyceum. Het pand Kromme Nieuwegracht 3 werd in 1956 gesloopt om als vergroot schoolplein dienst te doen. In 1965 verhuisde de school naar Utrecht Oost. Het al danig uitgebreide scholencomplex is in 2015 verlaten door Schoevers, een opleidingsinstituut tot secretaresse. Na een aantal jaren tijdelijk gebruik is in 2020 gestart met het verbouwen naar de bestemming wonen. Met appartementen in het gebouw, verandert het schoolplein in een hof (steeg 48A), bereikbaar vanaf het Pieterskerkhof.

8 Een ander voorbeeld is te vinden in de Molenstraat (steeg 35). Eén zijde van de straat heeft het voortbestaan te danken aan een school, de H.B.S. de Munnik. De school vestigde zich in 1912 in het pand Plompstorengracht 9, tot dan een chique woonverblijf. Voor haar toekomstplannen kocht de school

82 Openbare Werken L.N. Holsboer (1880-1970) presenteerde Berlage een plan in 1920, in 1924 volgde een verbeterde versie, zie boven. Berlage en Holsboer planden niet alleen stadsuitbreidingen, ook nieuwe verkeerswegen door de Oude Stad en een rondweg. De eerste contouren van wat later industrieterrein Lage Weide zou worden, zijn goed zichtbaar. Het plan van Berlage en Holsboer is niet uitgevoerd. Toch vormden delen ervan de basis voor de stadsuitbreiding en vele andere verkeersplannen. Het uitbreidingsplan van Berlage en Holsboer overschreed al de gemeentegrens. De

kwaliteit van de arbeiderswoningen werd afgerond met het besluit tot de bouw van juist deze grotere woningen. Veel projecten hadden als basis een ontwerp van een architect, dat was relatief nieuw in deze tijd. Met deze woningen werd een nieuwe kwaliteitsstandaard gezet: een voor- en achterkamer, aparte slaapkamer(s), een keuken, een apart toilet met tonnetje en een behoorlijke achtertuin. De woningen in Ondiep waren bedoeld voor gezinnen van Wijk C, waar bewoners door de krotopruimingsplannen van de gemeente gedwongen werden te verhuizen. Daarna volgde woningbouw bij de Amsterdamsestraatweg, de Vleutenseweg en met hulp van de gemeente Utrecht kwamen er arbeiderswijken in de gemeente Oud-Zuilen, voor het personeel van Werkspoor en DEMKA. Na de Tweede Wereldoorlog werden de overgebleven hovenierstuinen binnen de gemeentegrenzen volop bebouwd: Pijlsweerd, Lauwerecht, Staatslieden- en Vogelenbuurt, Tuin-, Rivieren- en Dichterswijk. Ook aangrenzende gemeenten planden hun uitbreidingen tegen de rand van de stad Utrecht: Hoograven door de gemeente Jutphaas en Tuindorp door de gemeente Maartensdijk.

Verandering in mobiliteit

Aan het begin van de eeuw was de voetganger dominant, stegen waren daarop afgestemd. Straten boden nog een rustig beeld. De afbeelding rechts toont de Gruttersdijk en Hopakker in 1901. Een brug over de Stadsbuitengracht ontbrak. De verharding van Hopakker bestond uit veldkeien. Het wegdek van de Weerdsingel Oostzijde moest het doen met ingereden kiezels en puin. Het voornaamste transportmiddel was het schip, de kruiwagen of de voerman met zijn paard en wagen. Bewoners lieten zich bij welstand rijden in een koetsje of maakten al gebruik van de paardentram. De roep om betere wegen liet niet lang op zich wachten.

In de jaren 1920-1930 steeg het aantal fietsers flink en de fietser nam in 1940 de koppositie over van de voetganger.⁸³

Oosterstroom met de Gruttersdijk en Hopakker in

1901 Tekening uit 1901 van K.H. Hanau HUA 30698

Het is ook de tijd van de overgang van koetshuizen naar garages en de opkomst van de autobus en de vrachtwagen.⁸⁴ De nieuwe vervoermiddelen vroegen om betere, bredere en meer wegen met een comfortabeler wegverharding. Net als in het plan van Berlage en Holsboer werd in de wel uitgevoerde plannen de bereikbaarheid van de stad voor grotere vervoermiddelen een belangrijk uitgangspunt. Naast ringwegen betekende dat een groot aantal verkeersdoorbraken, ook door de Oude Stad. Voor stegen was in deze plannen geen plaats. De Neude en het Vredenburg veranderden in verkeerscentra waar alle wegen op uitkwamen. Daarvoor moesten die straten worden verbreed. De Vee- of Viesteeg veranderde in 1916 in de Lange Viestraat. Het duurde tot 1927 voor het laatste obstakel in de straat was geruimd, een sigarenwinkel

Regentesseschool in 1974 HUA 802740

Regentessehof

alle oneven panden in de Molenstraat tot en met de hoek Ridderschapstraat. Eind jaren 1930 was het de bedoeling om het geheel te slopen voor een nieuw te bouwen schoolpand. De Tweede Wereldoorlog vrijdelde dit plan. In de periode Wederopbouw (1945-1970) was er lange tijd geen geld voor scholenbouw. In de jaren 1960 is de school verhuisd naar nieuwbouw in wijk Noordoost, het naar de school genoemde De Munnikplein. De verpauperde huizen op de Molenstraat zijn tussen 1986 en 1990 ternauwernood gered door de Stadsvernieuwing. Een laatste voorbeeld van een voormalige school is op de Korte Nieuwstraat te vinden. Op een lange kavel tussen de Oudegracht en de Korte Nieuwstraat is in 1897 de Regentesseschool voor lager onderwijs gebouwd. In 1974 stond op de Korte Nieuwstraat / hoek Hamburgerstraat het schoolpand vrij van omliggende bebouwing. Panden waren gesloopt voor de verbreding van de Korte Nieuwstraat. De Regentesseschool moest in 1983 sluiten vanwege te

weinig leerlingen. Het pand kreeg met een plan uit 1986 een woonbestemming. In de Regentessehof (steeg 214A) wonen nu meer dan dertig mensen. In 2015 heeft het hof vijftientig jaar wonen op het hof gevierd. Een foto van het hof staat boven.

De sanering van bedrijven

Dicht bij de Regentesseschool was Drukkerij Bosch gevestigd. Het bedrijf zat al in de negentiende eeuw in panden op de Korte Nieuwstraat en kon niet meer groeien, zie de afbeelding op pagina 87. Het bedrijf verhuisde naar het Merwedekanaal en medio jaren 1960 zijn de bedrijfspanden gesloopt en als parkeerterrein ingericht. De straat kon toen meteen verbreed worden. In 1983 startte het Gemeentelijke Woningbedrijf in de Korte Nieuwstraat met de bouw van de huidige gevelwand. Achter de in gestapelde vorm gebouwde appartementen is steeg 214 te vinden; helaas een afgesloten binnenhof met bergingen en een (fraaiere te maken) tuin.

met de bijnaam de Puist van Hagen. Er verscheen zelfs een versje over het langverwachte verdwijnen van de Puist:

*De Puist, waaraan veel jaren lang
Leed onze Stedemaagd,
Is toch, door wettelijke dwang,
Nog eindelijk afgezaagd.*

*Het ding zat leelijk in 't gezicht
Der Oude Stedemaagd,
En elk bezoeker van het Sticht
Heeft haar er mee geplaagd.*

*De oude ziel! Zij was het ding
Zoo gaarne kwijt geweest;
Trots alle onderhandeling
Bleef 't als 'n onzure geest.*

*Tot plotseling op een goeien dag
Men er een schutting vond
En heel de puist verdwijnen zag,
Nu is de zaak gezond.*

*De winkel van Van Hagen ging,
Door niemand meer getreurd
Al had men de verandering
Liefst eerder zien gebeurd.*

Sigarenfabriek H.G. en M.A. Hagen 'De Puist' op de hoek Vredenburg met de Korte en de Lange Viesteeg in 1905. De toren van de Jacobikerk heeft geen spits. HUA 821926

Domplein kreeg de huidige breedte pas in 1934. De weg van de vooruitgang ging met de nieuwe vervoersmiddelen. De verkeersplannen van de stad pasten goed bij andere ontwikkelingen zoals de bouw van het postkantoor op de Neude in 1924. De centrale voor de telefooncommunicatie versterkte door zijn formaat de ambitie van de stad. Alle restanten van het Caeciliaklooster en het Munthuis mochten voor het nieuwe kantoor op de Neude verdwijnen, net als de winkelpanden op de Oudegracht en een drietal stegen. Het Drakenborgsteegje werd een bredere straat. De huidige Potterstraat ontstond in 1925.

Korte Nieuwstraat parkeerterrein Foto uit 1978, HUA 60684

Drukkerij Bosch en Zn, Korte Nieuwstraat-Oudegracht in 1952 Foto vanaf de Dom in 1952, beeldarchief Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

9 De volgende locatie ligt in de buurt, een voormalig bedrijventerrein met de entree op de Vrouwjutenstraat naar de huidige Payenhof (steeg 198A). In 1884 kreeg de historie van het terrein een nieuw hoofdstuk. De familie Warendorf kocht het pand Oudegracht 334 en vestigde daar een papiergroothandel en papierfabriek. Op het diepe achterterrein van het pand, in de lengte tot de Lange Nieuwstraat en de breedte tot de Vrouwjutenstraat, verrees een eerste fabrieksgebouw. Luttele jaren later werd deze fabriek vergroot en verlengd. Tot 1988 bestreek de fabriek een groot terrein met diverse opstallen. De N.V. Papiergroothandel en papierwarenfabriek voorheen M.L. Warendorf is in dat jaar opgeheven. Gebouwen en terrein werden gesaneerd en kwamen in handen van een projectontwikkelaar. Bruikbare woningen

Na 1927 werd de huidige breedte van de Lange Viestraat mogelijk na de brand die Galeries Modernes in 1939 trof. In 1941 werd het nieuwe pand van Galeries Modernes opgericht. Maar ook aan deze zijde stond nog een hoekpand met Vredenburg in de weg. Pas in 1954 vierde het nieuwe hotel Smits haar opening en dat pand vormde het sluitstuk van de tweede verbreding van de Viestraat. Iets vergelijkbaars deed zich voor bij de Domstraat. De straat ontstond door verbreding van de Domsteeg in 1901, de hoek met het

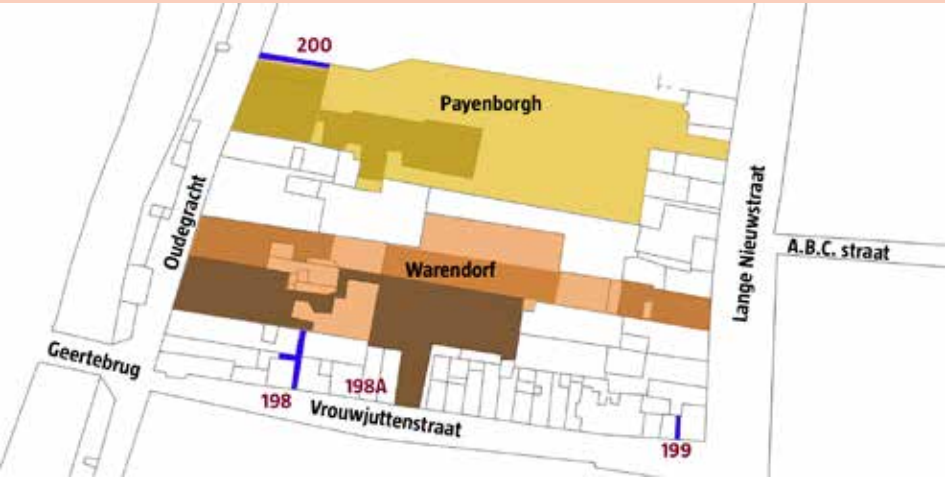
Aanleg St. Jacobsstraat met de Westerbrug en het toenmalige Oranjehof, foto vanaf de toren van de Jacobikerk in 1939 Foto G.J. Lauwers, HUA 43668

Na deze grote ingrepen in de Middeleeuwse structuur van de stad leken er voor het stadsbestuur geen belemmeringen meer te bestaan. In 1934 besloot de gemeenteraad van Utrecht in te stemmen met het voorstel tot onteigening van 115 huispercelen in Wijk C, de omgeving van de Hooipoort, Jacobisteeg, Groenesteeg en Oranjehof.⁸⁵ Het grootschalige krotopruimingsplan was nodig om de geplande ontsluitingsweg te realiseren van Vredenburg naar Oudenoord en de uitbreidingswijk Pijlsweerd. In de pers werd gesproken over ‘saneringsplan Wijk C’.⁸⁶ De nieuwe ontsluiting via het Jacobskerkhof kreeg de goedkeuring van de gemeenteraad en de Westerbrug lag al in 1939 als verbinding over de singel klaar, zie de foto boven. Eind 1940 werd tussen het Vredenburg en de

Westerdijk een smalle straat geopend, de St. Jacobsstraat. De Westerdijk werd met de overkluisde Westerstroom verbreed en heet sindsdien Oudenoord. In dezelfde periode zijn de Asch van Wijcksbrug en de Noorderbrug opgeleverd, voor betere stadstoegangen via Hopakker en de Vogelenbuurt. Het stadsbestuur besloot niet alleen ruimte te maken voor nieuwe ontsluitingen en bredere rijwegen, ook maakte de stad ruimte vrij voor het laden en lossen en vooral voor parkeren. Parkeren werd heel gewoon op het Paardenveld, het Domplein, het Vredenburg en de Neude. Het ging om

Payenhof met Warendorftuin

Warendorf en Payenborg

op de Vrouwjuttenstraat zijn gerenoveerd, voor andere kwam vervanging. Verder staat nu een rijtje van acht nieuwe woningen op het terrein.
10 Rond 1908 kocht de Universiteit het pand Payenborg, Oudegracht 320. Het bestond uit twee delen, het grote en kleine Payenborg met naastliggend de Payenborgsteeg (steeg 200). Achter de panden liep een diep terrein door tot de Lange Nieuwstraat. Daar was tot die tijd de entree voor de paarden en koetsen. Met een bouwplan uit 1909 werd op die plaats een nieuw faculteitsgebouw voor Tandheelkunde gerealiseerd. De gebouwen hebben tot 1979 dienst gedaan. Het gehele terrein met gebouwen werd daarna via de gemeente Utrecht doorverkocht aan projectontwikkelaar Bouwfonds Woningbouw bv. Payenhof (steeg 198A) is in 1994 opgeleverd met de Warendorftuin en een parkeergarage.

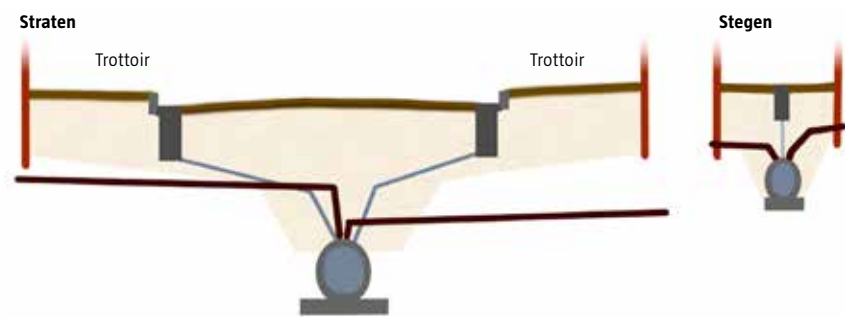
bewaakt parkeren tegen betaling. Onbeheerd parkeren werd vanaf de jaren 1960 conform de gemeentelijke verordening toegestaan. Dit was de stimulans om verkrotte locaties in de Oude Stad te saneren, voor de nuttiger bestemming van parkeren. Ondertussen kreeg de doorstroming van het verkeer last van parkeerplaats zoekende auto's, het op de stoep parkeren en van het laden en lossen van vrachtverkeer. Het leidde tot verkeerscongestie en luchtverontreiniging. De stad was inmiddels niet meer aantrekkelijk voor fietsers, en voetgangers liepen slechts het hoogst noodzakelijke stukje naar de winkels. In de jaren 1970 rijpten er inzichten dat het anders moest.

De eerste riolering

De Oude Stad kreeg geleidelijk aan overal riolering, alleen de lastigste plekken moesten nog wachten. Voor de aanleg van rioleringsbuizen zijn kelders van panden maatgevend voor de diepteligging. In veel straten en stegen zorgde de aansluiting op het riool voor een einde van plasvorming. Alle riolering loosde rechtstreeks op de grachten. Rioolzuiveringsinstallaties kwamen pas eind jaren 1950. De aanleg van riolering is in de jaren 1980 voltooid met de aansluitingen van de laatste panden op de grachten. Er veranderde meer aan het straatbeeld. Geleidelijk aan verdwenen de stoepen voor de huizen om plaats te maken voor een trottoir. Vele eigenaren van een eigen stoep weigerden deze af te staan, waardoor de aanleg van trottoirs jarenlang niet vlotte. De Lange Nieuwstraat behoort tot de weinige straten die hun stoepen hebben gehouden, daar is de straat dan ook breed genoeg voor. Maar dat was allemaal luxe, voor de stegen althans.

Toenemende bedrijvigheid

In de loop van de twintigste eeuw behield de Oude Stad zijn centrumfunctie voor bedrijvigheid, inclusief het winkelbedrijf en als vestigingsplaats voor onderwijs en instellingen.

Straatprofiel twintigste eeuw

Het vertrek van bewoners naar de nieuwe wijken maakte hiervoor de nodige ruimte vrij. Huizen werden omgebouwd tot garages, magazijnen, werkplaatsen, stallingen voor bezorgwagens, of werden gesloopt om ruimte te maken voor grootschaliger nieuwbouw. Wijk C leek exemplarisch te worden voor een proces van vele decennia waarin bedrijven een steeds groter deel van de binnenstad opeisten. Met goede argumenten kon het slechtste deel van de woningvoorraad gesaneerd worden. Het Paardenveld werd in 1918 de plaats voor de warenmarkt en de Bloemen- en Plantenveiling. Het veilingpand werd in 1955 gesloopt voor een uitbreiding van de markt. Buiten de marktdagen kon er natuurlijk geparkeerd worden. Op de Waterstraat kwam in 1930 een Bank van Lening en een Openbare Lagere School. Beiden werden overigens al weer gesloopt in 1969. Het in 1930 gerealiseerde Hoofdbureau van Politie werd in 1970 vergroot om het opheffen van de wijkbureaus mogelijk te maken. Met de aanleg van de St. Jacobsstraat in 1939 vergrootte kledingmagazijn Kreymborg haar filiaal op de hoek van de Lange Viestraat en de St. Jacobsstraat en warenhuis Vroom & Dreesmann realiseerde een grote vestiging op de Lange Viestraat. Op de andere hoek met Vredenburg verrees een nieuw pand voor modemagazijn C&A. Zo kon meteen de verbreding van de Viesteeg uitgevoerd worden. Verbreding

(Grote) Eligenstraat in 1924 (steeg 194) Foto KLM Aerocarto, HUA 120013

Eligenhof (steeg 194) in 2018 richting Oudegracht, deel voormalige (Grote) Eligenstraat

(Grote) Eligenstraat in 1960, gesloopt terrein fabriek Peletier Steeg 194, HUA 56486

Een ander voorbeeld van een veranderde steeg in deze buurt is de (Grote) Eligensteeg (steeg 194 en 195). Op de Oudegracht en in de Eligensteeg stond sinds 1844 de fabriek van N.V. Koninklijke Tabak- en Sigarenfabriek voorheen G. Ribbius Peletier Jr.. De fabriek had tot de sluiting in 1933 het gebouw ‘De Gesloten Steen’ met achterliggende fabrieksdelen in gebruik. Het pand kreeg daarna andere huurders en werd in 1957 in gebruik genomen door Joh. Koster Handelsmaatschappij en Vruchtendrankenfabriek, een fabriek van de in die tijd populaire frisdrank Joy. Van de fabrieksgebouwen van Peletier had dit bedrijf lang niet alles nodig. Een groot gedeelte in de Eligenstraat werd al gesloopt. Koster week in 1961 uit naar een vestiging op Kanaleneiland Zuid. In 1965 werd het pand met achterliggend terrein gekocht door de Willem Arntsz Stichting, die haar activiteiten in de binnenstad uitbreidde. In 1991 ontving architect Abel

van de Dirck van Zuylensstraat en de Waterstraat maakte Wijk C de best ontsloten wijk van de stad. De verbreding werd overigens na 1980 weer ongedaan gemaakt.

Het krachtenspel om schaarse ruimte

Een bewoner wil zich beschermd voelen tegenover een buurman die van zijn huis een café wil maken. Een bedrijf investeert pas in zijn zaak als hij op die plek perspectief ziet. Ook de overheid heeft die behoefte, bijvoorbeeld om de groei van het openbaar vervoer op te vangen moet een station uitgebreid kunnen worden. En zo ontstaat een krachtenspel van diverse partijen met een eigen belang. Hoe wordt ruimte verdeeld, te meer als het om ruimte in het centrum gaat, schaarse ruimte? De Woningwet voorziet al sinds 1901 de gemeentelijke en provinciale overheid van een belangrijk instrument: het vaststellen van een ruimtelijk plan. Uiteindelijk is deze aanzet qua regelgeving uitgegroeid tot het vaststellen van bestemmingsplannen. Met de nieuwe Omgevingswet worden het Omgevingsplannen genoemd. Maatschappelijke ontwikkelingen leidden tot veranderingen in het krachtenveld van de spelers om de schaarse ruimte. Nederland had lange tijd een beperkt aantal grote ondernemingen, omdat het midden- en kleinbedrijf moeite had om door te groeien. Steeds meer ondernemingen veranderden door aangepaste wetgeving na 1928 in een Naamloze Vennootschap. Het bedrijf hield niet meer op bij het overlijden van de eigenaar. Dit leidde tot expansie van het grootbedrijf en het aantrekken van deskundig personeel op allerlei terreinen. Krachtige partijen gingen zich mengen in het verdelen van de schaarse ruimte. Het plaatje rechts geeft het krachtenspel rondom ruimte, wetten en regels en de belanghebbende partijen schematisch weer.

Centrumfunctie in de periode van de wederopbouw

Utrecht kwam vrijwel ongeschonden uit de Tweede Wereldoorlog. In 1950 richtte de gemeente de dienst Stadsontwikkeling op. De systematiek van

Het krachtenspel om ruimte

uitbreidingsplannen had zich inmiddels ontwikkeld tot structuurplannen voor de hoofdlijnen en bestemmingsplannen tot op detailniveau. De nieuwe dienst presenteerde al vlot een structuurplan om de ontwikkeling van de stad tot 1970 aan te geven. In dit plan waren de idealen van de ‘functionele stad’ te herkennen, het plan voldeed daarmee geheel aan de mode van die tijd. Die mode schreef functiescheiding voor: ‘centrumfuncties’ langs de hoofdassen, buurten met verschillende karakters, bedrijven op aparte bedrijfsterreinen, wijken gescheiden door groenstroken met sport- en recreatieterreinen in de groenstroken en de aanleg van een hoofdwegennet dat het gemotoriseerd verkeer om de woonwijken heen leidt.⁸⁷

De St. Jacobsstraat met de Nederlandse Bank en Raiffeisenbank in 1983; de Weerdsingel Westzijde is gedempt Gedeelte van luchtfoto HUA 118949

Cahen de Rietveldprijs voor architectuur voor de nieuwe achtergevel. Op de nieuw aangelegde Vrouwjuttenhof is rond 1980 een bouwplan voltooid, een ontwerp van Temminck Groll Van Vliet architecten uit 1977. Aan de andere zijde van de Vrouwjuttenhof vond een uitbreiding van de Willem Arntsz Stichting plaats. Inmiddels is het terrein van de stichting die nu Altrecht heet, via de Vrouwjuttenhof (steeg 192B) toegankelijk.

Van Wijk C naar ‘city’

Wijk C kwam door de aanleg van de St. Jacobstraat volledig in het slop. Men wachtte met de voltooiing van de

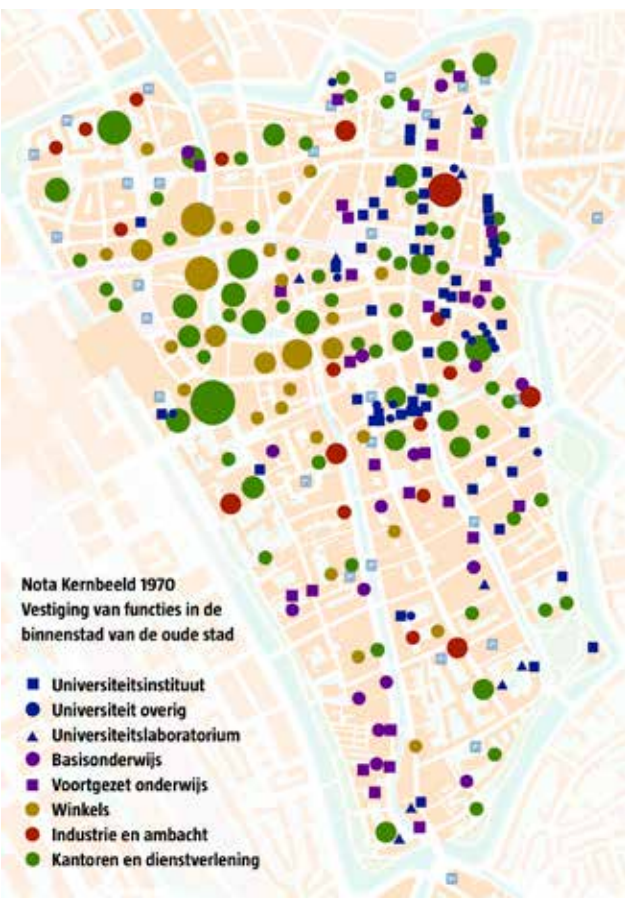
straat tot er na de Tweede Wereldoorlog (1940-1945) voldoende middelen waren. Die gelegenheid deed zich voor met de vestiging van de Coöperatieve Raiffeisenbank in 1956. De bank verhuisde van de Kromme Nieuwegracht 29 naar het nieuw opgeleverde hoofdkantoor in Wijk C. De door de bank verlaten panden op de Kromme Nieuwegracht werden overgenomen door de Universiteit (steeg 47A). Aan de overzijde van de St. Jacobsstraat kwam eveneens in 1956 op een gesaneerd terrein een groot winkelpand met daarboven kantoren. De brede St. Jacobsstraat is in 1960 in de huidige vorm gereed gekomen. Het restant aan stegen in Wijk C verdween door voortgaande saneringsplannen. De Waterstraat bood in de jaren 1970 plaats aan onder andere de Nederlandse Bank, de Kamer van Koophandel en parkeergarage Paardenveld. Ondanks forse uitbreidingen verhuisde het kantoor van de toenmalige Raiffeisenbank in 1985 naar de Croeselaan, de huidige Rabobank. Op de plaats van de bank staat het gebouw Jacobsweerd uit 1988 met daarin een entree naar de Pastoor van Nuenenhof (steeg 3A).

Visschersplein opnieuw aan de beurt

Op het Visschersplein hadden zich vanaf het begin van de twintigste eeuw diverse bedrijven gevestigd. Op verzoek van de winkeliers van de binnenstad moest in 1972 bebouwing wijken voor een nieuwe parkeergarage. De Strosteege (steeg 134 en 135) veranderde volledig van karakter. In de jaren 1980 was de resterende bebouwing van het Visschersplein rijp voor sanering. De Coöperatieve Inkoopvereniging “Eendracht maakt Macht” had er zijn magazijn, distributieopslag, pakhuis voor kaas, suikerwerk, koffiebranderij, tapperij met spoelplaats en kantoor. Zo was er tot 1980 een kinderwagenfabriek gevestigd en zat er tot in de jaren 1980 een melkfabriek op de hoek van de Boterstraat en het Visschersplein. Lekkerkerker bediende tot 1995 de aannemers met ijzerwaren vanaf de Lijnmarkt. Ze had een afhaalmagazijn op het Visschersplein. Daarmee zijn slechts

Ook de Oude Stad diende aan de moderne inzichten te voldoen. Het gevolg was dat in 1952 een saneringsplan vastgesteld werd voor woongebieden met slechte woningen: de Springweg en omgeving, de buurten tussen de Lange Nieuwstraat en de Nieuwegracht en de laatste resten van Wijk C. In het bestemmingsplan van 1954 was veel ruimte voor grootschalige andere functies opgenomen. In 1954 kwam ook eindelijk de gemeentelijke herindeling: Utrecht annexeerde delen van Zuilen, Jutphaas, Oudenrijn, Houten en Maartensdijk. De annexatie was goed voorbereid. Op basis van de Structuurplannen van 1951 en 1954 ontwikkelde de stad de wijken Kanaleneiland, Halve Maan, Hoograven, Tuindorp-Oost, Zuilen, Overvecht en tenslotte Rijsweerd en Lunetten.⁸⁸ In de plannen stond ook het industrieterrein Lage Weide met de havens aan het in 1954 te openen Amsterdam-Rijnkanaal. In 1956 speelde in de gemeenteraad het vraagstuk: ‘Of een levende stad met verkeer of een museum zonder verkeer’. De behoefte om de zaken in diametraal gestelde keuzes samen te vatten, is van alle tijden. Gekozen werd voor de eerste optie: Utrecht moest zijn centrumpositie in de regio behouden en versterken.⁸⁹ Echter, dankzij de Monumentenwet van 1961 zouden verschillende panden weten te ontsnappen aan de sloopkogel.⁹⁰ De Oude Stad verheugde zich op de komst van kantoren en bedrijven; allereerst voor de vestigingen van banken en verzekeringsbedrijven. Maar het ruimtebeslag door

94 bedrijven trof alle delen van de Oude Stad. In het gebied van de Vaartsche Rijn groeide het terrein van aannemer Van der Linden achter de Oosterkade, nu het terrein van stegen 286 en 287. Op de Bemuurde Weerd en omgeving deed zich datzelfde voor bij Jongeneel op de Zeedijk (steeg 258) en Koker op Lauwerecht (steeg 257-259). Door aankopen ontstonden steeds grotere aaneengesloten terreinen voor hun houthandels. Maar dat was slechts geknabbel. De Centrale Raiffeisenbank wenste haar nieuwe hoofdkantoor op een andere locatie in de stad. Wijk C

Oude Stad en functies in 1969 - nota Kernbeeld 1970

in het centrum was daarvoor de beste plek. Dat gold ook voor de regionale vestiging van de Nederlandse Bank en de Kamer van Koophandel. Het provinciehuis verhuisde na 1954 geleidelijk van het Janskerkhof naar het Paushuis met nieuwbouw tot op het Pieterskerkhof. Bouwbedrijf Bredero vestigde zich op de hoek Kromme Nieuwegracht-Jeruzalemsteeg (steeg 223) en kocht omliggende panden op. Verpauperde panden waren er genoeg. Het Wilhelmina Kinderziekenhuis en de Willem Arntsz Stichting konden rond hun vestiging in de zuidelijke

Gruttersteeg in 1940, slop op de Gruttersdijk HUA 57648

enkele bedrijven in dit kleine deel van de binnenstad genoemd. Op het terrein van de melkfabriek en Lekkerkerker zijn nu de stegen 125 en 125A te vinden.

Veranderingen in stadsdeel de Bemuurde Weerd

13 Het noordelijk deel van de Oude Stad, de Bemuurde Weerd, kende een geheel andere ontwikkeling. Tussen de Bemuurde Weerd Oostzijde en de Gruttersdijk ontstaan in de negentiende eeuw een aantal stegen: de Kraanhof, de Elisabethsteeg (steeg 252), de Tuinsteeg (steeg 252D), de Gruttersteeg, het Frederikshof (steeg 253A), het Gietershof

(steeg 254) en de Flieruilensteeg (steeg 254). Verderop aan het Lauwerecht de Molenwerfsteeg (steeg 257) en de nu niet meer bestaande Kollewijnsteeg en Hofsteeg. Naast bewoning kwam er ook diverse vormen van nijverheid voor. Van de oorspronkelijk bebouwing op de Gruttersdijk zijn slechts enkele koetshuizen en het pand van een meubelfabriek uit 1964 overgebleven. De Elisabethsteeg (steeg 252) is recent veranderd. De afgesloten steegtoegang is tussen de twee gebouwen van

binnenstad hun groei voortzetten, eerstgenoemde zelfs met een in 1969 gerealiseerde beddentoren van dertig meter hoog. De Universiteit tenslotte, had meer ruimte nodig voor de instituten, laboratoria en onderwijsgebouwen. In de binnenstad knabbelden de winkeliers en bedrijven mee. Verkrotte kleine huizen werden omgebouwd en achterpanden doorbroken. Tot slot ontfermde de gemeente zich over de resten met het saneren en aanleggen

Luchtfoto uit 1973 met de in gebruik genomen Catharijnebaan en nieuwe wegen naar Wijk C HUA 84712

van parkeerterreinen. Eigenaren en bewoners hadden voldoende begrepen uit de plannen van de gemeente dat er voor wonen geen plek meer was in de Oude Stad. Aan het onderhoud van de huizen was al vele jaren niets uitgegeven. Dit fenomeen zou bekend komen te staan als ‘Cityvorming’:

Toegang naar de Elisabethsteeg, de rechter kleine deur

Gruttersdijk 24 en 25 te vinden. De panden hebben een monumentenstatus. Een bredere toegang naast Gruttersdijk 25 leidt nu naar het grote achterterrein. In het wegdek opgenomen oude smalspoorrails liggen voor de oorspronkelijke toegangsdeur van de steeg. In 1933 liep dat smalspoor naar de chemische fabriek Stenfia van de gebroeders Stenfort, tot 1955 fabrikant van zeepoeder, daarna kunstmest. In 2009 is het middenterrein tussen de panden Gruttersdijk 24-25 en het pand op de Bemuurde Weerd O.Z. 19 volledig vrijgemaakt van bebouwing. Na chemische sanering is er in 2013 archeologische onderzoek uitgevoerd.⁹¹ Tussen de Gruttersdijk en het fraaie monumentale pand op de Bemuurde Weerd Oostzijde is een bouwblok gerealiseerd, bestaande uit een kantoor en appartementen. De toegang naar de Elisabethsteeg is immer fraai ingeklemd tussen de twee voormalige koetshuizen.

En nieuw hof in stadsdeel Vaartsche Rijn

¹⁴ Voor stegen was het niet altijd kommer en kwel. In de wijk Vaartsche Rijn was de nu qua naam verdwenen Keisteeg te vinden. De Fundatie van Maria van Pallaes realiseerde in 1938 in deze steeg tweeëntwintig huizen in de stijl van de Delftse School. Na de oplevering ging de steeg als Wulpstraat (steeg 283A) door het leven. Deze woningen waren bedoeld voor de huisvesting van “onvolledige gezinnen”, toentertijd voornamelijk bejaarden. De huizen met verschillende kamers waren een vooruitgang. De Wulpstraat is het laatst gerealiseerde hof van de Fundatie.⁹²

Wulpstraat (steeg 283A)

Noten

⁹¹ Van der Kamp, Graven op de Gruttersdijk, Gruttersdijk 24-25, 2012.
⁹² Informatie website Utrechts Monumenten Fonds.

een proces waarbij in binnensteden de woonfunctie ondergeschikt wordt gemaakt aan de economische functie. Het was een fenomeen dat zich in meer steden in Nederland voordeed.⁹³ In 1970 bracht de stad de nota Kernbeeld uit, een discussienota over de stand van de Cityvorming.⁹⁴ De kaart op pagina 94 is samengesteld met informatie uit deze nota. Naast de onderwijsinstituten zijn locaties met meer dan vijftig arbeidskrachten naar omvang aangegeven.

Het keerpunt in de centrumfunctie

In de loop van de jaren 1960-1970 realiseerde de stad zich dat er grenzen waren aan het onderbrengen van vele centrale functies in de binnenstad, niet alleen winkels en kantoren, maar ook onderwijs, bedrijvigheid en distributie. Scholen zaten in te krappe en verouderde gebouwen. De meeste kinderen woonden inmiddels in de nieuwe stadswijken. De binnenstad was als centrale schoollocatie niet langer logisch. Nieuwe schoolgebouwen kwamen gespreid te staan in de verschillende wijken van de stad. Het vestigingsbeleid van de Universiteit verschoof naar een nieuw centrum, De Uithof. Nieuwe plannen dienden zich aan. Utrecht kon door de centrale ligging veel ambitieuzer zijn en als vierde grootste stad veel meer een eigen identiteit versterken. Maar daarvoor leek de moed te ontbreken en in dat gat sprongen de destijds steeds machtiger wordende projectontwikkelaars. In 1963 presenteerde Empeo door haar ontwikkelde plannen voor de moderne stad: Hoog Catharijne.⁹⁵ Het plan werd door vrijwel iedereen met open armen ontvangen.⁹⁶ In 1966 kwam Utrecht met een aanvullend verkeersplan voor de binnenstad, de ombouw tot een ‘echte city’, een economisch knooppunt in de regio. Nodig waren efficiënte verkeersverbindingen, ruime stadspleinen en nieuwbouw van winkels en kantoren. Dit betekende grootschalige sanering en reconstructie. Het verkeersplan van J.A. Kuiper voor de binnenstad voorzag daarin en kwam met algemene instemming door de gemeenteraad.

Auto draait de Eerste Buurkerksteeg (steeg 98) in naar het parkeerterrein Uitsnede van foto, Publicam, 1968, HUA 81829

De oostelijke ontsluiting werd in 1969 verbeterd met de Rubenslaan-Venuslaan naar het centrum en de aanleg van de Albatrosbrug over de Kromme Rijn. De Kerksteeg (steeg 276A) verloor daardoor haar karakter. Plan Kuiper sloot goed aan op de plannen van Empeo. De bouw van Hoog Catharijne was inmiddels begonnen. De demping van de Stadsbuitengracht langs de Catharijnesingel en de Weerdsingel Westzijde was al tot en met de in 1970 gesloopte Westerbrug uitgevoerd. De volgende demping richting de Wittevrouwsingel zou beginnen. De

centrumfunctie van de binnenstad voor het winkelbedrijf en instellingen werd bestendigd. Voor het parkeren werden diverse terreinen aangelegd of geschikt gemaakt, zoals de foto van het Buurkerkhof toont. De gemeente hield de verplichting om het bestemmingsplan regelmatig te herzien. De bewoners van de stad werden in 1970 uitgenodigd voor een ‘levendige gedachtewisseling’ over de toekomst van de Oude Stad met de nota ‘Kernbeeld’. Met deze discussienota als start kon de verdere uitwerking dienen als basis voor binnenstedelijke plannen. De nota bood nieuwe openingen: ze noemde voor het eerst het belang van de woonfunctie van de binnenstad en het behoud van de historische structuur. In de nota werden onder anderen de verwachte verkeerstoename en de verslechtering van het milieu als mogelijke knelpunten gezien, zonder er voor deze aspecten consequenties aan te verbinden. Een zoektocht naar de juiste woon- en leefvormen in een beperkte ruimte ging van start.⁹⁷ Het Structuurplan volgde in 1978. Op de kaart rechts is het resultaat ingetekend. De kleur geel staat voor gereserveerde ruimte voor wonen. En die reservering blijkt minimaal in de Oude Stad, met uitzondering van Wittevrouwen. Het bleek een voortzetting van de Cityvorming. Was er nog wel plaats voor bewoners of voor stegen?

Cityvorming in de binnenstad Functiekaart, deel uitmakend van het Structuurplan voor de binnenstad van Utrecht, januari 1978

98

Noten

- 77 Jhr. mr. W.H. de Watterville, Plaatselijke Verordeningen der gemeente Utrecht, no. 17 Verordening op het bouwen en sloopen, 46 artikelen, 1860.
- 78 ‘t Hart, Leven in Utrecht 1850-1914, Groei naar een moderne stad, 2005.
- 79 50 Jaar Woningwet, 1902-1952, 1951.
- 80 Heleen Homma, ‘De woningen blijken op den gezondheidstoestand der bewoners een gunstige invloed uit te oefenen. De N.V. Maatschappij tot verbetering der volkshuisvesting ‘Jaffa’ 1907-1941’, JOUT 1988.
- 81 Heijse, Utrecht en de eerste jaren van de Woningwet, 2008.
- 82 Graafhuis, De Utrechtse Heren Zeventien, 1984.
- 83 Schot (red), Techniek in Nederland in de twintigste eeuw, deel VI, 2002.
- 84 Poortman, Van koetshuizen tot garages, USINE, 2014.
- 85 Perspublicaties via Delpher.
- 86 De Vereniging Oud-Utrecht pleitte voor het uitvoeren van archeologische werkzaamheden.

- 87 Buijter, ‘De stad met de mooiste maquettes, 1992.
- 88 Blijstra, 2000 jaar Utrecht, Stedebouwkundige ontwikkeling van castrum tot centrum, 1969.
- 89 Nota Toekomst Oude Stad, 1956; Buijter, ‘De stad met de mooiste maquettes. Plannen voor Utrechts centrum en binnenstad 1954-1991’, 1992.
- 90 Van der Cammen e.a., Ruimtelijke ordening, 1986.
- 93 Smook, Binnensteden veranderen, 1984.
- 94 Utrecht Kernbeeld - Discussienota over de Oude Stad, 1970.
- 95 Empeo was de projectontwikkelaar van het Bouwconcern Bredero.
- 96 Verlaan, ‘De in beton gegoten onwrikbaarheid van Hoog Catharijne’, 2012.
- 97 Buijter, De stad met de mooiste maquettes, 1992.

99

De stegen in mineur

Al decennia lang ervoeren eigenaren en bewoners van vele huizen in de Oude Stad geen enkele prikkel om geld te besteden aan onderhoud of verbetering. Voor zover ze in de periode wederopbouw het geld er al voor hadden. In de gehele Oude Stad was de sanering van krotwoningen al ver gevorderd. De stegen met hun woninkjes voldeden niet meer aan de eisen van de Woningwet, de straatjes waren te smal voor het moderne transport en veel wat resteerde aan bebouwing was sterk verpauperd. Het negatieve beeld van de stegen was compleet. De start van Hoog Catharijne ging vanaf 1968 gepaard

met de sloop van de 19e eeuwse stationswijk. Historische panden gingen zonder pardon tegen de vlakke. De manier waarop met eigenaren en bewoners werd omgegaan veroorzaakte verontwaardiging, die zich richtte tegen een almachtig optredende overheid met een nietsonziende projectontwikkelaar. De respectloosheid voor de historische stad en de onmacht om daar wat aan te doen, daarin lag nu net het probleem. Hoe had Utrecht haar Oude Stad zo kunnen verwaarlozen? Toch hebben vele stegen deze neergang overleefd. Over het waarom gaat dit hoofdstuk.

Dichtgespijkerde huizen op Achterom (steeg 234) in 1967 HUA 810928

De ‘platgewalste’ woningen van de Stevensfundatie en aanleg van een parkeerterrein hoek Wittevrouwensingel en Kruisstraat in 1965 Foto L.H. Hofland, HUA 125889

Parkeerterreinen voor auto's

1 Vele braakliggende en om te bouwen terreinen werden bestemd voor het autogebruik. Dichtgeplankte panden konden beter gesloopt worden om het parkeren te faciliteren, in plaats van plannen voor nieuwbouw of herstel af te wachten. Dat gebeurde op kleine en grote schaal. In 1961 is het oude Tivoli terrein op de Wittevrouwensingel bestemd tot parkeerterrein. De concertzaal was door brand getroffen en voor herbouw was geen geld. Het parkeerterrein is in 1968 vergroot. De aanpalende Brood-

en meelfabriek Het Anker was in 1965 al gesloopt en in 1968 trof dat lot de woningen van de Stevensfundatie. Gelukkig bleven de Breyerskamers op de Gasthuissteeg (steeg 297) gespaard. **Kraken van onbewoonbaar verklaarde panden** De gemeente kon op basis van de Woningwet panden ‘Onbewoonbaar’ verklaren, maar het slopen of opknappen liet vaak nog jaren op zich wachten. Door de verslechterende

Plannen voor de Oude Stad

Bewoners zagen in de jaren 1950-1980 de hoge kwaliteit van de huizen in de nieuwe wijken: verschillende kamers, een keuken, toilet met waterspoeling, een badkamer, licht, groen etc.. Buiten Utrecht waren die woningen inmiddels ook te vinden in de groeikernen Nieuwegein en Houten. De bevolking van de stad daalde van een hoogtepunt van 279.000 in 1970 naar een dieptepunt van 230.000 inwoners in 1990. De daaruit voortvloeiende lagere Rijksbijdragen deden de gemeente pijn.

Zijsteeg van de Eligenhof in 1957 met wateroverlast door een defecte waterafvoer Steeg 195, foto L.H. Hofland, HUA 400339

Het aantal inwoners van de binnenstad daalde navenant. Van het maximum van 40.158 inwoners in 1870 waren er in 1947 nog maar 23.115 over. Die daling hield niet op, het aantal bewoners in de binnenstad zakte in 1983 verder naar 12.177.⁹⁸ Waardoor werd de binnenstad onbewoonbaar?⁹⁹ Dat had te maken met de verkrotting van huizen. Met als oorzaak dat eigenaren geen vertrouwen hadden in een betere toekomst

Kintgenshaven (steeg 63), de ontruiming van een gekraakt pand in juli 1970 Foto L.H. Hofland, HUA 127457

toestand van de panden kregen die een bijbehorend imago. Het imago van de stegen was al niet best. In deze tijd bereikte het een dieptepunt. De woningnood was hoog, en nog nijpender voor studenten die wilden samenwonen. Veel huisbazen verhuurden niet aan stellen die wilden ‘hokken’. De eerste georganiseerde kraakacties in Nederland vonden plaats halverwege de jaren 1960. Panden die volgens krakers goed te bewonen waren, werden zo ‘Onverklaarbaar Bewoond’.

- 2 Kraakpanden waren overal, bijvoorbeeld op de Kintgenshaven (steeg 63). Krakers werden er bij het pand links op de foto kort na hun actie in 1970 uitgezet. De eigenaar spijkerde de gevel dicht. Het pand is behouden gebleven, net als overigens veel andere en langer bewoonde kraakpanden. Het pand Moira op de Plompetorenbrug/Wolvenstraat (steeg 35C) is daarvan een interessant voorbeeld.
- 3 Het verzekeringsbedrijf Moira beschikte over een rijtje panden van de Plompetorenbrug tot in de Wolvenstraat. Moira verhuisde in 1979 naar het Janskerkhof. In 1983 kwam Moira met een sloop- en nieuwbouwplan voor de hele gevelrij. De sloop betrof karakteristieke panden uit het begin van de twintigste eeuw. Dat was echter niet doorslaggevend bij het besluit voor behoud. Dat was wel het begin jaren 1980 gewijzigde gemeentelijk beleid waarin dit stadsdeel voornamelijk bestemd zou worden voor wonen. Moira’s plan vond dan ook geen genade bij het stadsbestuur. In 1984 bezette een groep krakers de panden. In 1985 kocht de Gemeente het complex en legaliseerde bewoning door krakers. De Moira panden zijn in 1990 grondig gerenoveerd, rekening houdend met de wensen van de bewoners. Sinds die tijd wonen er meer dan dertig mensen en is er een Moira Expo en Moira Zaal beschikbaar voor culturele initiatieven. Zo kent Utrecht veel meer voorbeelden van kraakpanden die nu tot ons erfgoed behoren.

Stegen in mineur

- 4 De Werkgroep Herstel Leefbaarheid Oude Stadswijken vond in 1978 in groten getale stegen in mineur. Ze waren te vinden in de verschillende oude stadswijken. In de binnenstad waren het bijvoorbeeld de Wolfaartssteeg (steeg 158), de Tuinstraat (steeg 154), het Jan Meijenhofje (steeg 7); noordelijk aan de Vecht de Flieruilensteeg (steeg 255), de Kromme Elleboogsteeg (steeg 256), de Kraanstraat (steeg 251, foto op pagina 105); en zuidelijk aan de Vaartsche Rijn de Werfsteeg (steeg 267) en de Kerksteeg (steeg 276A).

voor hun onroerend goed, als ze er al geld voor hadden. In 1957 gaf de commissie Krotopruiming en Sanering, ingesteld door de minister van Volkshuisvesting, een schatting van het aantal te ruimen krotten in Nederland. Voor Utrecht werd dat getal toen vastgesteld op 4.500.¹⁰⁰ Maar dat getal zegt weinig over de kwaliteit van vele andere woonhuizen. Er werd nog in gewoond, al ontbrak elk mogelijk comfort. De door bewoners achtergelaten panden gaven ruimte voor het vestigen van bedrijven. Daardoor nam het verkeer toe. Dat velen met hun activiteiten of vervoer het centrum gebruikten, kwam ook doordat de ‘binnenstad’ die rol mocht vervullen. Al dat verkeer veroorzaakte dat nog meer bewoners vertrokken, bijvoorbeeld doordat het op straat niet meer veilig was voor de kinderen. Panden kwamen leeg te staan. Velen daarvan stonden in de stegen of waren boven de winkels te vinden. De stad wilde in 1970 geen beperkingen opleggen aan het samen laten komen van verkeersstromen in de binnenstad of het stoppen met het vestigen van kantoren, winkels en instellingen ten koste van oorspronkelijke bebouwing. Om de Cityvorming te faciliteren moest de demping van de Stadsbuitengracht langs de Catharijnesingel en de Weerdsingel Westzijde conform het al genoemde verkeersplan Kuiper doorgang vinden, net als de verbreding van de Lange Jansstraat of de Nobelstraat. In 1970 startte tevens de sloop van de Stationswijk. De Middeleeuwse singelrand verdween en vele plannen voor verkeersdoorbraken door de historische Oude Stad lagen klaar om uitgevoerd te worden. Met het dreigende gevaar van een nieuw en overdekt winkelcentrum Hoog Catharijne roerden de winkeliers van de binnenstad zich. De Oude Stad mocht qua bereikbaarheid voor de bezoeker niet achterblijven. Sanering was voor hun niet het antwoord op het behoud van een aantrekkelijk stad, voor winkels en publieksactiviteiten. De winkelier wilde zijn bezoekers behouden. Maar winkeliers geloofden niet dat het antwoord daarop lag in het beperken van autoverkeer of het

beperken van parkeren. En dat doet een aantal nog steeds niet. De roep van de winkeliers leidde in die tijd tot de bouw van een parkeergarage in de Strosteeg in 1973.

Oproep tot redding van de Oude Stad

Maar er werd niet alleen maar gesloopt. Zo leidde de Monumentenwet van 1961 tot de redding van de Middeleeuwse kerken. Met overheidsbijdragen startte in 1970 de restauratie van de Nicolaikerk en Jacobikerk. Na de twee voltooide restauraties volgden de andere Middeleeuwse kerken en in 1988 was het werk aan de Domkerk, Pieterskerk en Janskerk klaar.¹⁰¹ De plannen van Utrecht getuigden echter van weinig respect voor de rest van de historische stad en dat bleef niet onopgemerkt. Een reactie kwam via de in Zeist gevestigde Rijksdienst voor de Monumentenzorg uit Den Haag. Eind jaren 1960 kondigde het Rijk een besluit aan om de binnenstad van Utrecht aan te wijzen tot ‘beschermd stadsgezicht’, inclusief de singelstructuur. Die mogelijkheid bood de in 1961 in werking getreden Monumentenwet ook. Het voornemen tot dit besluit kwam voort uit de al te rigoureuze saneringsplannen van de stad. In 1975 werd het voornemen omgezet naar een besluit. De binnenstad (minus Wijk C), de Stadsbuitengracht met de verdedigingswerken en het Zocherplantsoen staan sindsdien als ‘beschermd stadsgezicht’ op de lijst Rijksmonumenten. Dat gebeurde met de mooier geformuleerde overweging: ‘dat het gedeelte van Utrecht, ..., dat de vermoedelijk reeds in de Romeinse tijd gestichte ‘oude stad’ omvat, met zijn voornamelijk uit de Middeleeuwen daterend historisch plan van grachten, straten en historische bebouwing, waaronder vele kerken, werven en andere beschermde monumenten, een historisch waardevolle stedenbouwkundige totaliteit vormt, welke een beeld oplevert dat van algemeen belang is vanwege de schoonheid en het karakter ervan’.¹⁰² Deze aanwijzing legde het bestaande patroon van steegjes en straten net zo vast als de overgebleven Stadsbuitengracht.

Kraanstraat (steeg 251) in 1979 HUA 60772

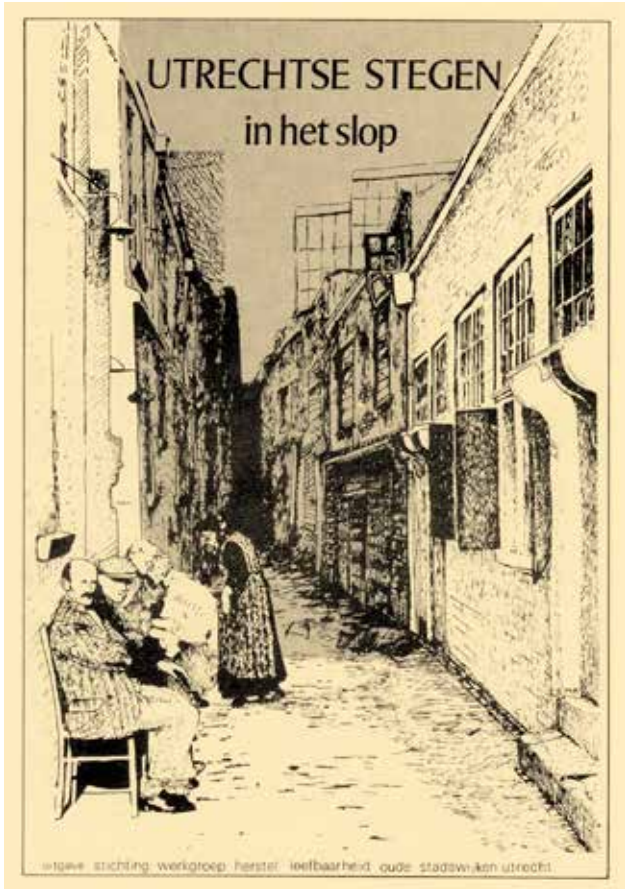

Het terrein achter de Weeshuispoort in 1972, deel van het ROSA-complex HUA 67437

5 De werkgroep was niet tevreden met wat ‘het herstel’ van enkele stegen werd genoemd. Ze vermeldde het Rosa-complex als voorbeeld van een slecht uitgevoerd plan. Dat plan is in 1978 opgeleverd en behelsde de sanering en het herstel van de panden van Cliché-fabriek ‘Utrecht’, Oudegracht 213 en een aantal panden in de Jacobsgasthuissteeg (steeg 139), de Zwaansteeg (steeg 140) en achter de Weeshuispoort (steeg 143, zie de foto boven). Het plan hield vrijwel geen rekening met het typische stegenkarakter van het gebied en slechts enkele panden in deze stegen zijn de sloop bespaard gebleven. De Jacobsgasthuissteeg is sindsdien afgesloten op de Oudegrachtzijde.

Protest tegen ruimtelijke ingrepen

6 De grootschalige bouw van de HEMA tussen de Oudegracht en de Steenweg stond gepland. Moderne winkelruimte kwam in de plaats van bebouwing tussen de Lauwersteeg (steeg 81) en het Jodenrijtje (steeg 79/90). Vele karakteristieke gevels uit verschillende tijden, met een ontstaansgeschiedenis tot in de Middeleeuwen, verdwenen in 1976 onder het geweld van de sloophamer, zie de afbeelding onderaan pagina 107. De toestand van de stegen vroeg om maatregelen, maar zo’n afbraak kon toch niet de bedoeling zijn, vond de Werkgroep. De langgerekte kavels in het oudste stadsdeel Stathe hebben uiteindelijk de weg vrijgemaakt voor

Omslag Utrechtse stegen in het slop, 1978

Leefbaarheid Oude Stadswijken Utrecht. De werkgroep constateerde ‘dat er sprake was van verwaarlozing en ook dat het wonen in stegen nog steeds geassocieerd werd met 19-eeuwse woonellende’. In 1978 luidde de Stichting met haar uitgave ‘De stegen in het slop’ de noodklok.¹⁰³ Daarin verwoordde de werkgroep haar zorgen als volgt: ‘De meeste stegen waarvan de wanden nog intact zijn, bieden een troosteloze aanblik. Bijna ieder teken van leven ontbreekt er. De huizen die niet gebouwd zijn tot opslagruimten, bevinden zich in vervallen toestand, zijn verveloos en hebben veelal dichtgeplankte ramen. De stegen zijn sombere naargeestige doorgangen geworden. Ze doen nog slechts dienst als toeleveringsroute naar de winkelmagazijnen en andere opslagruimten, die eraan liggen, en bieden voor de haastige wandelaar een doorsteekmogelijkheid. Dit is nu al jaren zo en van enige positieve ontwikkeling is nauwelijks sprake. Onze stegen zitten diep in het slop’. De roes van de Cityvorming was nog gaande, hoe kon het beleid van concentratie van activiteiten in de Oude Stad gestopt worden? Een andere vraag bleef ook open staan: wat te doen met de verpauperde Oude Stad? Want die verpaupering had dramatische vormen aangenomen. Naast de woningen betrof het bijvoorbeeld de lekkende kelders en verzakkende werven langs de Oudegracht en Nieuwegracht. Een onmogelijke opgave?

Voor wijk C kwamen de plannen te laat

Voor grote delen van wijk C staat het beeldje ‘Het Mannetje met de Groote Poot’ symbool voor de ervaring van bewoners met het beleid dat hun wijk trof. Het beeldje hangt op het Jacobskerkhof. Een eerder exemplaar werd in 1983 geplaatst door Nic Adema, lid van de actiegroep Doornroosje. Hij had het originele beeldje van school meegenomen, een leerling had het daar in het handenarbeidlokaal achtergelaten.¹⁰⁴ Het beeld kreeg met een tekststeen een plaats in de wijk. Enkele jaren later raakte het beeldje verloren, maar de tekststeen bleef behouden.

Van Lauwersteeg (links ervan de HEMA) tot Hekelsteeg - aaneengesloten bebouwing Apple Kaarten 3D

winkelbedrijven die nu van Oudegracht tot Steenweg de kavels hebben bebouwd. In 1938 beschreef Clare Lennart (1899-1972) in het boek ‘Huisjes van kaarten’ het uitzicht vanaf de pakhuiszolder van haar huis in steeg Groenewoude (steeg 84): ‘Ginds ligt de tuin van niemand. Hoge, breedvertakte bomen met lichte stammen rijzen op uit een fond van goud en donker glanzend groen’. Bomen zijn in

deze omgeving niet meer te vinden en meer dan dat. Een luchtfoto van het gebied tussen de Lauwersteeg (steeg 81) en de Hekelsteeg (steeg 86) toont aan: ruimte voor stegen of erven is vrijwel verdwenen.

Gevelrij in het Jodenrijtje aan de zijde van Oudegracht 137 voor 1976 en de HEMA na 1978 Illustraties uit De Stegen in het Slop, 1978

¹⁰⁶ De bescherming gold voor wat er van de binnenstad was overgebleven, want Wijk C viel er al buiten door de in vergaande mate ingezette sanering. Ondertussen bracht de restauratie van de Middeleeuwse kerken een schrijnend verschil in beeld tussen de kwaliteit van de grotendeels verwaarloosde omgeving en de gerestaureerde kerken. Na de actie voor de kerken kon men de rest van de stad niet zo verpauperd laten. Dat kwam onder anderen tot uiting bij een groep verontruste burgers die zich verenigde in de Stichting Werkgroep Herstel

Op zoek naar ‘t Mannetje? Een kopie is met de tekststeen in 1989 herplaatst en te vinden op de hoek van de gevel van appartementen Rozenstraat-Jacobskerkhof.

*Aenschouw, o mensch,
myn groote poot,
die trapt elck huys
tot puyn en schroot
de gaeten aghter u
die syn myn handel
dat comt van selve
als ick wat wandel*

*SPQU
A D MCMLXXXIII (1983)*

Aan de andere zijde van de Jacobikerk staat het Volksbuurtmuseum in de Waterstraat. Het museum maakt het verschil duidelijk tussen een volksbuurt en arbeiderswijk, tevens zijn er veel verhalen van bewoners te vinden. Of, zoals ze zelf aangeeft, er valt te kijken, te luisteren en te ruiken.

Huisbezoek van de schooljuffrouw

Schrijven over het verleden kan niet zonder foto’s, kranten, brieven of andere bronnen. Iets, waarmee herinneringen zijn vastgelegd. Dat heeft een groot nadeel. Want lang niet iedereen maakt gebruik van het geschreven woord. Zo zijn in dit boek maar weinig mensen voorgesteld die indertijd in de stegen woonden. In het Volkbuurtmuseum zijn overigens ook mensen aan het woord, doormiddel van met een recorder vastgelegde gesprekken van vroeger.

Dit hoofdstuk ‘Stegen in mineur’ wordt afgesloten met een huisbezoek.¹⁰⁵ Een goede vriendin, indertijd schooljuffrouw, bezocht rond het jaar 1980 een leerling: ‘Ik liep met een leerling mee naar haar huis. Ze woonde in een nu allang niet meer bestaand steegje. Ik wist niet eens dat

Het Mannetje met de Groote Poot

de doorgang toegang gaf tot een steeg. Het bleek een doodlopend straatje met kleine huisjes aan de ene kant en bedrijfsloodsen aan de andere kant. Ik waande me ineens 20 jaar terug ofzo. In mijn geboortedorp was er ook ooit zoiets, maar daar was alles allang afgekeurd en afgebroken. Dat was toen tot groot verdriet van de meeste mensen die daar woonden. Het is een soort dorp binnen een dorp. Met eigen regels en wetten. Zo leek dat hier ook. De hele buurt was uitgelopen om de juf te aanschouwen. Uit de opmerkingen die ik opving, kon ik opmaken dat niet iedereen van het bezoek gediend was. Maar de familie van het meisje onthaalde me alsof ik de koningin was. De vader, die ik nog nooit had gezien, kwam speciaal voor mij uit zijn bed. Hij werkte in ploegendienst en zat die week in de nacht zo zei hij, dus hij sliep overdag. Het was een heel klein schattig huisje, waar moeder vroeger als kind al met elf andere kinderen gewoond had. Nu hadden ze alle ruimte want ze hadden maar één kind. Een broer die net uit dienst kwam, woonde tijdelijk bij hen in. En de rest van de broers en zussen die nog leefden woonden ook in de steeg of in de omliggende steegjes. Zij was getrouwd met de buurjongen. Zo ging dat daar, je trouwde met je eigen volk.

Iedereen kende elkaar en lette op elkaar

De woonkamer was zo klein dat je er bijna niet kon lopen. Er stond een grote diepe bank waar ik moest gaan zitten, zo één waar je nooit meer uitkwam. En er bleken ook twee katten te zijn. Eén ging direct bovenop me zitten. En ik kreeg hem niet meer weg. Iedereen lachen, de burens kwamen ook even kijken want die waren best nieuwsgierig. Ik ben niet zo blij met katten en deze bleef gewoon zitten. Ik werd er ongemakkelijk van. Na een poosje had de kat genoeg van mij en ging eindelijk naar een vrij plaatsje. Ik moest ondertussen heel nodig plassen en vroeg naar het toilet. Loop maar ff met juf mee zei de vader tegen het kind. En daar gingen we, de deur uit, het erf op. Het was echt nog zo’n ouderwetse buiten wc, een houten hokje

met een soort po en een deksel. De emmer water stond er naast. Gelukkig wel schoon. Ik vroeg het kind om op me te wachten want ik voelde me er ongemakkelijk. De ogen van de hele buurt leken mijn richting uit te kijken. Al met al was het een geweldig leuk huisbezoek. Ik had geen idee hoe deze mensen woonden. Met moeder had ik altijd al prima contact, ze hielp ook wel mee op school. Maar nu ik al hun verhalen hoorde en zag hoe zwaar ze het eigenlijk hadden had ik nog meer respect voor dit gezin. Het steegje stond op de nominatie om afgebroken te worden. Ze kregen een nieuwbouwhuis maar ze zagen er als een berg tegenop. Weg uit de vertrouwde wereld waar ze met elkaar al jarenlang woonden, uit elkaar gehaald, verspreid worden over verschillende buurten in de stad. Ook al krijg je er een mooie woning met toilet en badkamer voor in de plaats. Ik kon het me levendig voorstellen. Toen ik later nog een keer werd uitgenodigd om in hun nieuwe woning te komen kijken leek het of de ziel in het steegje was gebleven. Gelukkig waren deze prachtige krachtige mensen sterk genoeg om weer verder te kunnen. En ze namen er gewoon nog een kat bij om het nieuwe huis te vullen. Ik had trouwens de dag na mijn bezoek nog de haren op mijn kleren en jas. Nooit meer een kat op mijn schoot!’

Noten

- 98 Knol, 1996; aantal inwoners binnenstad (buurten 0 t/m 10) in 1960 18.944, in 1970 16.921, in 1983 12.177 en in 1990 13.264. Van de andere delen van de Oude Stad zijn de cijfers niet paraat.
- 99 Utrecht was hierin niet uniek, het was een landelijk fenomeen in veel meer steden.
- 100 De Liagre Böhl, Steden in de steigers, 2012.
- 101 Utrecht Middeleeuwse Kerkenstad 1988, uitgave ter gelegenheid van de voltooiing van de restauratie van vijf Middeleeuwse kerken.
- 102 1975 Utrecht beschermd stadsgezicht - aanwijzingsbesluit nr. 1657.
- 103 Utrechtse stegen in het slop - St Werkgroep Herstel Leefbaarheid Oude Stadswijken Utrecht, 1978.
- 104 Bericht van 25 februari 2015 op nieuws030.nl
- 105 Op basis van een waar maar anoniem gemaakt verhaal, bron bij de schrijver bekend

Strosteeg met de in 1972 gerealiseerde Parkeergarage [Luchtfoto uit 1988](#) [HUA 800997](#). Het erfpachtcontract voor parkeergarage Strosteeg tussen de gemeente en exploitant Klépierre loopt in 2022 af. Een nieuwe kans?

Muurkrant nr. 67 in september 1971 op een bouwboard voor de Catharijnebaan [Foto W. Meijnen](#)

Het herstel van de stegen

Als het gaat om de verbetering van de leefbaarheid van de stad heeft de gemeente verschillende instrumenten tot haar beschikking: bestemmingsplannen, beleid ten aanzien van parkeren, het stimuleren van wonen, het saneren van wijken, het aankopen van panden, de verantwoordelijkheid voor bestrating en verlichting, en het toezicht en de handhaving op de naleving van de regels die er zijn. Daarbij worden bepaalde keuzes gemaakt, zoals bij het parkeerbeleid is gekozen voor een parkeergarage in de Strosteeg. Het optreden bij achterstallig onderhoud leek geen prioriteit te hebben, al waren veel panden er slecht aan toe.

De problematiek van verpauperde binnensteden, leegstand en verplaatsing van bedrijven speelde in veel meer steden.¹⁰⁶ De angst voor het verdwijnen van het eeuwenoude patroon van straten en stegen, en de noodzaak tot restauratie voor behoud, zette burgers aan tot actie. Die actie werd in de jaren 1970 beloond, want de landelijke overheid kwam te hulp. In 1973 werd met landelijk beleid een koerswijziging ingezet: herstel in samenspraak met bewoners en met behoud van het erfgoed. Onder de titel Stadsvernieuwing kwam dit beleid op gang, inclusief een landelijke subsidieregeling en projectmatig werken.

De beleidsomslag

Buiten de huizen van de Oude Stad voldeden ook de huizen in de oudere stadswijken niet meer. Het ging om de vooroorlogse woningen, waarmee de Tweede Wereldoorlog (1940-1945) werd bedoeld. Vele van deze huizen stonden in de wijken Oudwijk, Abstede, Wittevrouwen en Lombok. De huizen waren te klein, te gehorig en niet voorzien van nieuwe gemakken als centrale verwarming of douche. In bepaalde huizen ontbrak het zelfs aan een warm watervoorziening. In Utrecht ging het om 40.000 woningen! Veel van die vooroorlogse woningen waren indertijd snel en met goedkoop materiaal gebouwd en bleken in een slechte staat te verkeren. Vocht, gapende kieren, doorzakkende steunbalken; het zijn slechts enkele voorbeelden van de problemen waarmee men werd geconfronteerd.¹⁰⁷ Er moest dringend wat gebeuren.

Er was alleen incidentele subsidie van de landelijke overheid mogelijk voor stedelijke vernieuwing, zoals de ‘80%-regeling’ bij goedgekeurde saneringsplannen etc. Met een bijdrage van 80% van de waarde konden de eigenaren uitgekocht worden. Dat veroorzaakte vooral sloop en herinrichting tot parkeerterrein. In veel woningen woonden geen eigenaren, maar wel huurders. Zij moesten vertrekken. De protesten tegen dit afbraakbeleid bereikten begin jaren 1970 een climax. Het protest werd voornamelijk gevoerd in de grote steden en Utrecht was daarop geen uitzondering. Niet alleen de Werkgroep Herstel Leefbaarheid Oude Stadswijken roerde zich, ook de Muurkrant voerde zichtbare acties.¹⁰⁸ De eerste Muurkrant verscheen in augustus 1968, een initiatief van een anonieme groep burgers. Slechts het adres van de kopijbus was bekend. Met felle agitatie

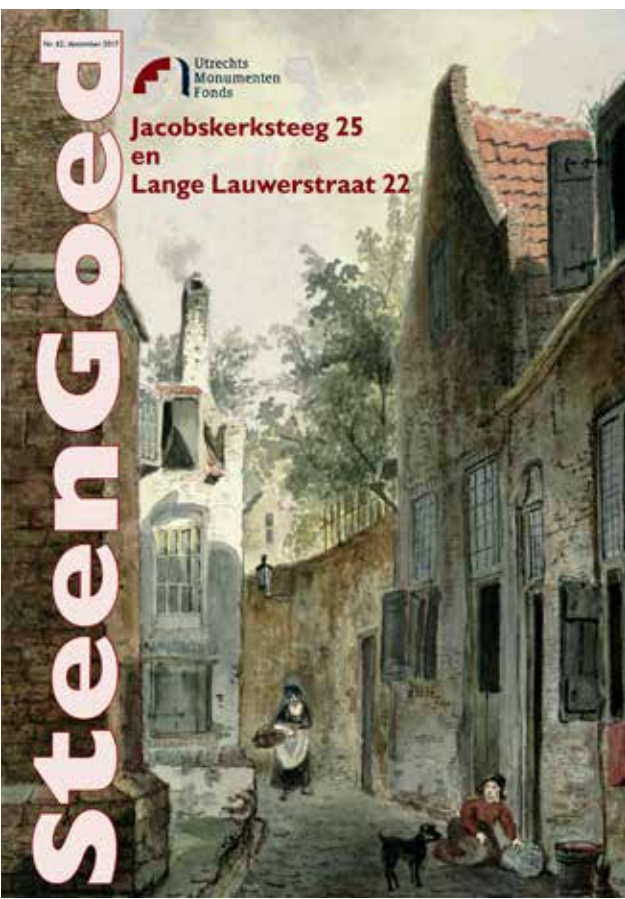

op muren, met flyers en een krant trachtte het initiatief een “tegenbeweging” op te bouwen. Dat resulteerde in de oprichting van veel wijkcomités. Het tij zat mee. In het kabinet Den Uyl (1973-1977) kreeg het weer bewoonbaar en leefbaar maken van de stad prioriteit. Staatssecretaris Jan Schaefer (1940-1994) pakte de stedelijke vernieuwing op. Hij koos rigoureuus voor ‘Behoud en herstel’ en dat moest van onderaf gebeuren. Sanering, sloop van oude panden en nieuwbouw veranderde in ‘bouwen voor de buurt’.¹⁰⁹ Aan bureaucratie en langdurige overwegingen had Schaeffer een hekel. Hij maande de wethouders van grote steden tot actie, waaronder de Utrechtse wethouders Ad Bransen (1970-1982 Volkshuisvesting en Monumentenzorg - CDA) en Theo Harteveld (1962-1977 Ruimtelijke Ordening - PvdA). In ‘krotwoningen’ woonden namelijk mensen, dus haast was geboden. Het gevolg was een beleidsomslag van saneren en slopen naar behoud en herstel.¹¹⁰ De eerste projecten begonnen, met dezelfde 80%-regeling voor herstel en nog diverse andere regelingen, zoals voor restauratie. Het zou bekend komen te staan onder de noemer ‘Stadsvernieuwing’.

Herstelde stegen

Min of meer door toeval kwam de restauratie van de Jacobskerksteeg (steeg 5) in 1980 op gang. De eigenaresse van het pand Jacobskerksteeg 25, mw. Woudsma, had plannen om haar huis op te knappen. Ze had al een begroting van een aannemer en zelfs een subsidiebeschikking. Maar het plan was voor haar te duur, zodat ze besloot tot verkoop aan het Utrechts Monumenten Fonds. Het UMF nam het plan over en ging met de aannemer verder. Na dit eerste pand volgden de huizen aan de rechterzijde van Jacobskerksteeg 25.

Een uitgave van Steengoed geeft een mooie beschrijving van deze restauratie.¹¹¹ De Jacobskerksteeg is een prachtige steeg; achter een gesloten deur in de steeg is nog een

Uitgave Steengoed over de Jacobskerksteeg met op de voorzijde een afbeelding van ‘Gezicht in de Jacobskerksteeg’, een schilderij van Johannes van Liefland uit 1837

hof gelegen (steeg 6). Ook de woningen rond dit hof zijn prachtig gerestaureerd. De Jacobskerksteeg is daarmee een vroeg en goed voorbeeld van vernieuwing.

Stadsvernieuwing

Tot de uitgangspunten van het beleid van Stadsvernieuwing behoorde een planmatige aanpak, het behoud van erfgoed en een intensieve samenwerking tussen diverse partijen. Elk

Muurschildering als protest tegen het gemeentelijk sloopbeleid Gevel Oudwijkerdwarstraat 22, Muurschilderskollektief Karkas mei 1982, HUA 68348

plan had de goedkeuring van de bewoners nodig, sindsdien een gebruik bij renovatie van sociale woningbouw. Twaalf steden kwamen voor de regeling in aanmerking, waaronder Utrecht. Onder de noemer van Stadsvernieuwing viel ook de verbetering van de werfmuren en werfkelders. Het beleid is in de periode 1977-1984 voortgezet met de Interim Saldo Regeling (ISR), een verzameling van meer dan twintig aparte subsidies.¹¹² Het rijk dekte daarbij (in principe)

de negatieve saldi af van goedgekeurde gemeentelijke plannen.¹¹³ De Inspecteur van de Volkshuisvesting Utrecht zag toe op de uitvoering. Verschillende Utrechtse plannen werden goedgekeurd, in 1978 voor de buurten Springweg-Oost, Nieuwegracht-Oost, Oudwijk, Abstede en de wijk Wittevrouwen (Biltstraat); in 1979 voor het gebied Kanaalstraat (Lombok), in 1980 voor het Ledig Erf en omgeving (Vaartsche Rijn) en in 1982 voor de Zuidelijk Oude Stad (Binnenstad). Bijna gelijktijdig met de Stadsvernieuwing kwamen in de jaren 70 en 80 ook veranderingen in de regelgeving voor sociale volkshuisvesting. Naast de rijtjeswoningen en flats mochten andere woonvormen worden gerealiseerd. Ook kwamen er experimenten met de sociale omgeving, met meer ruimte voor architectuur en een eigen stijl van de buurt. Daarbij kon gevarieerd worden in het gebruik van de ruimte en de toepassing van bouwmaterialen. De uitvoering van de Stadsvernieuwingplannen liep alleen niet op rolletjes. Het ontbrak de gemeente aan een visie op een buurtgerichte aanpak. Door het wantrouwen van de bewoners, veroorzaakt door de rigoureuze aanpak van de Stationsbuurt en de realisatie van Hoog Catharijne, stokte de voortgang regelmatig.¹¹⁴ Een ander probleem was de financiën, want Utrecht had niet voldoende middelen om alle 40.000 van de 47.500 vooroorlogse woningen te verbeteren.¹¹⁵ De Stadsvernieuwingprojecten waren bedacht als een sociaal proces met verschillende partijen: ambtenaren, ontwerpers, woningbeheerders, opbouwwerkers, winkeliers, bedrijfseigenaren en bewoners. In plaats van een hiërarchische lijnorganisatie zou de ‘projectgroep’ het geijkte werkmodel zijn. In veel steden ging het ook zo, maar in Utrecht werd daar van afgeweken. De gemeente richtte voor de uitvoering de Dienst Stadsvernieuwing op. De nieuwe Wijkbureaus moesten het contact met bewoners en eigenaren gaan reguleren. Voor inspraak op de plannen was slechts beperkt ruimte.

Het proces leidde tot een intensieve samenwerking tussen de Dienst en woningcorporaties, waaronder het eigen Woningbedrijf.¹¹⁶ De andere grote steden kochten veel particuliere panden op om het vernieuwingsproces van de gehele wijk te versnellen. Utrecht bleef daarin een stuk voorzichtiger, waardoor het Woningbedrijf minder slagvaardig kon optreden.¹¹⁷

De voorzichtigheid van de gemeente had mogelijk te maken met de last van 2.500 verouderde en verwaarloosde woningen die in haar bezit waren. Deze woningen had de stad aangekocht om de verkeersplannen van Kuiper uit 1966 te realiseren. In 1978 waren die plannen van de baan, maar toen stonden de panden er inmiddels verwaarloosd bij. Met het Project 2500 zijn de woningen uiteindelijk vernieuwd; van renovatie en restauratie tot zelfs vervanging, afhankelijk van de staat van verwaarlozing. De capaciteit van de gemeentelijke organisatie en de Utrechtse begroting werden zwaar belast door het Project 2500.¹¹⁸

De zorg voor het cultureel erfgoed maakte nadrukkelijk onderdeel uit van het Stadsvernieuwingsbeleid. Het Utrechts Monumenten Fonds noemt deze periode haar ‘wilde tijd’. Het Fonds deed wat het kon om verpauperde monumenten van de kaalslag te redden.¹¹⁹ Particuliere eigenaren deden volop mee. Ook voor deze groep kwamen middelen beschikbaar; de voor restauraties in het leven geroepen bijzondere rehabilitatieregeling. Vele jaargangen van het tijdschrift van Oud-Utrecht tussen 1977 en 1988 beschrijven de in de stad gerestaureerde panden. De verpauperde binnenstad kreeg eindelijk een make-over.

Met de nieuwe Wet op de Stads- en Dorpsvernieuwing (WSDV) in 1985 en de daarbij horende decentrale financiering, ging Utrecht over op een nog centralere sturing.

Een vroeg project in de Stadsvernieuwing

1 Een vroeg voorbeeld van Stadsvernieuwing is in 1973-1974 het project Teugelhof (steeg 136). Bij de aanleg van de parkeergarage Strosteeg (steeg 134) was een gat ontstaan

Restauratie van panden op Hoogt door het UMF in 1970 Panden Lange Jansstraat waren voor de verbreding gesloopt, foto van F.J. Lem, HUA 120956

tussen de garage en de Springweg.¹²⁰ De markt toonde weinig belangstelling voor de realisatie van commerciële ruimte, omdat daar naast Hoog Catharijne geen behoefte aan zou zijn. Voor nieuwbouw van woningen in de binnenstad was in het geheel geen interesse.

Er moest dan maar sociale woningbouw komen. Alleen was de regelgeving in de sociale woningbouw niet toegesneden op maatwerk. En maatwerk was noodzakelijk voor de lastige locatie in de binnenstad. Daar kwam nog bij dat woningcorporaties het niet gewoon waren om dit soort maatwerk projecten te realiseren. Ze hadden er de organisatie

Teugelhof met de Strosteeg Apple Kaarten 3D

niet voor ingericht. Toch nam Woningbouwvereniging Zuilen het aanbod van de gemeente aan.¹²¹ Architecten Buro Oosting & Beunderman kreeg de opdracht voor het ontwerp. Samen met het bureau werd voor het braakliggende terrein een plan gemaakt en plaveiden ze het pad naar meer variatie in de sociale woningbouw.

Architect Aart Oosting slaagde erin om de woningen, binnen de strakke kaders van de door de Rijksoverheid geregementeerde budgettering, een creatievere uitwerking te geven. Het plan kreeg bijvoorbeeld een patroon van gelijksoortige oppervlakten, toegankelijk via stegen. Elke woning telt zestig vierkante meter, verdeeld over drie verdiepingen. De keuken en badkamer kwamen op de

begane-grond, de woonkamer op de verdieping en de slaapkamer onder de kap. Een voor die tijd bijzondere indeling. De huizen zijn voorzien van een kap, al kon dat eigenlijk niet. Een kap is esthetisch passender in de binnenstad en relatief goedkoop, maar het levert minder oppervlak op dat aan hoogte-eisen voldoet. Een mansardekap kon niet, die negentiende eeuwse uitvinding werd al decennia lang met armoedige bouw geassocieerd. Met de afgevlakte kappen kwam hij redelijk aan dit bezwaar tegemoet. De Teugelhof is opgeleverd in 1975. Enkele bewoners van het eerste uur zijn nooit meer verhuisd. Ze onderhouden zelf de gezamenlijke tuinen en hebben voor die inrichting een bij het bouwplan passend ontwerp laten maken. Op de luchtfoto links staan de vijftientig huizen van de Teugelhof.

Bedrijfsverplaatsing

De financiering van de Stadsvernieuwing was sterk gericht op de woonfunctie, want aan woningen was tenslotte een tekort. De huisvesting van bedrijven in de te saneren buurten was van dezelfde abominabele kwaliteit, maar bedrijfseigenaren visten grotendeels achter het net.

Tijdbesteding aan huisvesting stond niet hoog op hun prioriteitenlijstje. Veel ondernemers, vooral de kleinere, zaten niet te wachten op overheidsbemoeienis met hun pand. Hogere huren konden ze niet betalen en velen kozen eieren voor hun geld. Zelfstandigen maakten gebruik van regelingen voor bedrijfsbeëindiging, verkochten de boel of verhuisden. Bedrijven voelden zich niet meer thuis in de Oude Stad. Sommige instellingen bleven in de binnenstad, bijvoorbeeld de Willem Arntsz Stichting en het Wilhelmina Kinderziekenhuis, zie de foto op pagina 116.

2 Veel verlaten woningen in de Oude Stad hadden in de periode van de wederopbouw een andere bestemming gekregen. Een voorbeeld in de Jeruzalemstraat (steeg 223) maakt dat duidelijk. In deze straat werd een voor bewoning te verpauperd pand uit de zestiende eeuw verkocht. De koper was eigenaar van een installatiebedrijf voor gas- en

De Willem Arntsz Stichting en het Wilhelmina Kinderziekenhuis
in 1994 Deel van een luchtfoto uit 1994, HUA 85161

waterleiding. Dergelijke panden waren altijd al als werk- en woonpand in gebruik. Maar de eigenaar bracht grote bedrijfsdeuren aan om het pand toegankelijk te maken voor bedrijfswagens en verder te gebruiken als stalling, werkplaats, magazijn en kantoor. Het bedrijf heeft tot de periode van de Stadsvernieuwing in het pand gezeten. Door restauratie is in 1984 de oorspronkelijke functie van wonen teruggekeerd, niet langer als woon- en werkpand. Zie de foto's op pagina 117 van het pand voor en na de restauratie.

3 Een ander voorbeeld van bedrijfsverplaatsing vond plaats in de Breedstraatbuurt. Drukkerij Van Boekhoven op de Begijnhof (steeg 31) fuseerde in 1968 met Drukkerij Bosch op de Korte Nieuwstraat (steeg 214). Bosch verhuisde al in 1971 naar een bedrijfsterrein aan het Merwedekanaal. Van Boekhoven volgde niet veel later. In 1980 kwam de locatie Begijnhof aan de beurt voor een integrale

vernieuwing: met een parkeergarage, nieuwbouw van appartementen en renovatie van het administratiegebouw, zie de luchtfoto uit 1980 op pagina 118. In 1982 verhuisde Het Utrechts Nieuwsblad met haar kantoor op de Drift en de drukkerij in de Keizerstraat naar Houten. Ook voor haar gold dat alle, in de loop van die eeuw verzamelde, omgebouwde en nieuw gebouwde panden achtergelaten werden. De in de Keizerstraat staande panden werden gesloopt, inclusief een aantal aanpalende bedrijfspanden in de Korte Jufferstraat. Al vlot kwamen de plannen voor nieuwbouw voor studentenwoningen in uitvoering en in 1986 waren er de nieuwe stegen 41 en 42. Er kwam op geen van beide locaties ruimte terug voor bedrijvigheid.

Stegenrapport 1987

In 1987 was de toestand van de stegen enigszins verbeterd, maar toch zaten veel stegen nog in het slop. De Gemeentelijke Monumentencommissie bracht in dat jaar een rapport uit met een uitgebreide inventarisatie van alle stegen, bedoeld 'om tot een meer samenhangend stegenbeleid te komen..., gericht op het behoud en/of herstel van de historische karakteristiek'. De adviezen waren gericht aan het gemeentebestuur. Alle in 1987 nog bestaande stegen uit 1832 werden in het rapport genummerd en bekeken naar de toestand van dat moment. De conclusie van het rapport was dat van de ruim 300 geïventariseerde stegen er 200 aan een opknapbeurt toe waren. In veruit de meeste gevallen betrof dat het verbeteren van de woonfunctie en de toegankelijkheid. Het rapport vroeg ook aandacht voor een ander punt van

zorg: als wonen en werken verdwijnen, blijft er onveiligheid over. Een 'levendige en leuk ingerichte steeg trekt geen criminaliteit', zo was het oordeel. Het rapport heeft het niet over de in die tijd weer zorgelijke situatie van de eerder in 1952 geredde Zeven Steegjes. De gemeente werd eigenaar in dat jaar. Haar bedoeling was helemaal niet om de huizen te redden, in tegendeel. Het plan was een sanering, ofwel het ruimen van het buurtje. Een deel van de huizen in de Fockstraat en Suikerstraat is toen gesloopt om ruimte te maken voor een school. Maar de plannen voor de rest van de buurt vloten niet erg. Een beperkte renovatie in 1970 hield de huizen bewoonbaar. Een rijkssubsidie op het aanbrengen van privé toilets met waterspoeling hielp de gemeente daarvoor over de drempel. De gemeente bleef eigenaar van de Zeven Steegjes tot begin jaren 1990, maar moderniseren wilde ze de huizen niet, want

Jeruzalemstraat 7 in 1980 en in 1985
HUA 813610 en 817541

Nieuwbouw Begijnhof in 1980 na sloop van drukkerij

118 Boekhoven Luchtfoto uit 1980 HUA 85120

‘De kosten van renovatie zouden in geen geval opwegen tegen het economisch rendement’. De Utrechtse Maatschappij tot Stadsherstel UMS redde de Zeven Steegjes. De gemeente kocht de verantwoordelijkheid voor herstel af, tegelijk met de verkoop van het bezit. UMS renoveerde in 1994-1996 de kleine huizen tot het huidige aantal van 129, een investering van bijna 17 miljoen gulden. De gemeente steunde het project

met ruim vijf miljoen gulden, voor een groot deel uit de pot Stadsvernieuwing. De renovatie werd sociaal een succes, want veel bewoners kregen hernieuwd zelfvertrouwen.¹²²

De vernieuwing van de stad trok een zware wissel op de financiën.¹²³ Tot de Stadsvernieuwing behoorde bijvoorbeeld ook het restaureren van alle werfkelders en werfkeldermuren. Met als gevolg dat Utrecht in 1990 onder curatele werd gesteld. Vanwege een structureel slechte financiële situatie kreeg de gemeente de artikel 12-status. Grotere uitgaven konden alleen met toestemming van het Rijk gedaan worden.

Zeven Steegjes vanaf de singelwal

Noten

106 Smook, Binnensteden veranderen, 1984.

107 Ruyters e.a., Op de schouders van reuzen, het monumentenbeleidsplan van de gemeente Utrecht, 1993.

108 De Muurkrant was een anonieme actie: alleen de plaats van de kopijbus voor berichten was bekend (Wikipedia).

109 Het kabinet Den Uyl baseerde haar beleid op Keerpunt 1972 van de drie partijen PvdA, D66 en PPR. Over stadsvernieuwing vermeldde ‘Keerpunt’: “Woningverbetering krijgt een sterk verhoogde prioriteit. Afbraak van nog goede woningen wordt drastisch beperkt. Alle bestaande en toekomstige saneringsplannen worden in samenspraak met de bewoners kritisch bezien op hun sociale en financiële gevolgen”.

110 Van der Schaar red., Volkshuisvesting in Goud, Verandering en continuïteit in Beleid en Organisatie van het Directoraat-Generaal van de Volkshuisvesting, 1996.

111 Steengoed, nr. 62 uit 2017.

112 In 1985 vervangen door de Wet op de Stadsvernieuwing die doorliep tot 1998. In 1998 kwam de Wet Stedelijke Vernieuwing met het Investeringsbudget Stedelijke Vernieuwing.

113 Van der Schaar red., Volkshuisvesting in Goud; Utrecht kreeg in de periode 1977-1984 in totaal f 146,2 miljoen rijksbijdrage, exclusief aankoop particuliere woningen.

114 Van Es e.a., Stadsvernieuwing in stroomversnelling, RCE 2018.

115 Van der Cammen e.a., Ruimtelijke ordening, 1986.

116 Het Gemeentelijk Woningbedrijf was eigenaar van ongeveer 17.000 van de 100.000 woningen in de stad.

117 Van der Cammen e.a., Ruimtelijke ordening, 1986.

118 Visser, Dertig jaar stadsontwikkeling in Utrecht, 1970|2000.

119 Utrechts Monumenten Fonds, www.utrechtsmonumentenfonds.nl/historie/.

120 Visser, Dertig jaar stadsontwikkeling in Utrecht, 1970|2000, 2000.

121 In 1977 ontstond KOMBINATIE 77 uit de fusie van de Coöperatieve Woningvereniging voor Gemeente Personeel, Woningbouwvereniging Zuilen, Woningbouwvereniging Utrecht en twee jaar later Vereniging Ons Huis. KOMBINATIE 77 is samen met het Woningbedrijf Utrecht en Woningbouwvereniging Nieuwegein in 1998 opgegaan in Mitros.

122 En de stad maken we met z’n allen!, gemeente Utrecht, 1992; p 71.

123 Anno 2019 lijkt de stad Utrecht daar weinig van geleerd te hebben. De renovatie van de werven langs de Oudegracht en Nieuwegracht leidden wederom tot een enorme overschrijding op de begroting.

Het ontstaan van nieuwe stegen

De Stadsvernieuwing kwam volop op gang en de laatste projecten werden medio jaren 1990 afgerond. Hoewel veel van de oorspronkelijke bebouwing was verdwenen, leefden de stegen voort!

In de periode van economische voorspoed, vanaf de jaren 1988, is veel vernieuwd. Voor een aantal lastige locaties in de Oude Stad kwamen vernieuwingsplannen rond. De herwonnen aandacht voor de historie van de stad werkte door in de stedenbouwkundige invulling van deze locaties. In dit hoofdstuk worden enkele projecten besproken. Er worden meer plannen gemaakt. In een in 2004 vastgestelde visie voor de stad heeft het hof een eigen plek gekregen. Het is de trend om nieuwe woningen vooral in de bestaande buurten te bouwen; het verdichten van de stad. Of dit zal leiden tot negentiende eeuwse toestanden valt nog niet te zeggen.

De waardering voor stegen groeit

Met het in 1986 van start gegane project ‘Wonen boven winkels’ kregen verschillende stadsstegen een nieuwe rol.¹²⁴ Op initiatief van de gemeente, sinds 2007 ondersteund door de Utrechtse Maatschappij tot Stadsherstel NV, was en is het doel het weer bewoonbaar maken van leegstaande verdiepingen in de winkelstraten. Daarmee is de leefbaarheid en sociale veiligheid van de historische binnenstad gediend. Verschillende projecten konden uitgevoerd worden omdat de ontsluiting via aanpalende stegen mogelijk was. De waardering voor stegen groeide ook in het vakgebied van de stedenbouwkundigen en sociaal geografen. Voor deze beroepsgroep werd de waardering voor ruimten die zich tussen het openbaar en privé bevinden een onderwerp van studie.¹²⁵ Inmiddels is deze ruimte door de beroepsgroep aangeduid als de ‘parochiale’ ruimte, de plek waar omwonenden zich

Kunstwerk ‘Stadsvernieuwing’ in 1982 vervaardigt door Joop Wouters (atelier Raamstraat, steeg 251) voor KOMBINATIE 77; het staat nu bij het hoofdkantoor van Mitros

Auto Centrale Utrecht in de Voorstraat in 1972 [HUA 72587](#)

thuis voelen en waar bezoekers met een zekere schroom passeren. Door gemeenschappelijke activiteiten kan de woonomgeving spontaan contact tussen omwonenden en bezoekers bevorderen. Essentieel is de openbaarheid van deze ruimte, waarmee het voor omwonenden de kans biedt om zich ‘eigenaar’ te voelen zonder er rechten aan te kunnen ontlenden. Voor bezoekers of passanten biedt het lucht en ruimte in een zich verdichtende stad. Het openbaar toegankelijke hof is bij uitstek die parochiale ruimte.

Nieuwe stegen na 1990

De Stadsvernieuwing is medio jaren 1990 afgerond. Door bezuinigingen op andere terreinen en een ruimere bijdrage uit het Gemeentefonds werd de stad in 1997 van de artikel 12 status verlost. Utrecht ging in 1998 verder met het beleid van ‘Stedelijke Vernieuwing’, gericht op ‘sociale, economische en stedelijke

revitalisering’. Stedelijke Vernieuwing had bijvoorbeeld tot doel om meer gevarieerde doelgroepen in een wijk huisvesting te bieden, zodat bewonersgroepen zouden mengen. In dezelfde tijd deed de marktbenadering zijn intrede. Dat kon plaatsvinden in de vorm van publiek-private samenwerking, maar ook door vernieuwing volledig over te laten aan marktpartijen. De gemeentelijke overheid behield altijd de mogelijkheid haar bemoeienis in te vullen binnen de van kracht zijnde regelgeving. En voor Stedelijke Vernieuwing was ook geld beschikbaar, daarmee was bemoeienis verzekerd. Met het herstel van de economie in de loop van de jaren 1990 en de toegenomen financiële ruimte voor de gemeente zijn projecten Stedelijke Vernieuwing tot 2010 in de Oude Stad uitgevoerd. Verscheidene van deze plannen sluiten aan op de stedelijke structuur van de binnenstad. De stad kreeg er zelfs nieuwe stegen bij.

Hof van Sint Jan tussen de Voorstraat en de Boothstraat [Apple Kaarten 3D](#)

Hof van Sint Jan

1 Een eerste te bespreken project Stedelijke Vernieuwing is het ‘Gat van Maas’ in de Voorstraat (steeg 50C). De voorgeschiedenis van deze locatie start in 1910, toen een autogarage een koetshuis met stallen verving. Van die garage werd in 1933 de familie Maas eigenaar. Na sluiting van Auto Centrale Utrecht in 1967 heeft het terrein meer dan twintig jaar braak gelegen met gedeeltelijk gesloopte panden naast het A.C.U. pand, Voorstraat 71-73. In de jaren 1990 kon de lastige locatie eindelijk aangepakt worden. De locatie was niet alleen lastig door de verontreiniging van de ondergrond (door benzinepompen en

olie), maar ook door de eigendomssituatie. Bovendien moest de nieuwbouw voorzien in een hoog aantal parkeerplaatsen. Tot slot stelde de toenmalige Rijksdienst Monumenten extra eisen aan de nieuwbouw, op basis van het besluit beschermde stadsgezicht.¹²⁶ De opbrengst van duurdere appartementen en een winkelunit maakte de bouw van een ondergrondse parkeergarage mogelijk. Duurdere woningbouw kon weer, want de aantrekkelijkheid van wonen in de binnenstad nam in de loop van de jaren 1990 eindelijk weer toe.

Hof van Ravenna op de Oosterkade [Apple Kaarten 3D](#)

Hof van Ravenna

2 Een tweede project uit de periode Stedelijke Vernieuwing is in het gebied van de Vaartsche Rijn gelegen. Voor het voormalige terrein van aannemer Van der Linden achter de Oosterkade maakte architect Wytze Patijn in 1994 een bouwplan, het plan Hof van Ravenna. Het plan heeft een stegenstructuur, stegen 286 t/m 287C, zie foto boven. Architectuurhistoricus Mascha van Damme omschreef het uitgangspunt voor het plan in het tijdschrift Post Planjer als volgt: “De insteek was om het succes van de binnenstad

ook buiten de singels door te trekken, de Vaartsche Rijn als verlengstuk van de Oudegracht en in het achterliggende gebied de middeleeuwse voorstad. In het achterliggende gebied zou verwezen kunnen worden naar de middeleeuwse voorstad die zich hier bevond, met een aan de binnenstad gerelateerd verkavelingspatroon van grote, diepe percelen met forse bebouwing aan het water en door de tijd heen volgebouwde achterterreinen, afgewisseld met binnenhoven, ontsloten door stegen”.¹²⁸ Het plan is pas in de jaren 2008-2009 gerealiseerd. Tussen plan en uitvoering zat een lang proces van bezwaren uit de omgeving. Het Hof van Ravenna heeft een parkeersouterrain (auto’s en fietsen) met op het parkeerdek de stegen voor de ontsluiting, veertien appartementen en vijfenveertig woningen. Voor de stegen geldt nieuw gemeentelijk beleid: het openbaar gebied behoort tot het eigendom en de zorg van de Vereniging van Eigenaren. In 2018 heeft die Vereniging lage toegangshekjes geplaatst, waardoor de stegen minder toegankelijk werden voor tweewielers.

Een nieuw hof op de immuniteit van St. Marie

3 Een stad is voortdurend in beweging en in verandering. Een derde fraai voorbeeld van Stedelijke Vernieuwing met nieuwe stegen is het complex dat in 1998 is opgeleverd tussen de Mariaplaats en de Walsteeg (De Schildershof, steeg 115A). Het gebied behoorde van oorsprong tot de immuniteit van St. Marie.

¹²⁴ Het terrein lag er sinds de jaren 1960 bij als een kaalgeslagen autoparkeerplaats met bebouwing achter de Springweg. In 1990 ontwierp Bob van Reeth van bureau A.W.G. het project, een complex van woningen en parkeergarage (auto’s en fietsen) met ontsluitende stegen en hofjes. De architect had van de stad een schets meegekregen van het zogenoemde immuniteitsmodel. Of zoals de architect het op zijn site verwoordt: ‘Met het stedenbouwkundig en architectonisch ontwerp teruggrijpen op de structuur van 900 jaar geleden, zodat in een eigentijdse vorm de

Mariaplaats - Walsteeg complex boven en complex hotel Karel V onder Apple Kaarten 3D

“geest van de plek” weer tot leven komt’. In 1998 zijn de vierenvijftig woningen met voorzieningen opgeleverd. In vakkringen wordt het geheel om zijn architectuur hoog gewaardeerd. Het woonwijkje is overdag toegankelijk via de Mariaplaats en de Walsteeg. Met de levendigheid valt het overigens wat tegen.

Toegangshek naar het hof Centraal Museum en Nicolaïkerk

Toegankelijk geworden hoven

4 Enkele fraaie hoven zijn relatief kort geleden opengesteld voor bezoek: het hof van het Universiteitsmuseum (steeg 248A), het hof van het Centraal Museum (steeg 250A), de hoven van het Catharijneconvent (steeg 240) en het in het jaar 2000 opengestelde hof van hotel Karel V (steeg 150A). Het hof van het Universiteitsmuseum is toegankelijk voor de bezoekers die de Victoria Amazonica in de kassen of de zakdoekjesboom in de botanische tuin willen aanschouwen. Het Catharijneconvent is met de openbare toegankelijkheid verder gegaan: iedereen kan beide hoven door de verbindende steeg bezoeken als het Museum open is. Dat geldt ook voor het Centraal Museum. De gedeelde tuin met de Nicolaïkerk is in 2015 naar een ontwerp van Ronald Buïel geheel opnieuw aangelegd. Het hof heeft een bijzonder toegangshek, een in 2016 geïnstalleerd kunstwerk van Couzijn van Leeuwen.

Visie op hoven

Goede voorbeelden doen goed volgen. De gemeente heeft in 2004 een visie voor de stad opgesteld en verwoord in het Structuurplan. Het plan uit 2004 is uitgangspunt voor het ruimtelijk beleid van de gehele stad.¹²⁹ Het wonen in kleinschalige en op sociale cohesie gerichte wijken wordt als een kernkwaliteit omschreven in het perspectief “de Binnentuin”. Speerpunten in dit perspectief zijn:

- het creëren van een veilige en leefbare woonomgeving;
- het bijdragen aan de sociale vitaliteit van de stad;
- het zorgdragen voor geborgenheid in een stedelijk milieu.

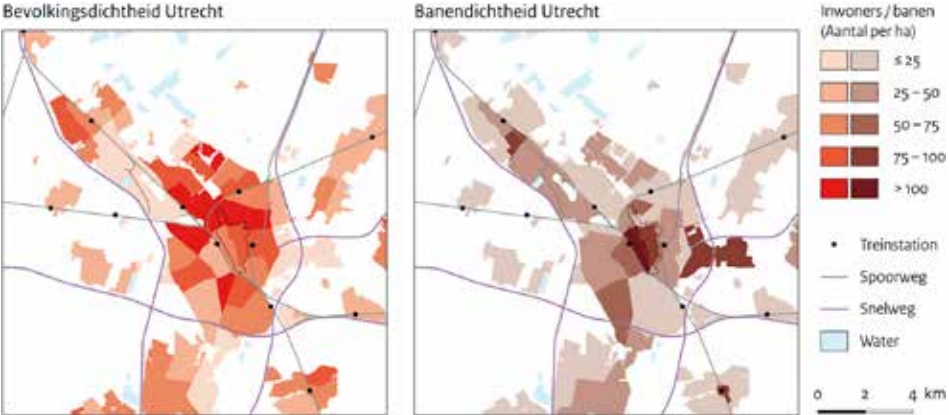
Elementen van rust, sociale cohesie en stabiliteit dragen bij aan de kwaliteit van de Utrechtse binnentuinen, aldus het plan. Dit lijkt op een officiële erkenning van de waarde van stegen. Aan de binnenstad besteedt het Structuurplan extra aandacht, bijvoorbeeld het behouden van een herkenbaar binnentuinkarakter (hofjes, buurtjes) in het historische gedeelte van de binnenstad. Helaas wordt

Bestemmingsplan Binnenstad 2010 - veelkleurig gebied

126

maar al te vaak vergeten dat alle drie speerpunten tegelijk toegepast kunnen worden. De openbaar toegankelijke steeg, bijvoorbeeld in de vorm van een hof, biedt daarvoor een ideale ruimte. Het Structuurplan is nader uitgewerkt in het bestemmingsplan, plannen per buurt of wijk. In 2010 heeft de Gemeenteraad een bestemmingsplan voor de binnenstad vastgesteld.¹³⁰

Bevolkingsdichtheid en banendichtheid van de Oude Stad Bron:

CBS en LISA, bewerking PBL, uit Stedelijke verdichting - een ruimtelijke verkenning van binnenstedelijk wonen en werken, Planbureau voor de Leefomgeving (PBL), Den Haag, 2012

In het Bestemmingsplan is de openbare ruimte van de binnenstad verwoord: “De openbare ruimte van de binnenstad wordt gevormd door een patroon van straten, pleinen, grachten, stegen, singels en binnenterreinen. Aan dit patroon is de ontstaansgeschiedenis van de stad af te lezen. De openbare ruimte biedt de mogelijkheid de historische, culturele en economische kwaliteiten te gebruiken, te bezoeken en te bewonderen. De openbare ruimte in de binnenstad is de huiskamer van alle Utrechtse. De aanwezigheid van stegen, grachten met de bijbehorende werfkelders en binnenterreinen maakt de binnenstad van Utrecht uniek en onderscheidt zich hierdoor van andere steden.

De stegen zijn vaak smalle verbindingen tussen de straten, grachten en singels. De bebouwing oriënteert zich voornamelijk aan de straten, pleinen en grachten, waardoor de stegen een meer functionele en minder een ‘representatieve’ rol hebben.” Zo wordt de waarde van de stegen wel erkend in haar historische gegroeide rol

Het vergrote centrum van Utrecht Afbeelding uit de in 2015 door de gemeenteraad vastgestelde Toekomstvisie Utrecht Centrum: ‘a Healthy Urban Boost’

als verbinding, niet in haar mogelijkheden voor integrale kwaliteit van veilig, leefbaar, vitaal en geborgen. Dat het voor gezond en stedelijk leven om deze waarden gaat, komt in het volgende hoofdstuk terug, met voorbeelden van stegen.

Verdichtingsopgave van de stad

Utrecht bouwt aan een gezonde en duurzame stad voor de toekomst. Een compacte stad die tussen 2019 en 2030 groeit van 352.000 naar 430.000 inwoners. Pardon, de laatste cijfers zijn net binnengekomen, Utrecht groeit naar bijna 452.000 inwoners in 2040. Utrecht ziet dit als een kans om op alle fronten een nog betere stad te worden. Utrecht als dé stad van ‘Gezond Stedelijk Leven voor Iedereen’.¹³¹ Compact, want de stad wordt niet groter. De woningen voor deze nieuwe bewoners zijn er nog niet. Er moet dus flink bijgebouwd worden. De stad moet gaan verdichten, Moreelse noemde dit in zijn tijd volproppen.¹³²

De verdichtingsopgave geldt voor elk stadsdeel. Voor de uitvoering van deze opgave zijn er verschillende mogelijkheden, zoals bijvoorbeeld: laagbouw vervangen door hoogbouw, bedrijfs- of parkeerterreinen transformeren naar woonruimte of buurten volproppen ten koste van tuinen en parken. En wat ook kan: panden omzetten naar meer wooneenheden. Afgezien van de laatste mogelijkheid ontsnapt de Binnenstad misschien aan de verdichtingsopgave. Niet omdat ze al behoort tot de dichtste gebieden voor wonen en werken. Er is een andere ‘oplossing’: het ‘vergroete centrum’.

Noten

- ¹²⁴ De term stadsstegen wordt wel gebruikt voor de smalle dwarsstegen in het Kernwinkelgebied, de Zakkendragerssteeg tot en met Massegast.
- ¹²⁵ Sjoerd Cusveller e.a., BNA - Onderzoek Ruimte voor openbaarheid, 2002.
- ¹²⁶ Peene, Het Hof van Sint Jan te Utrecht, 2009.
- ¹²⁷ ACU, zie voor meer informatie Wikipedia en link naar ‘Het Gat’, een documentaire uit 1989 over “Het Gat van Maas”.
- ¹²⁸ Mascha van Damme, Hof van Ravenna, nieuwe middeleeuwse voorstad; Post Planjer nr. 58, december 2009.
- ¹²⁹ Structuurvisie Utrecht 2015-2030, door de Raad vastgesteld op 1 juli 2004, Gemeente Utrecht Dienst Stadsontwikkeling.
- ¹³⁰ Bestemmingsplan Binnenstad, Gemeente Utrecht, Stadsontwikkeling, 18 februari 2010.
- ¹³¹ In 2020 op: www.utrecht.nl/bestuur-en-organisatie/utrecht-gezonde-stad-van-en-voor-iedereen/
- ¹³² Zie Hoofdstuk ‘Utrecht na de Reformatie’ bij ‘Groeit van de stad’.

127

HOV-baan (busbaan) in de Lange Jansstraat in 2001

Foto van K. Visser, HUA 24166

De waarde en beleving van stegen

128

Bijna nergens in Utrecht staan zoveel panden op zo’n klein oppervlak als in de binnenstad. Het netwerk van kleine straatjes zonder auto’s zorgt mede voor een positieve score op de leefbaarheid bij bewoners. En dit netwerk vervult zoveel andere functies. Op essentiële punten is de binnenstad anders dan de andere stadswijken, zonder het woord historisch te gebruiken. Dit stadsdeel is het centrum voor veel functies: verkeer, wonen, onderwijs, winkel, bedrijf en horeca bijvoorbeeld. Waarom kan dat in deze wijk? Stegen vervullen daarin een onmisbare rol.

In de binnenstad gingen functies van oudsher samen en dat is vastgelegd in het bestemmingsplan. Het stegenrijke buurtje rond het oude Tivoli maakt dat duidelijk. Daarna volgen vier andere: een slop, een steeg, een achterom en een hof.

Bestemmingen binnenstad

Inmiddels behoort de Utrechtse binnenstad weer tot de aantrekkelijkste plek, tot de top van Nederland voor cultuur en vrije tijd. Er werken er in de binnenstad veel meer mensen dan er wonen en per dag is er een veelvoud aan bezoekers.¹³³

De binnenstad heeft van oudsher een multifunctionele bestemming als woon- en werkstad. Eeuwenlang was het gemakkelijk om er bedrijven te vestigen, van welke aard dan ook. In de periode van de wederopbouw kwamen er zoveel bedrijven dat de bewoners vertrokken. De binnenstad is nog steeds knooppunt van openbaar vervoer, centrale plaats voor detailhandel inclusief markten, verzamelplek voor horeca, ontmoetingspunt, centrum voor cultuur en ontspanning en kantoorstad. Minder dan vroeger horen scholen in de binnenstad, al is de Universiteit alom aanwezig. Grotere of vervuilende productiebedrijven zijn niet meer welkom. Ondersteunende functies heeft het veel, zoals terrassen, verkeer-, parkeer- en groenvoorzieningen en fietsenstallingen. Dit allemaal tezamen zorgt dat de binnenstad van economisch groot belang is voor de stad. Bovenstaande functies leveren geen levende stad op, dat heeft Utrecht in de jaren 1970 wel geleerd. Een stadsdeel waar weinig gewoond wordt of waar woningen in het straatbeeld ontbreken is buiten de openingstijden een dode stad.

Wonen in de binnenstad

Momenteel wonen er ruim 14.500 mensen in de binnenstad (exclusief Stationsgebied).¹³⁴ Dat waren er rond het jaar 1900 nog 33.000 en op het dieptepunt in de jaren 1980 een krappe 12.000.¹³⁵ In de negentiende eeuw deelden nog gemiddeld zes mensen een woning, nu zijn dat er minder dan twee.¹³⁶ Naast veel meer woningen is er veel meer oppervlak per woning nodig. In 1900 was het huisoppervlak nog geen 10 m² per bewoner van de stad. Tegenwoordig is het gemiddelde meer dan 50 m². Wie wonen er in de binnenstad? Het aantal inwoners boven de 35 jaar is redelijk vergelijkbaar met elders in de stad. Schoolgaande jeugd is er minder doordat er minder gezinnen wonen. Het gebrek aan jeugd vindt een compensatie in de grotere groep alleenstaanden tussen de 18 en 35 jaar.¹³⁷

Monumenten in de binnenstad, Omgevingsvisie

Binnenstad Utrecht 2040, concept februari 2021

Was de terugkeer naar een levende stad in 1970 voldoende, de eisen van nu zijn een leefbare stad. In de periode van de Stadsvernieuwing werd dit begrip al gebruikt. Wat is een leefbare stad? Het is onder andere de variatie in het soort woningen, de nabijheid van voorzieningen en de kwaliteit van de omgeving. Dat is allemaal prima op orde in de binnenstad. Maar ook de veiligheid, de bevolkingssamenstelling en de sociale samenhang van de

129

bevolking doen mee in het bepalen van de leefbaarheid.¹³⁸ De aantrekkelijkheid van het wonen voor gezinnen blijft daarin achter. Wonen levert echter een nadeel op voor andere bestemmingen. Met teveel woongevels op straatniveau wordt het een dooie boel. Daar getuigen de slaapsteden of slaapwijken van. In de aangewezen publieksstraten mag op straatniveau om die reden slechts beperkt gewoond worden. Daarboven en daarachter kan wel gewoond worden. En dat is allemaal geregeld in het bestemmingsplan.

Bestemming woon- en werkstad

Bestemmingsplannen hebben de historische situatie van multi-functies vanaf de jaren 1960 op detailniveau vastgelegd.¹³⁹ Ze geven bewoners, bedrijven en eigenaren rechtszekerheid voor het eigen pand en voor wat er in de buurt mag komen. Het laatste bestemmingsplan voor de volledige wijk Binnenstad is vastgesteld in 2010.¹⁴⁰ In het plan is onder andere bepaald welke functie een pand mag hebben en andere voorwaarden. Rust in de nacht is voor bewoners een voorwaarde en dat is mogelijk in de binnenstad. De structuur van straten en stegen biedt exclusief mogelijkheden om in rustige gedeelten te wonen.

De omgeving van het oude Tivoli

1 Een kleine buurt in de binnenstad laat de samenhang tussen wonen en andere functies goed zien, het gaat om het pandenblok rond het oude Tivoli op de Oudegracht (steeg 140-146). In dit stegenrijke blok staat het voormalige poppodium. De gemeente had het monumentale complex gekocht in 1968.¹⁴¹ Na leegstand van 1970 tot 1979 werden de panden gekraakt om als alternatief poppodium te dienen. Aan de in 1981 gelegaliseerde status van poppodium kwam in 2014 een eind. Tivoli verhuisde en in datzelfde jaar stelde de gemeente als eigenaar de vraag: wat te doen met de panden?

Naar een nieuwe bestemming, voormalige locatie van poppodium Tivoli Oudegracht 245

Het complex ligt tussen de Oudegracht en de Springweg. De locatie is op de kaart aangeduid met de bestemming CO-2 en de kleur roze. Het hof van de Weeshuispoort (steeg 143) ligt als verstild gebied in het midden. De bestemming Wonen (geel) is in dit gebied vrijwel exclusief bestemd voor de gevelwanden op de Springweg, de Brandstraat (steeg 146), Weeshuispoort (steeg 143) en de Zwaansteeg (steeg 140). De multifunctionele bestemming Gemengd is bepaald voor panden op de Oudegracht en

Bestemmingen	
B	Bedrijf
C	1-3: mengvormen van functies detailhandel, horeca-straatniveau, wonen verdiepingen
CO	Cultuur en ontspanning
GD	1-5: mengvormen van functies B, C, CO, H, K, M en wonen
G	Groen
H	Horeca
K	Kantoor
M	Maatschappelijk
T	Tuin
V	Verkeer
W	Wonen

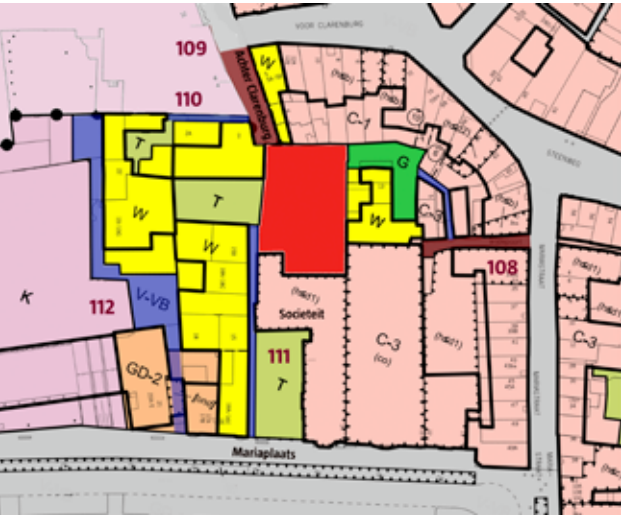
Plankaart Binnenstad 2010 - omgeving Tivoli

de Lange Smeestraat. Met die bestemming kan een pand zonder probleem veranderen van een winkelpand in een kantoor, sportschool of galerie. Erboven mag worden gewoond. Voor horeca gelden weer andere regels.¹⁴² De gemeente heeft voor het complex eerst een nieuw bestemmingsplan vastgesteld. Daarna is de verkoop gestart. In 2017 stemde de gemeenteraad in met de nieuwe bestemming Gemengd, waardoor qua functies zijn toegestaan: cultuur en podia, hotel, horeca, maatschappelijk en onderwijs, creatieve bedrijven, ondersteunende detailhandel of dienstverlening. Wonen mag uitsluitend op de verdieping. Het bezit wordt na goedkeuring van de verbouwingsplannen in 2018 overgedragen aan een nieuwe eigenaar. In het complex is ruimte voor een boetiekhotel, grand café,

restaurant en culturele initiatieven. De kinderopvang aan de zijde van de Weeshuispoort blijft. Voor ondernemers is er ruimte voor ambachtelijke productie met een koffiebranderij, bierbrouwerij en bakkerij. Een oude kloostergang is in oude staat hersteld als nieuwe verbinding en looproute tussen de Oudegracht en het achterliggende hof. De kloosterhof wordt in ere hersteld en met een glasdak overdekt.¹⁴³ Zo zijn althans de plannen in 2021. Het stegenrijke gebied laat zien dat er gewoond kan worden in deze met andere functies gevulde buurt.

Een slop als doodlopende woonstraat

2 Het voorbeeld van een slop is gelegen in het gebied van de voormalige immuniteit van St. Marie. Op onderstaande plankaart staan maar liefst vijf sloppen (steeg 108-112). De woningen in de sloppen en boven de winkels worden omringd door panden met de bestemming Gemengd: winkels, horeca, wonen boven, bowlingbaan, mannensociëteit, parkeergarage en winkelcentrum Hoog Catharijne. Kun je er wel rustig wonen, midden in het winkelgebied met horeca? Is het wel veilig voor gezinnen met kinderen?

Plankaart Binnenstad 2010 - omgeving Achter Clarenburg - Mariaplaats

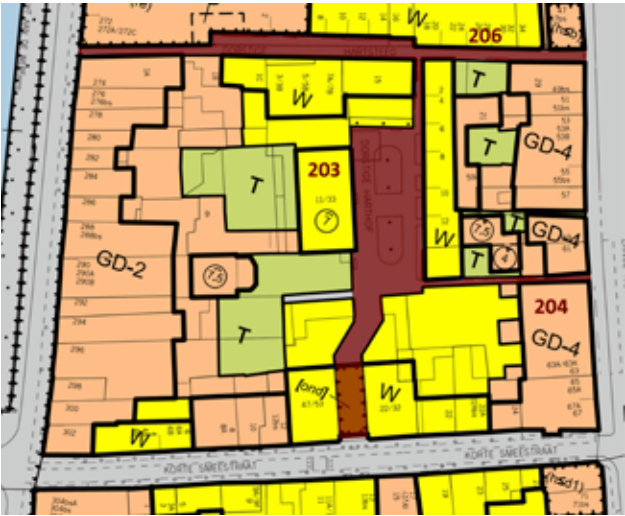

Mariaplaats 14 - luchtfoto achterbouw Sociëteit Luchtfoto uit het vastgestelde bestemmingsplan Mariaplaats 14

vrijkomende ruimte van 290 m² zou een open tuin worden. Voor deze verandering diende de bestemming van het achtergebouw gewijzigd te worden. De gemeente startte op verzoek van de Sociëteit in 2012 een procedure voor bestemmingswijziging en het plan werd gepubliceerd in 2014.¹⁴⁴ Omwonenden hadden bezwaren. De omwonenden wilden niet dat de tuin gebruikt zou worden, bang als ze waren voor verstoring van hun avondrust. Ze vonden dat het bestemmingsplan gebruik van de tuin door publiek moest verbieden, ook als rookruimte. De Raad van State kwam er aan te pas voor het uiteindelijk in 2016 werd geregeld dat de tuin uitsluitend als tuin gebruikt mag worden, zonder additionele horeca.¹⁴⁵ De praktijk zal leren of de rust gehandhaafd blijft. Uit dit voorbeeld blijkt het spanningsveld tussen functies en de noodzaak tot een zorgvuldige afstemming.

De steeg als smalle verbindingsweg met huizen

3 Het volgende voorbeeld is een klein gebied met meerdere stegen rond de Dorstige Harthof (steeg 203) tussen de Oudegracht en de Lange Nieuwstraat. Horeca is

Plankaart Binnenstad 2010 - omgeving Dorstige Hartsteeg

Dorstige Hartsteeg in 1972 HUA 56181

er altijd geweest in deze buurt. De steeg is al in 1650 genoemd naar Herberg De Drie Dorstige Herten. Gewoond is er altijd, tot in de jaren 1960. De functie van de Dorstige Harthof en de aanpalende Dorstige Hartsteeg werd in die jaren een geheel andere, zoals bovenstaande foto laat zien. Dit gebied bleef onbewoond tot het in 1985 aan de beurt was voor Stadsvernieuwing. In de nieuwe Dorstige Harthof kwam tegenover een rijtje huizen een bouwblok met twintig kleine appartementen voor de Stichting Studenten Huisvesting (SSH). In het bestemmingsplan van 2010 is de functiescheiding tussen exclusief wonen (geel) en andere functies in dit

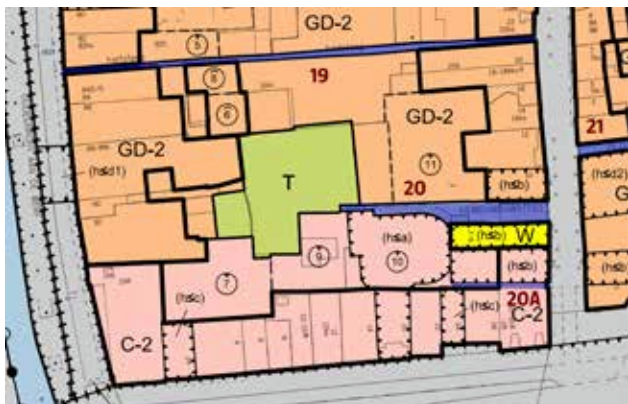
gebied sterk afgetekend: parkeren kan niet meer en horeca of winkels mogen zich er niet meer vestigen. De panden met de bestemming Gemengd (GD-2 en GD-4) zijn vooral aan de voor bezoekers interessantere Oudegracht en Lange Nieuwstraat te vinden. Het gebied in het midden is exclusief bestemd voor Wonen (W). Een bewoner van de binnenstad zei recent in de Binnenstadskrant: ‘Stegen bieden meer dan rust: het is een straat zonder autoverkeer. Dan maak je makkelijker contact met je burens. Hoe meer verkeer, hoe minder contact’.¹⁴⁶

Dorstige Harthof in 2018

Een achterom vanaf de straat

4 Van een andere orde is het derde voorbeeld, een achterom. Hier is te zien dat functies wellicht goed samen kunnen gaan, maar dat het niet altijd een fraai resultaat oplevert. Het gaat om de steeg met de mooie naam Hemdsmouwsteeg (steeg 20), een achterom in de Loeff Berchmakerstraat. Helaas is de herkomst van de naam niet te achterhalen. Het doet denken aan een kleermaker die in vorige eeuwen de speciale hemdsmouwen maakte voor de kantoorklerken of schrijvers. Die hemdsmouw mocht smerig worden. Of leek de steeg er qua vorm op? De Hemdsmouwsteeg liep als woonsteeg oorspronkelijk door tot de Oudegracht. Dat veranderde door een nieuwe gevelwand in de Potterstraat met een bioscoop. Een

Plankaart Binnenstad 2010 - omgeving Hemdsmouwsteeg (steeg 20)

Hemdsmouwsteeg op de Loeff Berchmakerstraat

bioscoop heeft een nooduitgang. De Hemdsmouwsteeg bleek daarvoor geschikt. In de verbrede Potterstraat vierde de nieuw gebouwde Scala bioscoop op 30 augustus 1935 haar opening.¹⁴⁷ De plankaart uit 2010, zie links, geeft de situatie weer. Op de tekening is de oude bioscoopzaal met afgeronde hoeken te zien (10 in cirkeltje). In 2016 is de Hemdsmouwsteeg opgedeeld in een achterom, op de foto de linker deur, en een slop, de rechter gesloten deur. Het achterom functioneert nog immer als nooduitgang en biedt ruimte als opstelplaats voor afvalcontainers. Het slop leidt naar de entree van appartementen boven en achter de panden op de Loeff Berchmakerstraat. Wonen in het slop is kostbaar.¹⁴⁸ Of dit aanleiding was om een berging om te bouwen naar een woning?¹⁴⁹ Het kan ook met het uitzicht te maken hebben, de achtertuin van een pand op de Oudegracht, zie de foto onder. Op de kaart is de bestemming tuin groen ingekleurd.

Tuin Oudegracht, achter de Hemdsmouwsteeg Foto makelaar Lauteslager

Een hof voor bewoners

5 Het laatste voorbeeld is een hof, de Oranjarahof (steeg 8) in Wijk C en aangegeven met de kleur groen op de plankaart onder. Een historisch hof wordt omringd door kleine huizen of andere gebouwen, al zijn er meer varianten. De Vereniging Oranjepark vierde in 1923 haar veertig jaar bestaan en gaf ter gelegenheid daarvan een boekje uit. Van de toenmalige Oranjarahof staat een afbeelding in dat boekje, zie pagina 136. Ongetwijfeld is het hof hier mooier voorgesteld dan het in de werkelijkheid was, tenslotte was de afbeelding bedoeld voor een feestelijke uitgave. De afbeelding inspireerde wel, want in 1928 veranderde het buurtje de modderige ruimte tussen de huizen in tuinen met een hekwerk eromheen. Het jaar daarop liet het Oranjarahof zich van de mooiste kant zien met een bloemenpracht in de tuintjes. Maar in 1974 was van dat mooie beeld weinig over, zie de foto op pagina 137. In de tweede helft van de jaren 1980 kwam Wijk C voor Stadsvernieuwing aan de beurt. Veel van de toen nog

Plankaart Binnenstad 2010 - omgeving Oranjarahof

Oranjarahof met toren Jacobikerk in 1923 geschilderd door G.W.P. van Dokkum HUA 220508

resterende authentieke bebouwing viel alsnog ten prooi aan de sloophamer. Dat ging gemakkelijker want de wijk valt buiten het beschermde stadsgezicht. De wijk kreeg een nieuwe indeling met nieuwe straten, zoals de Jan van Meijenstraat. Deze straat is aangelegd inclusief woningen aan weerszijden op het dak van een ondergrondse parkeergarage. De nieuwe wijkindeling voorzag ook in stegen, zoals een nieuw Oranjarahof (steeg 8), zie de foto rechts. Het hof sluit

aan op de Koningspoort (steeg 9) en heeft een ontsluiting naar de Oranjestraat en de Jan van Meijenstraat. Op het hof staan woningen en er is een kleine speeltuin voor de buurt. In 2004 ging het niet goed met het Oranjarahof. Een groep jongeren ontdekte de speeltuin, gebruikte de toestellen en zij blowden. Dat gebeurde niet in stilte maar met veel overlast voor de buurt. De omwonenden stonden er machteloos tegenover en vroegen uiteindelijk om hulp. Een gesprek met de wethouder wijkveiligheid René Verhulst was nodig voordat die kwam. Met een gezamenlijke aanpak nam uiteindelijk de overlast af.¹⁵⁰

Oranjarahof gesloopt, foto uit 1974 Foto J.P. Tiegies, HUA 601484

Oranjarahof

De buurtinzet is ook op andere vlakken zichtbaar. In 2015 kwam er op initiatief van en met inzet van buurtbewoners een gezamenlijke fietsenstalling. De eigenaresse van een woning stelde een deel van haar tuin ter beschikking.¹⁵¹ De buurt kreeg voor dat doel een gemeentelijke bijdrage uit het Initiatievenfonds.

Noten

- 133 Op 17.000 inwoners afgerond 48.000 werkplekken, Louter e.a., Wonen en werken in de Nederlandse binnensteden, 2018. Wijkwijzer 2016: 25 miljoen bezoekers op jaarbasis in 2015.
- 134 Gemeente Utrecht wistUdata, bewoners oude binnenstad in 2018.
- 135 Denig, Utrecht van ancien regime tot nieuwe tijd, 1995, p. 179.
- 136 Gemeente Utrecht wistUdata, in 2019 waren er 9.400 woningen voor 18.900 inwoners (historische en nieuwe binnenstad).
- 137 Gemeente Utrecht wistUdata, bewoners oude binnenstad in 2018. Demografisch is 71% van de binnenstadbevolking alleenstaand en meer dan 50% onder de 35 jaar oud.
- 138 Leefbaarheidsbarometer, www.leefbaarometer.nl.
- 139 In de Tweede Nota op de Ruimtelijke Ordening uit 1966 werd de systematiek voor de ruimtelijke ordening via Structuurplannen en Bestemmingsplannen, waarbij de regels van Bestemmingsplannen juridisch bindend zijn.
- 140 In 2021 hoopt de gemeente een nieuwe omgevingsvisie voor de Binnenstad vast te stellen, ter voorbereiding van een omgevingsplan die het bestemmingsplan gaat vervangen.
- 141 Stenvert, Tivolicomplex Oudegracht 245, Bouwhistorisch verkenning met waardestelling, BBA 2010.
- 142 De Horecanota moet het toestaan en een (gelimiteerde) horecaverunning beschikbaar.
- 143 Ton Verwey, Horeca centraal in Tivoli Oudegracht, Binnenstadskrant 2019-2.
- 144 Het bestemmingsplan Mariaplaats 14, Binnenstad.
- 145 Bekendmaking hernieuwde vaststelling bestemmingsplan Mariaplaats 14, Binnenstad met omgevingsvergunning (revisie) op 1 juni 2016.
- 146 Binnenstadskrant 2018-3.
- 147 www.utrechtproject.nl/bioscoopgeschiedenis/scala.htm.
- 148 In 2017 werd in de Hemdsmouwsteeg een appartement van 90 m² te huur aangeboden voor een bedrag, exclusief bijkomende kosten, van 82% van het bruto minimumloon (€ 1.350 huur versus € 1.635 minimumloon in 2019).
- 149 In februari 2019 is een aanvraag omgevingsvergunning ingediend; het legaliseren van een verbouwing van een berging naar een woning, Hemdsmouwsteeg 6.
- 150 Binnenstadskrant 2004-5, Wethouder wijkveiligheid op werkbezoek.
- 151 Binnenstadskrant 2015-5, Buurtfietsenstalling in zelfbeheer.

Herbestrating van het Jodenrijtje in 2018

Parkeershof, steeg zonder naam 48b op het Pieterskerkhof

Bevindingen bij meer dan 400 stegen

138

Meer dan 400 stegen zijn in kaart gebracht en voor zover mogelijk bezocht. Al die stegen kennen een geschiedenis die net zo oud of soms ouder kan zijn dan het stadsrecht van Utrecht. In 2023 is dat 900 jaar. En hoe staat het er nu voor met de stegen? Allereerst kan geconstateerd worden dat de negatieve bijklank bij het woord steeg aan het verdwijnen is. Ook dat de variatie in stegen bijzonder groot is. De stegen vormen een uniek stelsel van haarvaten in de stad. Maar er is meer op te merken. De toegankelijkheid van stegen is een kwestie, zoals dat van de hygiëne grotendeels

was. Er zijn stegen met gemiste kansen, niet te verwarren met stegen voor verkeerd gebruik. Nog steeds worden stegen in het stedelijk beleid stiefmoederlijk behandeld en wordt er goede sier gemaakt met onbereikbare hoven. Over die bevindingen gaat dit hoofdstuk. Als eerste van de dertien bevindingen: het imago van de steeg.

Steeg klinkt niet meer negatief

De eerste bevinding: het wonen in een steeg roept geen negatieve associatie meer op, eerder nieuwsgierigheid. Stadsvernieuwing heeft vele stegen gered en opnieuw een

woonfunctie gegeven. Het project Wonen boven Winkels maakte wooneenheden boven winkels mogelijk, met stegen als toegang naar de bovenverdieping. Stegen zijn veilige doorsteken in het winkelgebied. De in economisch opzicht goede periode van 1995 tot 2008 heeft geleid tot nieuwe stegen met zelfs relatief dure huur- of koopwoningen. Dit is tekenend voor de waardering van stegen.

Zorgen voor stegen

De tweede algemene bevinding: veel stegen zien er goed uit, schoongemaakt, ontdaan van graffiti, pico bello verlichting. De stad heeft werk gemaakt van stegen. Het ging niet vanzelf. Het Wijkbureau Binnenstad is op basis van de vele klachten in het winkelgebied, in 1997 gestart met het project dat de stegen ‘schoon, heel en veilig’ moest maken.

Als vervolg hierop kwam er in 1999 een Plan van Aanpak met impulsmaatregelen: voor onderhoud en beheer, het initiëren van een belangenorganisatie en het ontwikkelen van een perspectief met schetsmatige suggesties.¹⁵² Dat perspectief is bijna alleen in de Zakkendragerssteeg (steeg 74) tot stand gekomen, maar sindsdien worden de stegen net als de rest van de binnenstad goed onderhouden.

Parkeershof

De derde bevinding: een hof bestemd voor parkeren. Er zijn diverse voorbeelden van. Het is een constatering, het gaat er niet om of het fraai is. Iedereen zal het er inmiddels over eens zijn, dat de verkeerssituatie met parkeerplaatsen van voor 1980 niet terug mag komen. Sindsdien is de stad bezig om autoverkeer en parkeren in de Oude Stad

139

terug te dringen. De waardering voor autogebruik heeft al geresulteerd in dure ondergrondse parkeergarages. Dat is nog niet voldoende, want er zijn in de binnenstad nog grachten en pleinen te ontdoen van geparkeerde voertuigen en wellicht zijn dan de stegen aan de beurt.¹⁵³ De praktijk laat kleine stapjes zien op het koord waarop gebalanceerd wordt tussen aantrekkelijkheid en bereikbaarheid.

Veiligheid en afsluiten

De vierde bevinding: van de meer dan 400 stegen in de Oude Stad is iets meer dan de helft afgesloten.¹⁵⁴ Zie daarvoor als voorbeeld de Martinussteeg op de foto rechts. Historisch is het afsluiten te verklaren door het afgenomen kindertal in de binnenstad; om kinderen vrij te kunnen laten spelen is een slot op de deur niet wenselijk. Denk daarbij ook aan de afname van het aantal uit de brievenbus stekende touwtjes. Maar het afsluiten van stegen heeft vooral te maken gehad met een periode van onveiligheid in de jaren 1980 en 1990. Een piek aan inbraken werd toen veroorzaakt door verslaafde veelplegers. Die tijd ligt achter ons, maar het gevoel van onveiligheid is gebleven.

In 2015 werd een in de gemeenteraad gestelde vraag over afgesloten stegen¹⁵⁵ nog beantwoord door de wethouder met: “Vanaf de jaren negentig tot begin deze eeuw zijn in overleg met omwonenden een aantal stegen en hofjes afgesloten; meestal met de bepaling dat ze overdag openbaar toegankelijk moesten blijven. Begin deze eeuw heeft het College van B&W een besluit genomen om geen openbare ruimte meer af te sluiten. Sindsdien worden er geen hofjes en stegen meer afgesloten.”¹⁵⁶ Stemt dit antwoord overeen met de praktijk? Recent nog is in 2020 in de Raamstraat de Elijnshof (steeg 270A) met een hekwerk aan de openbaarheid onttrokken. Ook vele na het jaar 2000 gerealiseerde stegen en hoven moeten buiten beschouwing worden gelaten. In toenemende mate zijn de binnen de woonblokken gelegen ontsluitingen en ruimten eigendom van een Vereniging van Eigenaren, zie de foto van het Zijdebalenhof.

Afgesloten Martinussteeg op de Pelmolenweg (steeg 177)

Er is meer te constateren over de afsluitingen. In de Oude Stad lijkt zich namelijk een tweedeling in stegen voor te doen: de stegen met huurwoningen zijn toegankelijk voor het publiek, de stegen met bewoners in duurdere woningen of appartementen zijn afgesloten. Het levert daarmee een contradictie op: het wonen in de Oude Stad is mede aantrekkelijk door de openbare stegenstructuur, terwijl de eigen steeg wordt afgesloten voor anderen.

Toegangshek Zijdebalenhof op de Jongeneelwerf

Hoe is dit te keren? Niet elke ‘gated community’ is ‘open te breken’. Een sympathiek alternatief is een hek met een tijdslot, voor veiligheid in de nachtelijke uren en toegankelijkheid overdag.

Openbare ruimte in een sterk verdichte wijk

De vijfde bevinding: in een sterk verdicht gebied zijn de straten, pleinen en stegen de haarvaten voor het openbare leven. Spontane ontmoetingen beperken zich hoofdzakelijk tot de openbare ruimte en die ruimte is tevens de leef-, speel- en recreatieruimte voor alle leeftijden. Stegen ontstonden als noodzakelijke verbindingen in een voor de rest omheinde of ommuurde woon- en werkomgeving. Vele voorbeelden maken duidelijk dat stegen niet alleen verbinden, maar ook uitnodigen om te verblijven.

Deze constatering lijkt naadloos aan te sluiten bij de in januari 2021 uitgekomen ‘Ruimtelijke Strategie Utrecht 2040’. Met deze strategie wil de stad groeien zonder het oppervlak van de stad uit te breiden. Meer inwoners, huizen, werkruimte etc. gaan in de bestaande wijken een plek vinden. Het resultaat is een compactere stad.¹⁵⁷ Er is natuurlijk niets nieuws aan het verdichten van de stad. Maar op pagina 107 staat een voorbeeld van waar dat bouwen aan een compactere stad toe kan leiden. Hoe compact mag de Oude Stad worden en hoeveel ruimte blijft voor iedereen openbaar beschikbaar?

De Monumentenwet houdt sloop niet tegen

De zesde bevinding: ondanks de bescherming sinds 1975 kon in de jaren 1980 nog behoorlijk worden ingegrepen in

de stedelijke structuur van stegen. De bebouwing van de stegen behoorde tot de laagste klasse van het beschermd stadsgezicht. Onder de lage kwalificatie vielen niet alleen de woninkjes. Industrieel erfgoed werd in 1975 nog geheel niet erkend.¹⁵⁸ Dat is in het laatste decennium een beetje veranderd.¹⁵⁹ Inmiddels verdwijnt de historische stegenstructuur niet meer, zou je denken. Dat geldt niet voor de bebouwing op de Gruttersdijk of langs de Zeedijk, want daar is de afgelopen decennia weinig van over gebleven.

Gemiste kansen stegen

De zevende bevinding: in de Oude Stad zijn stegen verdwenen. Bij de Stadsvernieuwing kwamen eeuwenoude stegen niet altijd terug en dat proces is doorgegaan. Van het aantal stegen in 1987 heeft 10%, bijna dertig stegen, de functie verloren of bestaat niet meer.¹⁶⁰ Het aanleggen van toegankelijke stegen lijkt gestopt in de Oude Stad. Zo heeft het in 2018-2019 gerealiseerde plan Zijdebalen, in het oude stadsdeel Bemuurde Weerd, enkele afgesloten hoven. De nieuwe wijk verkoopt zich als verlengstuk van de binnenstad, al wordt waarschijnlijk gedoeld op de nabijheid. Voordat Jongeneel zijn houthandel er uitbreidde was er sprake van vijf stegen. De vernieuwde Zijdebalenstraat (steeg 268) is geen steeg meer. Het Lubrohof (steeg 268A) en het Zijdebalenhof (steeg 268B) zijn met hekwerken, hoe sierlijk ook op de foto op pagina 141, afgesloten.

Monumentale stegen

De achtste bevinding: tijdens de grotere veranderingsperiode van de stegen tussen 1975 en 1995 is monumentaal werk verricht. De Stadsvernieuwing in die periode zorgde voor de middelen om de huizen te laten voldoen aan de normen van die tijd. Met visie, respect voor erfgoed, gehoor voor de noden van bewoners en eigenaren en met doorzettingsvermogen is het hart van de Nederlandse steden gered.

Drieharingenstraat als horecasteeg

Woningbouwverenigingen zetten zich in voor moeilijke locaties die veel aandacht vroegen. Monumentenorganisaties met hun bestuursleden en medewerkers benutten de geboden kansen. De gemeente werd verzamelaar van panden die een monumentenstatus verdienden, vaak ook van panden die verkrot waren en een restauratiebeurt nodig hadden.¹⁶¹ Individuele ambtenaren van het Woningbedrijf, de afdeling Monumenten, de Dienst Stadsvernieuwing of van de gemeentelijke dienst ROVU (Ruimtelijke Ordening, Openbare Werken en Volkshuisvesting te Utrecht) maakten zich sterk voor behoud. Veel particulieren hebben in die tijd panden behoed voor sloop. Restaureren, zelfs het renoveren van een pand vergt een grote persoonlijke inspanning.

Gebouw De Vredenburg, hof op de tweede verdieping Apple Kaarten 3D

De Stadsvernieuwing heeft Utrecht geleerd te zorgen voor de panden met erfgoedwaarde en heeft het mogelijk gemaakt om goedkopere woningen onder architectuur te realiseren. Met dank aan allen die zich daar toen zo voor inspanden.¹⁶²

Recreatiestegen

De negende bevinding: stegen kunnen een bijzondere dienst bewijzen aan de stad en haar bezoekers. Veel stegen zijn bijzonder geschikt voor een toeristische stegenwandeling of bieden een korte doorsteek naar een bestemming. Er zijn inmiddels horecastegen: de Drieharingenstraat (steeg 75) en de veel kleinere en gedeeltelijk overkapte Begijnesteeg (steeg 54). Die bestemming heeft

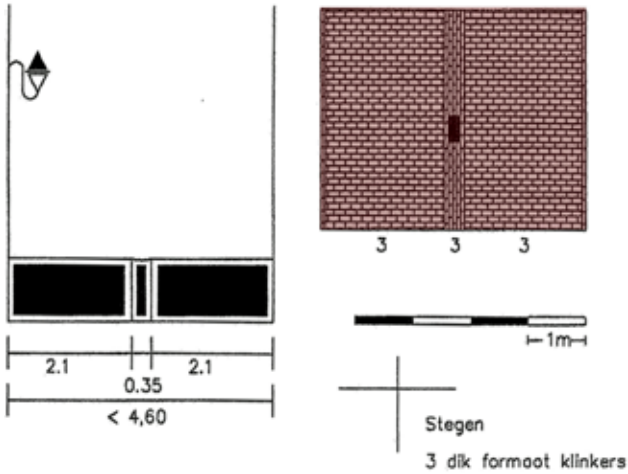
een keerzijde: de ruime uitstalling van terrassen en reclameborden en de laaghangende luifels inclusief ingebouwde verwarming hinderen de doorloopbaarheid.

Onbereikbare hoven

De tiende bevinding: het aanleggen van stegen die bijdragen aan een levendige stad blijkt lastig. Het perspectief van ‘De Binnentuin’ uit het structuurplan van 2004 leidde nadien niet tot toegankelijke hoven in de Oude Stad. Wel tot geheel andersoortige hoven. In 2012 is het hof van De Vredenburg opgeleverd. De eerste bewoners van het hof op het nieuwe entreegebouw van Hoog Catharijne kregen in november 2017 hun sleutel. Bij beide gebouwen komen de appartementen uit op een hof, alleen is dat op de tweede of derde verdieping gelegen. Een relatie tussen het hof en de straat is er niet. Een dergelijk hof zal daardoor weinig bijdragen aan de sociale vitaliteit van de buurt of de binnenstad. Met de nieuwe straten Vlaamse Toren en Hollandse Toren zijn vele kansen gemist. Wel kan een vinkje gezet worden bij de gemeentelijke wens voor meer woningen.

Goed geplaveide stegen in het licht

De elfde bevinding: van slechte bestrating of verlichting is in stegen bijna geen sprake meer. De gemeente heeft sinds het jaar 2000 een apart voorschrift voor de bestrating van stegen.¹⁶³ Conform de richtlijnen in het handboek zijn de openbare stegen in het winkelgebied zo uitgevoerd. Helaas gaat dit niet op voor de stegen buiten de binnenstad, daar schort het nog wel eens aan kwaliteit. In opdracht van de gemeente ontwierp Pyke Koch (1901-1991) een armatuur voor een lantaarnpaal. De armaturen werden in 1954 langs alle grachten geplaatst op de oude gietijzeren lantaarnpalen die sinds de negentiende eeuw voor de gasverlichting hadden gezorgd. In 1977 zorgde de Werkgroep Openbare Verlichting Binnenstad, door de gemeente aangesteld, voor een aan de

Bestratingsrichtlijn stegen

sfeer van de binnenstad aangepaste verlichting. De stegen kregen in 1999 de Pyke Koch lantaarns. De smalle gedeelten in stegen kregen speciale wandlantaarns.

Afvalbakkenslop

De twaalfde bevinding: oneigenlijk gebruik van stegen. In het winkel- en horecagebied is ruimte schaars en duur. Waar dan de resten en de rommel op te bergen? Verschillende stegen dienen om afvalbakken een plaats te geven. Op zomerse dagen bepaald geen pretje met het afval van horeca. Deze stegen zijn tevens toegang tot wooneenheden!

Bergingenhof

De dertiende en laatste bevinding: de Bergingenhof dankt haar bestaan aan de achter de huizen geplaatste bergingen. Het zorgen voor een aparte berging bij nieuwe woningen was lange tijd verplicht. Dat werd veelal een goedkoop en in de tuin staand schuurtje. Dat is althans het gezicht op de hoven waar deze hokjes zich bevinden. Overigens bestaat er ook een variant: de Bergingensteeg. Maar die vindt je in elke stadswijk.

Afvalbakkenslop (steeg 107)

Bergingenhof tussen de Schalkwijkstraat en Keukenstraat (steeg 236, Slangenmuur)

Noten

- 152 Een toekomst voor de grachtstegen, 1999.
- 153 Utrecht Aantrekkelijk en Bereikbaar - Slimme Routes, Slim Regelen, Slim Bestemmen - Mobiliteitsplan Utrecht 2025, gemeente Utrecht 2016.
- 154 Telling op basis van het Stegenrapport Oude Stad Utrecht, zie ook de Stegenkaart Utrecht.
- 155 Op 22 oktober 2015 heeft DUIC er een artikel over gepubliceerd.
- 156 Commissiebrief M&S 26-01-2016, Openstellen hofjes en stegen binnenstad.
- 157 Nota Ruimtelijke Strategie Utrecht 2040, inspraakversie januari 2021, gemeente Utrecht
- 158 Zie Nijhof (red.), Monumenten van Bedrijf en Techniek, 1978.
- 159 Zie bijvoorbeeld Loeff, Industrieel Erfgoed, 2013. In Utrecht zijn in 2013 in totaal tweeëndertig industriële monumenten aan de lijst van 3.000 monumenten toegevoegd.

- 160 Telling op basis van het Stegenrapport Oude Stad Utrecht, zie ook de Stegenkaart Utrecht.
- 161 Het Utrechts Monumenten Fonds; de Utrechtse Maatschappij tot Stadsherstel N.V.; Woningbedrijf Utrecht, waarvan het monumentale bezit door Mitros in 2018 verkocht moest worden, als collectie van Stadsherstel Midden Nederland.
- 162 Van alle panden in Utrecht is minder dan 3% monument, zo'n 1.400 Rijksmonument, 1.600 gemeentelijke monument en ruim 500 'beeldbepalend' gebouw.
- 163 Openbare Ruimte Plan, 'Utrecht binnen de singels', gemeente Utrecht maart 2000.

Stegen: wat brengt de toekomst?

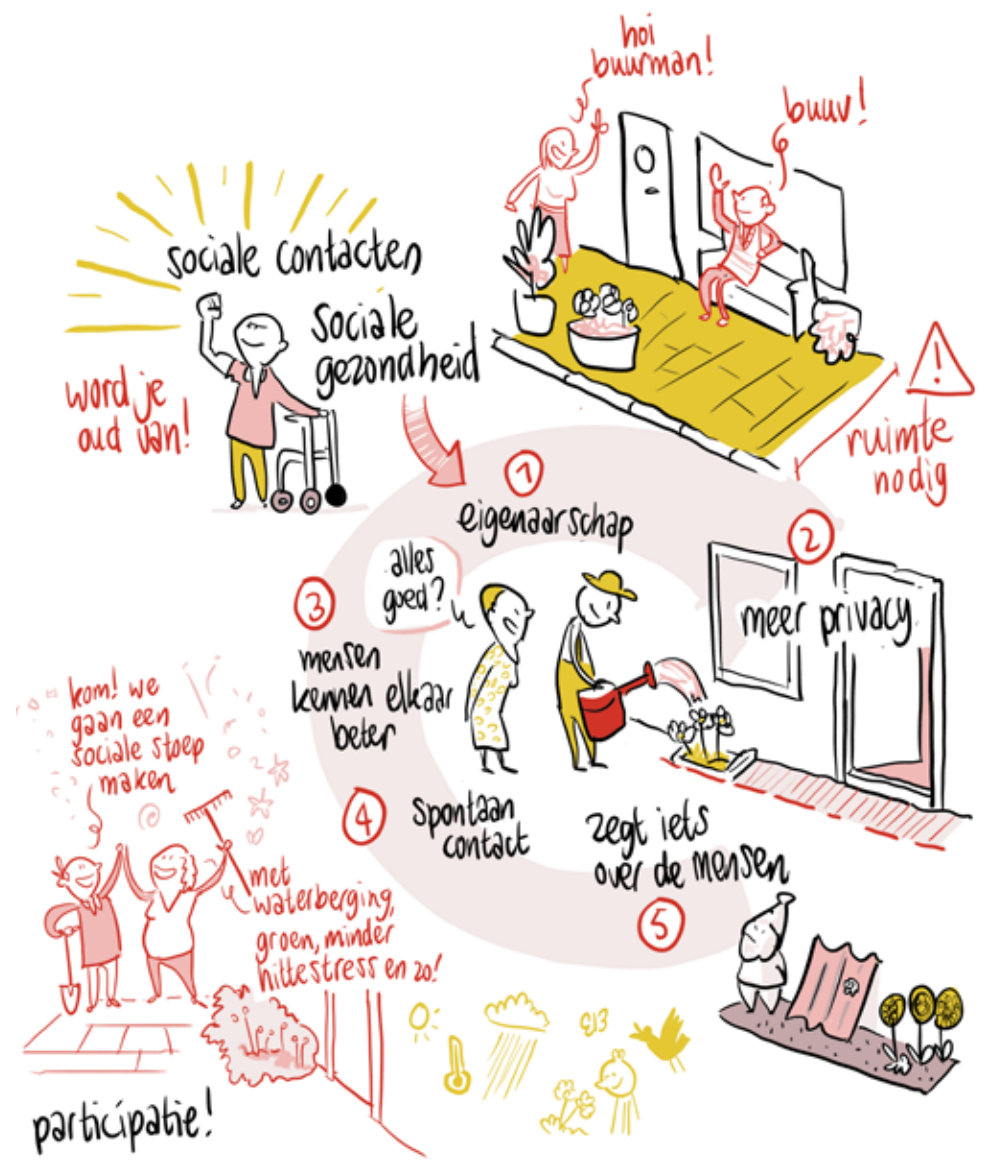
In de voorgaande hoofdstukken zijn het verleden en het heden ruim aan bod gekomen. Wat gaat de toekomst brengen?

De toekomst wordt met negen vragen ingeleid:

- Kunnen straten op stegen gaan lijken?
- Centrum en binnenstad, is het verschil duidelijk?
- Verdienen stegen een naam?
- Als alle huizen duur zijn, wie kan er dan nog wonen?
- Leren we iets van het verleden?
- Waar moeten al die fietsen heen?
- Is er een betere horecasteeg nodig?
- Zijn nieuwe stadsdelen met stegelijk gebied te maken?
- Verdienen alle buurten van de Oude Stad kwaliteit?

Elke vraag mondt uit in een aanbeveling. Een kort slot sluit het boek af.

Kunnen straten op stegen gaan lijken?
“Het liefst kies je tijdens een wandeling voor routes die ‘liefde uitstralen’: met klimop begroeide gevels waar een raam uit is geknipt, geveltuintjes, soms aan beide kanten van de stoep, een straatbibliotheekje, oftewel plekken waarvan gedrag afleesbaar is”.¹⁶⁴
Dat zijn de woorden van stadpsycholoog Sander van der Ham die in november 2018 een lezing verzorgde voor de provincie Utrecht, ter inspiratie voor een gezonde leefomgeving.
Met een goede ontmoetingsplek voor de deur, het liefst al direct de stoep, leren mensen elkaar kennen. Woonstegen nodigen uit tot korte en terloopse sociale interacties en ontmoetingen, waardoor je na verloop van tijd je bure

Beeldverslag sociale stoep Ronald van der Heide verzorgde het beeldverslag november 2018, studio Ronald van der Heide

Centrum of binnenstad? Nota Ruimtelijke Strategie Utrecht 2040 (inspraakversie januari 2021)

leert kennen. Deze ontmoetingsplaatsen leiden tot warme contacten en mogelijk zelfs vriendschappen, tot afspraken over onderhoud, inrichting en omgang en tot onderlinge bekendheid en vertrouwdeheid. Oftewel: gemeenschap.

Aanbeveling: maak van iedere straat naast de eigen voordeur een aantrekkelijke ontmoetingsplaats.

Centrum of binnenstad, is het verschil duidelijk?
De vraag naar een plek in het centrum heeft in de periode Cityvorming geleid tot een onleefbare binnenstad. Het geografische centrum bereikte haar grenzen met de groei van het verkeer, onderwijsfuncties en bedrijfsfuncties. Daarna leerde de stad functies in de binnenstad te begrenzen. Vele bedrijven en instellingen hebben een andere centraal gelegen plaats gevonden. Inmiddels is de leefbaarheid van de binnenstad toegenomen.

De stad gaat sterk groeien en daarmee gaat de druk op de huidige centrumfuncties toenemen.¹⁶⁵ Helpt dan het vergroten van het centrum? De provincie Utrecht ligt centraal in het land. De stad Utrecht, vergroot met Leidsche Rijn, ligt centraal in de provincie. Het zoeken naar een centrale plaats hoeft daardoor niet te eindigen in het centrum. Hoopvol zijn de toekomstverkenningen naar meer gespreid liggende knooppunten waar verkeer samen kan komen. Verkeer van mensen en vervoer.¹⁶⁶

Aanbeveling: beperk de diversiteit in functies niet tot deze of gene wijk. Gezellig als in de binnenstad wordt het eerder met stegen voor bewoners en bezoekers dan met torens tot zeventig meter.

Verdienen stegen een naam?
Van de meer dan 400 stegen zijn er ruim 170 naamloos. En van veel stegen die wel een naam hebben, ontbreekt het naambordje. Dat zijn maar liefst nog eens 100 stegen. Het naambordje is daar veelal weggehaald. Deze stegen kregen geen eigen unieke postcode en zijn uit het officiële straatnamenregister geschrapt, als ze er al instonden.¹⁶⁷ Het gevolg is dat er geen blauw straatnaambordje mag hangen. Waarom zouden stegen zonder naambordje door het leven moeten, er zijn toch meer kleuren dan blauw? Een voorbeeld: de Wittevrouwenstraat kent een kleine slop (steeg 36). De steeg was vroeger de entree naar het Wittevrouwenklooster. In oude akten staat de naam Klosstersteeg en met dat op een naambordje zou de steeg goede sier maken.

Aanbeveling: geef stegen een naam en een naambord. Dat is een verrijking voor de stad.

Voorbeeld voor een niet officieel bestaand straatnaambord

Als alle huizen duur zijn, wie kan er dan nog wonen?

Bewoners die van oudsher in de stegen woonden, worden opnieuw de Oude Stad uitgedreven. Het wonen in de binnenstad verandert, omdat het steeds minder is weggelegd voor mensen met een kleinere portemonnee. Dat kent drie oorzaken: sinds 2015 telt de WOZ-waarde van panden mee in het vaststellen van de huurprijs. Daardoor komen woningen met hun huur boven de huurprijsgrens. Een tweede oorzaak: voor woningbouwverenigingen is het aantrekkelijk om huurwoningen in de binnenstad te verkopen, want met de hoge opbrengst daaruit kunnen op andere plekken meer woningen gekocht worden. En er is een derde oorzaak: de huurliberalisatie is aangepast. De puntentelling van een zelfstandige wooneenheid, waarmee de maximale huur bepaald mag worden, is zodanig veranderd dat een kleine zelfstandige wooneenheid in de binnenstad al snel boven de huurgrens kan worden aangeboden. Helemaal als de eenheid gemeubileerd is, ook op de meest basale wijze. Deze maatregelen hebben drie effecten: wie in een goedkopere huurwoning woont zal niet snel vertrekken en als dat wel gebeurt trekt een andere inkomensgroep in de vrijgekomen woning. Voor de woning kan immers een hogere huur gevraagd worden. Een derde effect tekent zich ook af: nieuwe woningen zijn vaak kleine appartementen, die zijn financieel interessanter. Ook bestaande panden worden opgedeeld naar deze kleinere woningen, puur op basis van financiële overwegingen. Het gevolg is de afname in die omgeving van gezinswoningen. De veranderende bewoning gaat op den duur een andere binnenstad opleveren.

Aanbeveling: *het is aan de politiek om andere keuzes te maken.*

Leren we iets van het verleden?

De grenzen uit de tijd van de immuniteiten zijn weer terug. Eeuwenlang hinderden een aantal treden het verkeer op de

Vismarkt. Zij markeerden de grens van het Domkapittel en het kapittel van Oud Munster. Voor de voetganger vormden ze geen beletsel. Voor de auto werden de treden geslecht. Nu is het autoverkeer op de Vismarkt al jaren passé. Dat staat ook te gebeuren met de fiets, want op de drukke winkeldagen is die niet meer welkom.¹⁶⁸ Niet alleen de immuniteiten hadden hun privégrens met muren en in dit geval treden aangeduid. Vele panden kenden eenzelfde fenomeen, de eigen stoep. Stoepen voor historische panden zijn opgeofferd om naar de eisen van het verkeer een trottoir aan te kunnen leggen. Inmiddels zijn de winkelstraten een trottoir van gevel tot gevel. De stoepen zouden weer goed in het straatbeeld passen. Dat de stegen wederom zonder stoep zullen blijven, past bij het historische beeld van een steeg.

Aanbeveling: *met de voetganger als maat voor de weg, kan een authentieke straatindeling terugkomen.*

Waar moeten al die fietsen heen?

Het aantal inwoners blijft groeien, in alle delen van de stad. Voor de Oude Stad betekenen meer bewoners dat meer panden worden opgedeeld en gesplitst. Voor bergingen is geen plaats. De gevolgen staan op straat, massale aantallen fietsen. Van wie zijn deze? En zo kent onze stad typische fietsstegen. De Begijnestegen (steeg 54 en 55) of de Kuipersteeg (steeg 104) zijn daarvan slechts enkele voorbeelden. Vele bezoekers weten inmiddels de grote fietsparkeer-voorzieningen te vinden, zoals het Stadhuis, de Universiteitsbibliotheek Wittevrouwen, de Zadelstraat, Vredenburg of Post Utrecht. Deze hebben een nadeel: beperkende sluitingstijden. Wat gaat een parkeeroplossing voor bewoners worden? Er zijn veel meer buurtstallingen nodig.

Aanbeveling: *er is één partij die daarin het beste kan voorzien, namens allen in de stad, de gemeente.*

Verkeer Vismarkt in 2016 Foto Robert Oosterbroek

Is er een betere horecasteeg nodig?

Binnenkort dient de gezamenlijke horeca van de Drieharingenstraat (steeg 75) een verzoek in. De ondernemers staan een milieubewuster beleid voor en zijn op zoek gegaan naar een nieuwe vorm van terrasverwarming. De oplossing blijkt meer voordelen te hebben: weersinvloeden krijgen geen vat meer op het

welbehagen van de gasten. De ondernemers willen de steeg gaan overkappen (O ironie). Op pagina 150 en 151 staan foto's van het hoekpand Vredenburg-Drieharingenstraat uit verschillende tijden. Zou Vredenburg een aantrekkelijker ontmoetingsplaats kunnen worden, ook buiten de winkelsluitingstijden?

Aanbeveling: *het in ere herstellen van Hoog Brabant zou een betere aansluiting geven op de Drieharingenstraat.*¹⁶⁹

Zijn nieuwe stadsdelen met stegelijk gebied te maken?

De Oude Stad staat voor een mengvorm aan functies. De qua bestemming meervoudige panden, het stratenpatroon waar iets te ontdekken valt, de dichtheid van en variatie in bebouwing en bouwhoogte en een openbare ruimte met een menselijke maat die contact tussen bewoners en bezoekers stimuleert: stegen zijn de optelsom. Stegen bieden een rustige plek te midden van straten en gebouwen. Bewoners voelen zich thuis in deze omgeving, voelen zich eigenaar van de straat en de veiligheid ervan, zorgen voor klein onderhoud en waken over de rust. Tegelijkertijd blijft het openbaar gebied, voor bezoekers en omwonenden. Het is ruimte waar mensen die bij elkaar leven er met elkaar leven van durven te maken.

Aanbeveling: zie stegelijk gebied als een beproefd recept voor stedelijke ontwikkeling en pas het meer toe.

Verdiene alle buurten van de Oude Stad kwaliteit?

Tijdens het bezoek van de verschillende buurten valt het op: aan de kwaliteit van de stegen in de binnenstad is meer prioriteit gegeven dan in de buurten Vaartsche Rijn, Biltstraat en Bemuurde Weerd-Lauwerecht. De Stad lijkt zich er met de Stadsvernieuwing in deze buurten van af gemaakt te hebben. Een inhaalslag op kwaliteitsgebied is al mogelijk met bestrating, groenvoorziening, verlichting en het toevoegen van unieke elementen per steeg.

Aanbeveling: alle buurten van de stad verdienen Utrechtse kwaliteit.

Tot slot

De inventarisatie van de stegen heeft ons veel gebracht, meer dan de Commissie Cultureel Erfgoed en haar Werkgroep Stegen ooit hadden kunnen denken. De historie van onze stad is in de stegen afleesbaar. De

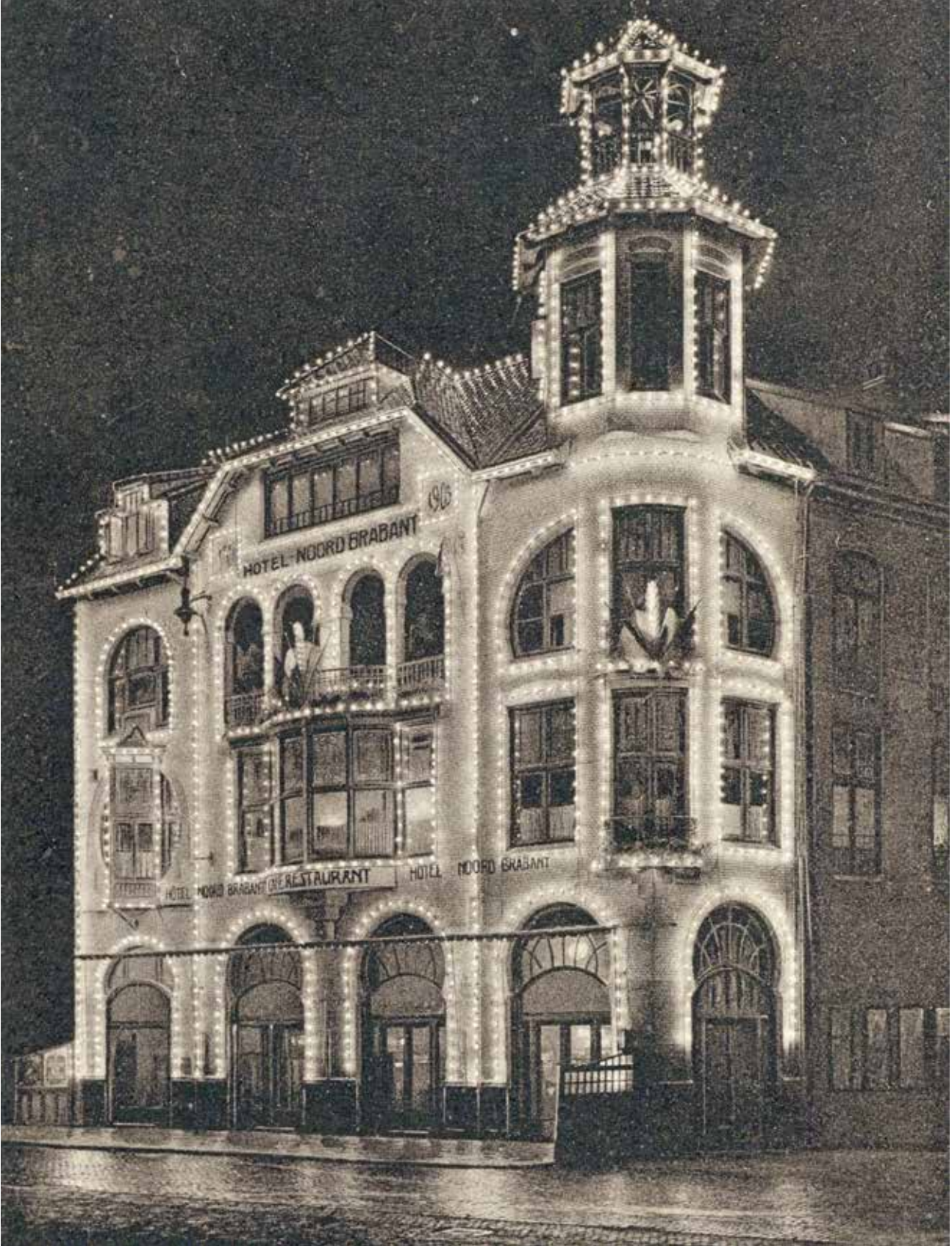

Het voormalige pand Hoog-Brabant en de Drieharingenstraat in 2020.

voetpaden van weleer hebben voor de stadsbewoner een grote waarde, terwijl de bezoeker van de stad er met volle teugen van kan genieten.

Laten we die rijkdom koesteren.

Noten
164 Sander van der Ham is onderzoeker bij STIPO, www.stipo.nl.
165 Zie bijvoorbeeld het rapport: Nabielek e.a., Stedelijke verdichting: een ruimtelijke verkenning van binnenstedelijk wonen en werken, Planbureau voor de Leefomgeving (PBL), Den Haag, 2012.
166 Programma U Ned, Voor bereikbare, gezonde groei in de Metropoolregio Utrecht, Programmaplan in hoofdlijnen, Provincie Utrecht, 2018.
167 Stratenregister van de gemeente Utrecht, 2010, p. 40.
168 Uitbreiding voetgangersgebied binnenstad per 1 mei 2018. In 2019 blijkt het nog niet zonder slag of stoot te gaan.
169 Beschouw deze aanbeveling met enige ironie.

Hotel-restaurant-café Hoog-Brabant zat tot in de jaren 1980 in Vredenburg 3 op de hoek met de Drieharingenstraat Foto C.J.L. Vermeulen, 1923,HUA 2759

Literatuur

- Archeologische en Bouwhistorische Kroniek van de gemeente Utrecht - jaren 1926-1992 in MOUT 1977-1988, SPOU 1989-1994
- Archeologische Kroniek Provincie Utrecht, 1988-2005
- Bestemmingsplan Binnenstad, Gemeente Utrecht, Stadsontwikkeling, 18 februari 2010
- R. Blijstra, 2000 jaar Utrecht, Stedebouwkundige ontwikkeling van castrum tot centrum, 1969
- Paul van den Boorn, 200 jaar Arbeidsmarkt in Utrecht, Onderwijsleerpakket, Geografisch Instituut, 1979
- M.W.J. de Bruijn, Husinghe ende Hofstede, Een institutioneel-geografische studie van de rechtspraak over onroerend goed in de stad Utrecht in de middeleeuwen, Stichtse Historische Reeks 18, Het Spectrum 1994
- R.E. de Bruin, P.D. ‘t Hart, A.J. van den Hoven van Genderen, A. Pietersma, J.E.A.L. Struick, ‘Een paradijs vol weelde’, geschiedenis van de stad Utrecht, 2000
- Hans Bui ter, ‘De stad met de mooiste maquettes. Plannen voor Utrechts centrum en binnenstad 1954-1991’, JOUT 1992
- Hans Bui ter, Riool, rails en asfalt, 80 jaar straatruoer in vier Nederlandse steden, (proefschrift), 2005
- H. van der Cammen, L.A. de Klerk, Ruimtelijke ordening, Van plannen komen plannen, De ontwikkelingsgang van de ruimtelijke ordening in Nederland, 1986
- Sjoerd Cusveller, Anneke de Jong en Kirsten Schipper red, Ruimte voor openbaarheid, Ontwerponderzoek naar het alledaagse openbare gebouw, 2002
- Carl Denig, Utrecht van ancien régime tot nieuwe tijd, de bewoning van de Utrechtse binnenstad in haar ruimtelijke structuur, 1793-1891, 1995
- Marieke van Dinter, Leven aan de Limes, Landschap en bewoning aan de Oude Rijn tijdens de Romeinse Tijd en Vroege Middeleeuwen, proefschrift Utrecht 2017
- Marceline Dolfin, E.M. Kylstra en Jean Penders, Utrecht, De huizen binnen de singels, 1989
- Marijke Donkersloot-de Vrij, Kaarten van Utrecht, Topografische en thematische kartografie van de stad uit vijf eeuwen, 1989
- Cees Druppel, Door de straten van Utrecht; Naar wie is uw straat vernoemd? Het staat in dit boekje, 1998
- Een toekomst voor de grachtstegen, analyse procesbeschrijving schetsboek, in opdracht van het Wijkbureau Binnenstad Gemeente Utrecht samengesteld door Wonen & Milieu BV met Smit Ruimtelijk Ontwerp, 1999
- En de stad maken we met z’n allen!, Utrechters over coproductie, gemeente Utrecht 1992
- E.S.C. Erkelens-Buttinger (red), De kerk en de Nederlanden, Archieven, instellingen, samenleving, 1997
- Evelien van Es & Lara Voerman, Stadsvernieuwing in Stroomversnelling, Inventarisatie Stadsvernieuwingsplannen Interim Saldo Regeling 1977-1985, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2018
- A. Graafluis, De Utrechtse Heren Zeventien, zeventien Utrechtse burgemeesters en hun stad, 1813-1980, 1984
- P.D. ‘t Hart, Leven in Utrecht 1850-1914, Groei naar een moderne stad, 2005
- Sarah P.C. Heijse, Utrecht en de eerste jaren van de Woningwet, Een interpretatie van volkshuisvesting, masterscriptie 2008

- Mieke Heurneman en Bettina van Santen, De Utrechtse wijken Noordwest - Bemuurde Weerd, Daalsebuurt, Pijlsweerd, Ondiep, Zuilen, 2003
- Mieke Heurneman, Bettina van Santen, Kaj van Vliet, De Utrechtse wijken Zuid - Tolsteeg, Hoograven, Lunetten, 2005
- A. van Hulzen, Utrecht bij Gaslicht, 1976
- A. van Hulzen, Utrechtse kerken en kerkgebouwen, 1985
- A. van Hulzen, Utrechtse kloosters en gasthuizen, 1986
- Jonathan I. Israel, Nederland als centrum van de wereldhandel 1585-1740, Franeker, 1989
- JOUT - Jaarboeken Vereniging Oud-Utrecht
- Ilse Keessen, Masterthesis, Van reconstructie en sanering naar renovatie en nieuwbouw; De totstandkoming van nieuwe woningbouwprojecten in de binnenstad van Utrecht ten tijde van de stadsvernieuwingen in de jaren 70 en 80, 2011
- R.J.P. Kloosterman en R.D. Hoegen, Domplein revisited, Basisrapportage Archeologie 64, gemeente Utrecht, 2015
- Frans Knol, Delen in het stadsgebied, de sociaal-ruimtelijke differentiatie in de agglomeraties van de vier grote steden, Sociaal en Cultureel Planbureau, 1996
- Herman de Liagre Böhl, Steden in de steigers, Stadsvernieuwing in Nederland 1970-1990, 2012
- H.W. Lintsen ea (red), Techniek in Nederland, 6 delen, De wording van een moderne samenleving 1800-1899, 1993
- Karel Loeff, Industrieel Erfgoed. Van buitenbeentje binnen de monumentenzorg naar boegbeeld van de erfgoedzorg, 2013
- Peter Louter en Pim van Eikeren, Wonen en werken in de Nederlandse binnensteden, 2018
- R. van der Mark, Basisrapportage archeologie 2, Eligenstraat, Gemeente Utrecht, 2001
- N. van der Monde, Geschied- en Oudheidkundige beschrijving van de Pleinen, Straten, Stegen, Waterleidingen, Wedden, Putten en Pompen der stad Utrecht, 3 delen, 1844-1846, heruitgave 1971
- MOUT - Maandblad Vereniging Oud-Utrecht
- Kersten Nabielek, Sanne Boschman, Arjan Harbers, Maarten Piek en Auke Vlonk; Stedelijke verdichting: een ruimtelijke verkenning van binnenstedelijk wonen en werken, Planbureau voor de Leefomgeving (PBL), 2012
- Peter Nijhof (red.), Monumenten van Bedrijf en Techniek. Industriële archeologie in Nederland, 1978
- Omgevingsvisie Binnenstad Utrecht 2040, Over schoonheid, variatie en veerkracht in een ontspannen omgeving, Gemeente Utrecht concept februari 2021
- Openbare Ruimte Plan, ‘Utrecht binnen de singels’, gemeente Utrecht maart 2000
- Pieter Jan Peene, Het Hof van Sint Jan te Utrecht, Bulletin KNOB 2009-2
- Corjan van der Peet (red), Paleizen in Utrecht, 1986
- Bert Poortman, Van koetshuizen tot garages, Industrieel erfgoed in de Ridderschapstraat en Molenstraat te Utrecht, USINE, 2014
- Hans Renes, Historische atlas van de stad Utrecht, Twintig eeuwen ontwikkeling in kaart gebracht, 2005 en 2020
- J.A.F. de Rijk, Utrechtse straatnamen binnen de singels, 1998
- L.E.J.M. Ruyters, T.J. Hoekstra, J. van Zelst, Op de schouders van reuzen,

- het monumentenbeleidsplan van de gemeente Utrecht, 1993
- Bettina van Santen, Het Utrecht fotoboek 1900-2000, 2004
- Bettina van Santen, Scholen en schoonheid, tweehonderd jaar Utrechtse Basisscholen, 2007
- J. van der Schaar (red.), A.W. Faber, J.J. Koffijberg, H. Priemus, Volkshuisvesting in Goud, Verandering en continuïteit in Beleid en Organisatie van het Directoraat-Generaal van de Volkshuisvesting, 1996
- Nico Slokker, Ruggengraat van de stad, De betekenis van de gilden in Utrecht, 1528-1818
- Ester Smit, Romeinen rondom het Domplein, beproef - bewandel - bewonder, 2014
- Rutger A.F. Smook, Binnensteden veranderen, atlas van het ruimtelijk veranderingsproces van Nederlandse binnensteden in de laatste anderhalve eeuw, 1984
- Peter Sprangers, Utrechtse tegels 1600-1900, 2015
- Stedelijke verdichting - een ruimtelijke verkenning van binnenstedelijk wonen en werken, Planbureau voor de Leefomgeving (PBL), Den Haag, 2012
- Steengoed, uitgaven van Steengoed zijn te vinden op de site van het UMF: utrechtsmonumentenfonds.nl/alleuitgavensteengoed/
- Stegenrapport, Gemeentelijke Monumentencommissie i.s.w. de afdeling Stedebouw en Verkeer en de onderafdeling Monumenten, 1987
- Ronald Stenvert, Tivolicomplex Oudegracht 245, Bouwhistorisch verkenning met waardestelling, BBA 2010
- Stratenregister van de gemeente Utrecht, 2010
- Structuurvisie Utrecht 2015-2030, door de Raad vastgesteld op 1 juli 2004, Gemeente Utrecht Dienst Stadsontwikkeling
- W. Thoomes, Hofjes in Utrecht, ‘Aldaer ewelick fundere’ Godskameren te Utrecht, Historische Reeks Utrecht deel 3, 1984
- Gabri van Tussenbroek - Vroege baksteen in Holland tot 1300, in: Novi Monasterii nr. 7, 2008
- Utrecht Kernbeeld - Discussienota over de Oude Stad, april 1970
- Utrecht Middeleeuwse Kerkenstad, 1988
- Utrechtse stegen in het slop, St Werkgroep Herstel Leefbaarheid Oude Stadswijken Utrecht, 1978
- G.R. van Veen, Basisrapportage archeologie 2, De broederschap ‘Maria in de Wijngaard’ en ‘onser liever vrouwe in die Sonne’; Archeologisch onderzoek naar twee kloostergemeenschappen aan de Nieuwe Kamp in Utrecht, Gemeente Utrecht 2010
- Tim Verlaan, ‘De in beton gegoten onwrikbaarheid van Hoog Catharijne’: burgers, bestuurders en een projectontwikkelaar 1962-1973. Stadsgeschiedenis, 7(2), 183-205, 2012
- Tim Verlaan, De Ruimtemakers, Projectontwikkelaars en de Nederlandse binnenstad 1950-1980, 2017
- Kees Visser, Dertig jaar stadsontwikkeling in Utrecht, 1970|2000, 2000
- Dirk. J. de Vries, Bouwen in de late Middeleeuwen, Stedelijke architectuur in het voormalige Over- en Nedersticht, 1994
- Eric van Wieren, Basisrapportage Archeologie 108, Herinrichting St.-Jacobsstraat, gemeente Utrecht 2015
- Auke van der Woud, Koninkrijk vol sloppen, Achterbuurten en vuil in de negentiende eeuw, 2012

Sites

- “Utrechts Documentatiesysteem” voor monumentenzorg, bouwhistorie en cultuurhistorie, www.documentatie.org
- Utrechtse bulletin voor architectuur en stedenbouw Post Planjer, www.postplanjer.nl
- Het Utrechts Archief, www.hetutrechtsarchief.nl
- Het Utrechts Gevelteken Fonds, www.ugtf.nl
- Historische Vereniging Oud-Utrecht, www.oud-utrecht.nl

Herkomst illustraties en foto’s, tenzij anders vermeld zijn de illustraties of tekeningen en de foto’s van de auteur. De afkorting HUA verwijst naar Het Utrechts Archief collectie beeldmateriaal.

Een aantal luchtfoto’s is afkomstig uit het programma Kaarten van Apple.

Register van verdwenen steegnamen in Utrecht

De volgende steegnamen zijn verdwenen of als postadres

vervallen (er mag geen straatnaambord hangen):

- Achterom** bestaat nog als steeg 234, het postadres is Nieuwe Kamp;
- de **Baarssteeg** bestaat nog als steeg 273, het postadres is Krommerijn;
- de **Bakkerspoort** is als hof vervallen, het is nu een afgesloten binnentuin bij het Huis Zoudenbalch, Donkerstraat 15;
- het **Bierboomssteegje** is verdwenen. Het liep van de Breedstraat naast het ‘Huis met de Koppen’ naar de Lange Lauwerstraat. Op de Breedstraat staat nu een transformatorhuisje;
- de **Blauwsteeg** lag net buiten het gebied van de Oude Stad dwars op de Vaartsche Rijn vanaf Helling richting de Briljantlaan. De steeg werd bedrijfsterrein en de naam is vervallen rond 1962;
- de **Braemdolij-** of **Brandoliesteeg** zijn verbasterde namen voor de Abraham Dolesteeg (steeg 210);
- de **Catharijnesteeg** was een vroegere naam van de **Turfsteeg** en heet nu de Zakkendragerssteeg (steeg 74);
- de **Covelsteeg** is verdwenen, de steeg lag ten westen van de Westerkade;
- de **Diaconiepoort** is verdwenen, de steeg lag ten westen van de Waterstraat bij de Diaconieschool;
- de **Dienderssteeg** is in 1865 veranderd in Wolvenstraat (steeg 35C) en Wolvenplein, genoemd naar het bolwerk Wolvenburg;
- het **Donkere Gat** of **Donkere Gatsteeg** was de steeg die vanaf de Springweg uitkwam op het poortje van de Gasthuissteeg (steeg 139)
- de naam **Duitschenhuyssteeg** of **Duitse Huissteeg** werd ook gebruikt voor de Walsteeg (steeg 116);
- de **Eikenboomsteeg** of **Eikelenboomsteeg** en de **Eikenboomspoort** zijn opgegaan in het Willem Arntsz terrein, steeg tussen de Grote Eligensteeg en de zuidelijk gelegen Koningsteeg;
- de **Ekerenspoort** is verdwenen, het was een slop op de Waterstraat, gesloopt voor de aanleg van de St. Jacobsstraat;
- de **Elisabethsteeg** is eveneens officieel verdwenen, de toegang naar de steeg op de Gruttersdijk is er nog, steeg 252;
- de **(Grote) Eligensteeg** heeft als postadres Oudegracht of Eligenhof (steeg 194);
- de **(Kleine) Eligensteeg** is nu deel van de Eligenstraat;
- de **Elijnhof** zuidelijk van de Kaatstraat is in de jaren 1980 volledig gesloopt, er is wel een nieuwer hof, steeg 270A;
- de **Ezelsteeg** was een vroegere naam van de Poolenburgsteeg en heet nu Voetiusstraat;
- de **Florasteeg**, voorheen ook Sloijersteeg, liep in wijk C van de Varkenmarkt tot de **Waterstraat** en is door sanering verdwenen; ter hoogte van de steeg loopt nu een nieuw deel van de Korte Hamsteeg (steeg 3);
- de **Frederikshof**, officieel afwezig en te vinden op de Adelaarstraat, steeg 253A;
- de **Gaesbeeckssteeg** had ook de naam Jeruzalemsteeg, heet nu Jeruzalemstraat;
- de **Galekopsteeg**, parallel lopend aan de Eloyensteeg (steeg 121), is in 1893 opgegaan in het gebied Visschersplein/Strosteeg;
- de **Gogschesteeg** op de Zeedijk is door expansie van Jongeneel

verdwenen en ligt nu in het gebied van Zijdebalen (steeg 268B);

- de **Gortsteeg** is al in 1338 genoemd, werd in 1644 tweemaal zo breed en ging vervolgens als Haverstraat verder door het leven;
- de **Groenesteeg** of **Groote Steeg** liep in Wijk C tussen de Oranjestraat en de Waterstraat en is door sanering opgegaan in 1939 in de nieuw aangelegde St. Jacobsstraat;
- de **Grutterspoort** is verdwenen, de steeg lag in wijk C als slop van de Oranjestraat met de huisnummers Oranjestraat 32-38;
- een tweede **Grutterspoort** is ook verdwenen, de steeg lag als slop op de Nicolaasstraat met huisnummers Nicolaasstraat 22-34;
- de **Grutterssteeg (-stegen)** zijn geheel verdwenen; de Vlaamse Toren bij TivoliVredenburg ligt ter hoogte van een Grutterssteeg; een tweede **Grutterssteeg** was op de Grutterskade te vinden, noordelijk van de Kraansteeg;
- de naam **Hanengeschrei** kwam een tweede keer voor, de korte straat tussen de Loeff Berchmakerstraat en Predikherenstraat met nu ook de naam Pauwstraat;
- de **Heiligeweg** is verdwenen, de huisnummers waren Steenweg 60-72;
- de **Hofsteeg** op het Lauwerecht is in 1972 vervallen verklaard;
- de **Hogenbergsteeg** kwam uit op Vredenburg en verdween door een uitbreiding van het hoekpand Vredenburg en St. Jacobsstraat, indertijd de C&A;
- de **Holle Bilt**, **Holle Bild** of **Kattegat** is gesloopt rond 1895 en nu deel van de omgeving parkeergarage Strosteeg;
- de **Hooipoort**, slop in de voormalige Koningstraat in Wijk C, is gesaneerd en in 1963 vervallen verklaard;
- de **Jacobssteeg** in Wijk C is door sanering in 1939 opgegaan in de nieuw aangelegde St. Jacobsstraat;
- het **Jacobspoortje**, idem;
- de **Jan Meijenpoort** in wijk C is weggesaneerd;
- de **Janssteeg** werd in 1928 gewijzigd in St. Janshovenstraat;
- de **Jeremiesteeg** heeft de naam Vaartsestraat gekregen;
- de naam **Jeroen-** of **Nonnesteeg**, de steeg tussen de Kromme Nieuwegracht en het Hieronymusplantsoen, is verdwenen;
- de **Jurrien Rodenburghsteeg** was van 1846 tot 1988 de naam van het Jodenrijtje (steeg 79/80);
- de **Keisteeg** heet na de verbreding en verlenging in 1938 de Wulpstraat;
- de **Kleine Tuinstraat** is rond 1961 gesloopt voor de aanleg van een parkeerterrein en lag als klein slop aan het Geertebolwerk tussen de Tuinstraat en de Zilverstraat;
- de **Knollensteeg** in de buurt van de Knollenbrug is nu het terrein van de Jan van Lingtuin (steeg 258A);
- de **Kogelsteeg** op de Zeedijk is door expansie van Jongeneel verdwenen en ligt nu in het gebied van Zijdebalen (steeg 268B);
- de **Kollewijsteeg** is verdwenen, de steeg kwam uit op het Lauwerecht;
- de **Koningsteeg** is opgegaan in het Willem Arntsz terrein;
- de **Korte Hartsteeg** heeft de entree op de Loeff Berchmakerstraat verloren, met een dwarspootje kwam ze uit op de Lange Hartsteeg (steeg 19) en dat is er nog;
- de **Korte Viesteeg** is in 1939 opgegaan in de St. Jacobsstraat;

- de **Kraanhof** is verdwenen, westzijde Kraanstraat, de doorgang leidt nu naar de Gruttershof (steeg 251A);
- de **Krielsteeg** of **Krielpoort** is circa 1938 verdwenen, een slop op de Nobeldwarsstraat;
- de **Kroonhof**, hofje met 27 huizen in Wijk C op de Kroonstraat, is gesaneerd in de jaren 1960;
- de **Kroonspoort** of **Croontgenspoort** was een slop op Achter Clarenburg naast de schuilkerk en had 17 vrijwoningen; gesloopt in 1865;
- de **Kruipersteeg** is opgegaan in de Kapelstraat, een zijstraat van de Biltstraat;
- het **Lanceepoortje** in wijk C is in 1938 door sanering verdwenen;
- de **Lange Rietsteeg** is nu deel van de Keizerstraat;
- de naam **Leuningsteeg** verdween rond 1970 is nu deel van de Gietershof steeg 254, het was de steeg tussen Bemuurde Weerd Oostzijde 56 en 57;
- de **Lijnpadsteeg** is verdwenen, de steeg lag ten westen van de Westerkade;
- de **Mariahofjes** zijn er niet meer; een Mariahofje werd ook de **Leurpoort** genoemd en lag als een slop op de Mariaplaats ter hoogte van de afgesloten entree van steeg 115A; een tweede **Mariahofje** was gelegen in de Mariakloostergang op het Pandhof Sinte Marie;
- de **Minutensteeg** (steeg 303) bestond nog bij de rapportage in 1987, maar is nu geheel verdwenen; de steeg liep nabij de Laan van Puntenburg en het Sterrenbos;
- Molenstege**n, één is veranderd in de huidige Molenstraat (steeg 35); een tweede is verdwenen door de bouw van het Diaconessenziekenhuis op de Oudegracht; een derde **Molensteeg** is van naam veranderd in Andreasstraat (steeg 155); een vierde **Molensteeg** was de naam van de Hamsteeg tussen 1378 en 1629 (steeg 78);
- de **Nauwe Begijnesteeg** is nu deel van het Begijnehof, steeg 30;
- de **Nauwe Muntsteeg** (steeg 272) is geen officiële straatnaam meer;
- de **Nicolaassteeg** is in 1614 van naam veranderd in **Tuchthuissteeg** en vervolgens in 1917 in Doelenstraat;
- de **Nijesteeg**, ook genoemd de **Winssensteeg**, werd de Herenstraat;
- de poort **Nooijd Gedacht** in Wijk C, een dubbele poorttoegang naar acht huizen in de Oude Koningstraat uit 1842 en 1844, is in 1938 door sanering verdwenen;
- de **Ottensteeg** is de oude naam van de Kaatstraat;
- de **Paardesteeg** bij de Catharijnesingel is verdwenen, evenals de **Paardensteeg** ten noorden van de Kaatstraat;
- de **Paddemoes** was het slop met de huisnummers Lange Koestraat 7-13 en is door de aanleg van de St. Jacobsstraat verdwenen;
- de **Putsteeg** is opgeheven, dat zijn nu de stegen van de Teugelhof (steeg 136);
- de **Poolenburgsteeg** of **Voetiussteeg** werd in 1907 na verbreding de Voetiusstraat;
- de **Ravensteeg** lag net buiten het gebied van de Oude Stad dwars op de Vaartsche Rijn. De naam is herleid van de Ravensloot. De steeg liep vanaf Helling naar de Briljantlaan. Dit werd een bedrijfsterrein en de naam is vervallen rond 1962;
- de **Reet van de Muur** was een zijsteeg van de Strosteeg en is in 1893 in opgegaan in het gebied Visschersplein/Strosteeg;
- de **Rijnsteeg** is vervangen door het pand Bemuurde Weerd oostzijde 70;
- een andere **Rijnsteeg** is verdwenen, de steeg lag ten westen van de Westerkade;
- de **Riviersteeg** (steeg 274) is geen officieel postadres meer;

- het **Rozenhofje** was een kort slop gesitueerd tussen de Johan van Barneveltlaan en de Johan de Wittstraat en kwam uit op de Maliesingel. Het slop is in 1942 gesloopt;
- de **Sint Paulussteeg** werd Rodenburgstraat en is nu onderdeel van de Hamburgerstraat;
- de **Spanjaardsteeg** bij de restanten van kasteel Vredenburg is eind negentiende eeuw gesloopt;
- de **Spiegelpoort** lag in wijk C en is verdwenen;
- de **Spindersteeg** lag noordelijk van de Kaatstraat op de Zeedijk, eind negentiende eeuw gesloopt voor Jongeneel en de Korenschoof;
- de **Spinderspoort** is opgegaan in het Willem Arntsz terrein;
- de naam **Splintersteech** werd ook gebruikt voor de Alendorpsteeg (steeg 120);
- de **Stijfselsteeg** (steeg 284) is geen officieel postadres meer;
- de **Tuchthuissteeg** zie Nicolaassteeg;
- de **Tuinsteeg** (steeg 252D) is verdwenen in nieuwe bebouwing van de Gruttersdijk;
- de **Tuinstraat**, er was ook een steeg met deze naam in Wijk C die later Zandstraat werd genoemd. De ligging was ter hoogte van het huidige politiebureau Paardenveld;
- de **Turfsteeg**, zie Catharijnesteeg;
- de **Veensteeg** is verdwenen door de aanleg van de Draaiweg met de David van Mollebrug, in de buurt is wel een Veenhof (steeg 260) teruggekomen;
- de **Vinkenbuurt** is gesloopt voor de aanleg van de Albatrosstraat in 1969;
- het **Visschershof** is in 1893 opgegaan in het gebied Visschersplein/Strosteeg;
- de **Vossensteeg** was genoemd naar stadstoren Vos, maar werd ook **Dienderssteeg** genoemd en heet sinds 1865 Wolvenstraat (steeg 35C);
- de naam van de **Vuilsteeg**, naar de herberg “De Vuyl” (de uil), ofwel vanwege de stank en/of het afval van het in de steeg gevestigde slachthuis, werd in de negentiende eeuw de Annastraat;
- de **Walse steeg** heette na 1676 ook de Witsteeg, zie Witsteeg;
- de **Walsesteeg** was een verbinding tussen de Lange Jufferstraat en het Lucasbolwerk en verviel na de sloop van het Apostelgasthuis in 1871;
- het **Weisteegje**, als slop op de Nachtegaalstraat verdwenen;
- de **Weidesteeg** op de Zeedijk is door expansie van Jongeneel verdwenen en ligt nu in het gebied van Zijdebalen (steeg 268B);
- een tweede **Weide Steeg**, Weidesteeg of Wijdesteeg ligt ter hoogte van de huidige Zeemeeuwhof, een zijsteeg aan de Oosterkade;
- de **Witsteeg** of **Brede Witsteeg** is genoemd naar het Utrechtse geslacht De Wit; de steeg is al kort na 1835 door verbreding opgegaan in de Van Asch van Wijkstraat;
- de **Wijnpoort** in Wijk C is door sanering opgegaan in 1939 in de nieuw aangelegde St. Jacobsstraat;
- de oorspronkelijke **Zandstraat** en de **Nieuwe Zandstraat** in Wijk C werden later deel van de Oranjestraat maar waren smal als een steeg;
- de **Zeebeecksteeg** werd in de zeventiende eeuw ook **Molensteeg** genoemd; de naam is in 1924 op verzoek van bewoners veranderd in Molenstraat (steeg 35);
- de **Zeilsteeg** op de Zeedijk is door expansie van Jongeneel verdwenen en ligt nu in het gebied van Zijdebalen (steeg 268B);
- de **Zuilensteeg** heet sinds 1945 de Dirck van Zuylenstraat.

Stegenindex

Een overzicht van stegen op nummer, naam en locatie. Een overzicht met steegnamen op alfabet is in het Stegenrapport opgenomen. Steegnamen die niet vet maar cursief zijn, bestaan officieel niet of niet meer en staan niet in het straatnamenregister.

nr	naam	locatie
1	Arkenspoort	van Catharijnekade 9-11 naar Waterpoort
2	geen naam	tussen Bergstraat 15-17 en Willemstraat 42-46
3	Korte Hamstraat	van Willemstraat 39-41 naar Varkenmarkt 29-33 en Waterstraat
3A	Pastoor van Nuenenhof	St. Jacobsstraat 300-430
4	geen naam	Lange Koestraat 19-21
4A	geen naam	Rozenstraat 7
4B	<i>Donzelaarspoort</i>	van Rozenstraat 15-17 naar Oudegracht 59
4C	geen naam	Rozenstraat 2-32
5	Jacobskerksteeg	tussen Jacobskerkhof en Waterstraat, achter de Jacobikerk
6	geen naam	Jacobskerksteeg 9-21
7	Jan Meijenhofje	van St. Jacobsstraat 209-247 naar Jan Meijenstraat 6-20
8	Oranjehof	van Oranjestraat 14-50 naar Jan Meijenstraat 27-33 en Koningspoort (steeg 9)
9	<i>Koningspoort</i>	van Oudegracht 5-17 naar Oranjehof
10	geen naam	van Oranjestraat 31-39 naar Nieuwekade 24-25 en Nieuwekade 217-221
11	1e Achterstraat	van Oudegracht (Nijntje Pleintje) naar Van Asch van Wijckstraat
12	geen naam	1e Achterstraat 3A
13	geen naam	Oudegracht 40-42
13A	geen naam	Jacobijnestraat 22
14	Pauwstraat	van Oudegracht 64-66 naar Loeff
158		Berchmakerstraat 36-38
	Pauwhof	Pauwstraat 6-8
	geen naam	Pauwstraat 3-11
	geen naam	Pauwstraat 22-24
	geen naam	Loeff Berchmakerstraat 46-48
19	<i>Hartsteeg</i>	van Oudegracht 82-84 naar Loeff Berchmakerstraat 20-22
20	Hemdsmouwsteeg	Loeff Berchmakerstraat 10
20A	geen naam	tussen achterzijde Potterstraat 30 en Loeff Berchmakerstraat 2
21	Peterseliesteeg	van Predikherenstraat 2 naar Loeff Berchmakerstraat 1
22	geen naam	Breedstraat 7-9, deel van Breedstraat 9
22A	geen naam	Breedstraat 22
23	geen naam	Korte Lauwerstraat 1-3
23A	<i>Magnushof</i>	Korte Lauwerstraat 10-22
24	Lauwerhof	Lauwerstraat 77-83
25	geen naam	Lange Lauwerstraat 44-46
26	geen naam	Lange Lauwerstraat 32-34
27	2e Achterstraat	Van Asch van Wijckstraat
28	Lange Lauwerstraat	van Lange Lauwerstraat 187 ev naar - 3e Achterstraat
29	3e Achterstraat	van Wijde Begijnestraat 80-96 naar Wijde Begijnestraat 128
29A	geen naam	Van Asch van Wijckskade 22
30	<i>Nauwe Begijnesteeg</i>	van 3e Achterstraat naar Wijde Begijnestraat
31	Begijnehof	Wijde Begijnestraat 20-42
32	<i>Wijde Begijnehof</i>	Wijde Begijnestraat 5-15
32A	<i>Wijde Begijnehof</i>	Wijde Begijnestraat 5-15
33	geen naam	Wijde Begijnestraat 3-5
34	geen naam	Voorstraat 80-82
34A	geen naam	Plompetorengracht 20
34B	geen naam	Plompetorengracht 20A
35	Molenstraat	van Plompetorengracht 13-15 naar Wolvenplein 11-13
35A	<i>Munnikhof</i>	Molenstraat 1-3
35B	<i>Wolvenhof</i>	Wolvenplein 1-7
35C	Wolvenstraat	van Plompetorenbrug naar Wolvenplein
36	<i>Kloostersteeg</i>	Wittevrouwenstraat 36-38
36A	geen naam	Ridderschapstraat 11
37	geen naam	Wittevrouwenstraat 42-44
37A	geen naam	Wittevrouwenkade 3-4
37B	geen naam	Wolvenplein 15-18
38	Kloksteeg	van Wittevrouwenstraat 17 naar Lange Jufferstraat 40-42
38A	geen naam	Wittevrouwenstraat 7-11
38B	geen naam	Keizerstraat 95 - Wittevrouwenstraat 13
39	<i>Keizershof</i>	van Lange Jufferstraat 40-42 naar Kloksteeg
40	Korte Rietsteeg	van Lange Jufferstraat 34-36 naar Keizerstraat 45-47
41	geen naam	Korte Jufferstraat 6-108
41A	geen naam	Lange Jufferstraat 20
41B	geen naam	Korte Jufferstraat 3-5
42	geen naam	Keizerstraat 110-266
42A	geen naam	Keizerstraat 22-24
42B	geen naam	
43	<i>Keizerspoort</i>	
43A	geen naam	
43B	geen naam	
44	geen naam	
45	geen naam	
46	geen naam	
46A	geen naam	
46B	<i>Paushuishof</i>	
47	geen naam	
47A	geen naam	
48	geen naam	
48A	geen naam	
48B	geen naam	
48C	<i>Beauforthof</i>	
49	geen naam	
49A	<i>Gregoriusplein</i>	
50	geen naam	
50A	<i>Woolloomooloo</i>	
50B	geen naam	
50C	Hof van St.-Jan	
51	geen naam	
52	geen naam	
53	geen naam	
54	Begijnesteeg	
55	Smalle Begijnestraat	
56	<i>Grote Slachthuis</i>	
57	geen naam	
58	<i>Margarethenhof</i>	
59	geen naam	
60	geen naam	
61	Hoogt	
62	geen naam	
63	Kintgenshaven	
64	geen naam	
65	<i>Zegelpoort</i>	
66	geen naam	
66A	geen naam	
67	<i>Lichtenbergsteeg</i>	
68	<i>Genzenmarkt naar de werf</i>	
69	geen naam	
70	<i>Hof Winkel van Sinkel</i>	
Keizerstraat 14-16		
Keizerstraat 5-19		
Keizerstraat 8		
Korte Jufferstraat 3-5		
Lange Jufferstraat 6		
Nobelstraat 303 en Lucas Bolwerk		
Kromme Nieuwegracht 36-38		
Kromme Nieuwegracht 42		
Kromme Nieuwegracht 49		
Pieterskerkhof 12	79-80	<i>Jodenrijtje</i>
Pieterskerkhof 13A	81	Lauwersteeg
Kromme Nieuwegracht 11	82	geen naam
van Pieterskerkhof 24 naar Kromme Nieuwegracht naast 3	83	geen naam
Pieterskerkhof 18-21..C	84	<i>Groenewoude</i>
Achter Sint Pieter 9	85	geen naam
Ambachtstraat 9bis	86	Hekelsteeg
Nobeldwarsstraat 9	87	Massegast
Janskerkhof 17-18	88	<i>Schoonhuispoort</i>
Janskerkhof 14	89	Hanengeschrei
Boothstraat 9-13	90	geen naam
van Boothstraat 4-6 naar Voorstraat 67-69	91	geen naam
Janskerkhof 19-20 naar hof Janskerkhof 19D	92	<i>Domherensteeg</i>
Jansveld 51	93	<i>Paleis Lofen</i>
Voorstraat 57-59	94	Bisschopshof
van Voorstraat 62-64 naar Breedstraat 49-53	95	<i>Maartenshof</i>
van Voorstraat 46-48 naar Breedstraat 29-31	96	Zoutmarkt
Voorstraat 19	97	Buurkerkhof
Voorstraat 15-17		
Jansveld 6-16	98	1e Buurkerksteeg
Lange Jansstraat 15-79 - Hoogt	99	2e Buurkerksteeg
van Hoogt 6-8 tot Lange Jansstraat	100	3e Buurkerksteeg
van Telingenstraat 15 naar Slachtstraat 5	101	Donkerstraat
naast Hoogt 1	102	geen naam
van Slachtstraat en Telingenstraat naar Neude	103	geen naam
Kintgenshaven 5	104	Kuipersteeg
tussen Ganzenmarkt 30 en Minrebroederstraat 2	105	geen naam
Minrebroederstraat 3a-d	106	<i>Bakkerspoort</i>
Annastraat 27A	107	geen naam
Ganzenmarkt 2 naar Korte Minrebroederstraat	108	Wijdepoort
van Ganzenmarkt naar werf Oudegracht	109	Achter Clarenburg
Neude 36-37		
Vinkenburgstraat 19	110	geen naam
Vinkenburgstraat 15-17		
Vinkenburgstraat 13-15		
van Vredenburg 24 naar Zakkendragerssteeg 39-41		
van Vredenburg 41-46 naar Oudegracht 103-105		
van Vredenburg 26-28 naar Oudegracht 115-127		
Lange Elisabethstraat 19-21		
Lange Elisabethstraat 11 - Hamsteeg 10-14		
van Lange Elisabethstraat 17-18 naar Oudegracht 131-133		
van Bakkerstraat 18 naar Oudergracht 135		
van Steenweg 51-53 naar Oudegracht 137-139		
Lauwersteeg 6-8		
Steenweg 37-39		
Steenweg 33-35		
Steenweg 29A		
van Steenweg 23-25 naar Oudegracht 159-163		
van Steenweg 15-17 naar Oudegracht 161-163		
Steenweg 9-11		
van Choorstraat- hoek Steenweg naar Vismarkt		
Vismarkt 7-8		
Vismarkt 10		
Vismarkt 11-13		
Vismarkt 17-18		
van Servetstraat 5-7 naar Domplein 21-22		
Domplein 10-16		
van Vismarkt naar Choorstraat 42 (hoekpand) langs de Oudegracht		
van Choorstraat 25 - hoek Zadelstraat 1 naar 1ste Buurkerksteeg		
van Steenweg 20- 22 naar Buurkerkhof		
Buurkerkhof 1c-2		
van Buurkerkhof 3-4 naar Donkerstraat 10-12		159
van Steenweg 34-36 naar Zadelstraat 43-45		
Donkerstraat 19-21		
Donkerstraat 24-26		
van Zadelstraat 36-38 naar Boterstraat 35-37		
Mariaplaats 3-4		
Mariastraat 28 - Donkerstraat 15		
Mariastraat 2-4		
Mariastraat 31-33		
verlengde van Achter Clarenburg,		
Achter Clarenburg 2-6		
Achter Clarenburg 2A		

111	geen naam	Mariaplaats 15	146	Brandstraat	Oudegracht 263-265	179	geen naam	Twijstraat aan de Werf 12-13	204	<i>In de Koeivoet</i>	van Lange Nieuwstraat 61-63
112	<i>Kerkelaantje</i>	Mariaplaats 18-22	146A	<i>Andreasgasthuishof</i>	Brandstraat nabij 20	180	Wijde Watersteeg	van Twijnstraat 63-65 naar			naar Dortstige Harthof
113	<i>Mariagang</i>	Mariahoek 18a-21 (achter Mariaplaats 24)	147	geen naam	Brandstraat 15-45			Twijstraat a/d Werf 11-10	205	geen naam	Nieuwstraat 57-59
114	<i>Driehoek</i>	van Mariahoek 5-14 naar de Mariaplaats	148	geen naam	Oudegracht 267	181	Nauwe Watersteeg	van Twijnstraat 55-59 naar	206	Dorstige Hartsteeg	van Oudegracht 274-272c naar
115	<i>Gertrudissteeg</i>	in de Driehoek, steeg 114	149	geen naam	Lange Smeestraat 27			Twijstraat a/d Werf 9-11			Lange Nieuwstraat 47-49
115A	Schildershof	drie entree's, twee vanaf de Mariaplaats	150	Nathanaëlspoort	Springweg 47a naar Zilverstraat	182	Rondpoort	van Twijnstraat 33-35 naar Twijnstraat a/d Werf 1	207	Reguliersteeg	van Oudegracht 262-266 naar
		en één vanaf de Walsteeg	150A	<i>Karelshof</i>	van Geertebolwerk 1 naar Springweg 27	183	geen naam	Twijstraat aan de Werf naast 1K			Lange Nieuwstraat 37-41
116	Walsteeg	van Willemlantsoen 12 naar Springweg 19	151	geen naam	Springweg 51-51a			naar achterzijde Twijnstraat 23	208	geen naam	Reguliersteeg 16-36
116A	geen naam	tussen Willemsplantsoen 3 en 4	152	Zilverstraat	Springweg 55b-59	184	Doelenstraat	van Twijnstraat 48-52 naar Nicolaasdwarsstraat 1-3	209	geen naam	Lange Nieuwstraat 25-27
117	<i>Frederiksoord of Walsteegpoort</i>	Walsteeg 16	152A	<i>Zilverbergplateau</i>	Tuinstraat 19/21 naar de	184A	geen naam	Doelenstraat 10 en 10A	210	Abraham Dolesteeg	van Oudegracht 246-244 naar
118	geen naam	Springweg 2-4			Zilverberghof (steeg 153A)	184B	<i>Doelenhuis</i>	Doelenstraat 12			Lange Nieuwstraat 15-17
119	geen naam	Mariaplaats 51-52	153	<i>Zilverbergspoort</i>	Zilverstraat 34	185	geen naam	Doelenstraat 5	210A	<i>Catharinatuinen</i>	Lange Nieuwstraat 14
120	Alendorpstraat	van Boterstraat 26 naar Visscherssteeg	153A	Zilverberghof	van Zilverstraat 46-50 naar	186	Schutterstraat	van Wijde Doelen 2-5 naar Doelenstraat 7-9	211	Abraham Dolehof	van Lange Nieuwstraat 5-9a
120A	geen naam	Alendorpstraat 101-105			Tuinstraat 7 en Tuinstraat 19	187	geen naam	Schutterstraat 17 en 19			naar Abraham Dolesteeg
121	<i>Eloyensteeg</i>	Boterstraat 20-22	154	Tuinstraat	Springweg 79-81 naar Geertebolwerk 17-19	188	<i>Manenburg</i>	van Wijde Doelen 25-29 naar	212	geen naam	Hamburgestraat 7-9
122	geen naam	Visschersplein 75-101	155	Andreasstraat	van Springweg 101-107 naar Geertebolwerk 29-30			toegang Bolwerk Manenburg	213	geen naam	Hamburgerstraat 12
123	Boterstraat	van Mariaplaats 54-55 naar Lijnmarkt 7-9	156	Andreasshof	Andreasstraat 19-21 naar Geertebolwerk 23	189/ 190	geen naam	Wijde Doelen 10	214	geen naam	Korte Nieuwstraat 55-121
124	geen naam	Boterstraat 6a	157	geen naam	Andreasstraat 31-37	191	<i>Werkhuispoort</i>	Nicolaasdwarsstraat 1	214A	<i>Regentessehof</i>	Korte Nieuwstraat 101-161
124A	geen naam	Boterstraat 2a	158	<i>Wolfaartssteeg</i>	Springweg 129-149	191A	<i>Gronsveltkameren</i>	Nicolaaskerkhof	215	geen naam	Wed 1-3
125	geen naam	Visschersplein 24-42	159	geen naam	Springweg 152	192	geen naam	Nicolaasstraat 6-8	216	geen naam	van Trans 6-8 naar Domplein
125A	geen naam	Visschersplein 46-74	160	geen naam	Springweg 160A	192A	Karmelietenhof	Nicolaasstraat 10-12	217	geen naam	Trans 10-12
126	<i>Lijnmarkt aan de werf</i>	van steeg 127 naar 128	161	geen naam	bij Springweg 182	192B	Vrouwjutenhof	van Nicolaaskerkhof 12 naar	218	<i>Paulusgang</i>	van Trans 17-19 naar de Hofpoort
127	<i>Lijnmarkt aan de werf</i>	tussen Lijnmarkt 18 en 20	162	geen naam	Geertekerkhof 4 en 5			Lange Nieuwstraat 119	219	<i>Hofpoort</i>	Nieuwegracht 7-9
128	<i>Lijnmarkt aan de werf</i>	tussen Lijnmarkt 34 en 36	163	<i>Tinnegieterspoortje</i>	Oudegracht 309-311	193	geen naam	Oudegracht 376	220	geen naam	Hamburgerstraat 28-30
129	geen naam	Lijnmarkt 35-37	164	<i>Het Cromhout</i>	Oudegracht 339-341	193A	geen naam	van Oudegracht 382 naar Vrouwjutenhof	221	geen naam	Herenstraat 16-20
130	geen naam	Visschersplein 100	164A	<i>Adriaanshof</i>	Oudegracht 345	193B	geen naam	Oudegracht 370	221A	<i>Loenersloot</i>	Nieuwegracht 20
131	Visscherssteeg	Springweg 10-12	165	geen naam	Geertestraat 22-24	194	Eligenhof (<i>Grote Eligensteeg</i>)	van Oudegracht 362-364 naar	221B	geen naam	Herenstraat 24
132/ 133	<i>Strosteeghof</i>	van Visschersteeg 17-19 naar Strosteeg 29-35	166	<i>'t Keelsgat</i>	tussen koor Geertekerk en Geertestraat 30			Vrouwjutenhof 55-53	222	geen naam	Herenstraat 28
134	Strosteeg	Oudegracht 175	167	Korte Rozendaal	van Kleine Geertekerkhof naar Lange Rozendaal	195	Eligenhof	van Eligenhof(straat) 2a-53 naar	223	Jeruzalemstraat	van Heerenstraat 40bis-42 naar
135	<i>Royenstein</i>	van Oudegracht 175 naar parkeergarage	168	geen naam	aan Korte Rozendaal			Vrouwjutenhof 15-17			Kromme Nieuwegracht 70-80
136	Teugelhof	van Springweg 28-30 naar	168A	geen naam	aan Korte Rozendaal	196	geen naam	Oudegracht 358	223A	geen naam	Jeruzalemstraat naast 3
160		Strosteeg en Blindesteeg	169	Lange Rozendaal	van Pelmolenweg 12-16 naar Oudegracht 365-369	197	geen naam	Oudegracht 350	224	geen naam	Jeruzalemstraat 15
137	Blindesteeg	van Springweg 34-46 naar Strosteeg en Teugelhof	170	Moutstraat	van Lange Rozendaal 14-16 naar Boogstraat 1-2	198	geen naam	Vrouwjutenstraat 6a	224A	geen naam	Jeruzalemstraat 2 naast
138	<i>Rosapoort</i>	Haverstraat 24	171	<i>Hopstraat of Nutstraat</i>	van Lange Rozendaal 26-28 naar Boogstraat 9-11	198A	<i>Payenhof</i>	van Vrouwjutenstraat 8-14a naar	225	<i>Herenhofje</i>	van Herenstraat 29 naar Ridderhofstad 4
139	Jacobsgasthuissteeg	van Springweg 68-70 naar Zwaansteeg	172	Kockstraat	van Pelmolenweg 13 naar Moutstraat 2			Lange Nieuwstraat 87	226	geen naam	Oudekamp 3-5
140	Zwaansteeg	van Oudegracht 221-223 doorlopend	173	Brouwerstraat	van Pelmolenweg naar Moutstraat 3	199	geen naam	Vrouwjuttestraat 40	227	geen naam	Oudekamp 7
		tot Springweg 84-86	174	Boogstraat	van Pelmolenweg naar Moutstraat 5	200	<i>Payenborgsteeg</i>	Oudegracht 318-320	227A	geen naam	Oudekamp 9-11 - Nieuwegracht 36
141	geen naam	Springweg 78	175	Suikerstraat	Pelmolenweg 13-14	200A	geen naam	Lange Nieuwstraat 79	228	Ridderhofstad	van Oudekamp 10-12 naar Lepenburg 9
142	geen naam	Springweg 86-88	176	Fockstraat	Pelmolenweg 15	201	geen naam	Oudegracht 314-316	229	geen naam	Ridderhofstad 2-2a
143	<i>Weeshuispoort</i>	van Springweg 102a-104 naar de	177	<i>Martinussteeg</i>	van Oudegracht 397 naar Pelmolenweg 19-70	202	<i>Kromme Elleboogsteegje</i>	Lange Nieuwstraat 71	229A	geen naam	Ridderhofstad 1
		Zwaansteeg en de Brandstraat	177A	<i>Splietpoort</i>	Oudegracht 393	203	Dorstige Harthof	van Korte Smeestraat 12-22 naar In de	230	<i>Metelerkamphof</i>	van Nieuwekamp 14 naar vervolg Bruntensteeg
144	<i>Lombartpoort</i>	Oudegracht 229	178	Twijnstraat aan de Werf	van de Vollersbrug naar de Tolsteegbarriere			Koeivoet en Dorstige Hartsteeg	231	Bruntensteeg	van Bruntenhof 4-5 naar vervolg Meleterkamphof
145	Zakkendragerspoort	Oudegracht 237			langs de Oudegracht Twijnstraat zijde	203A	geen naam	Korte Smeestraat 22	232	Bruntenhof	van Lepenburg naar Servaasbolwerk

	233	<i>Bruntenhoftuin</i>	Schalkwijkstraat 30	251C	geen naam	Gruttersdijk 18-20	276	Vredesteeg	van Krommerijn 61-70 naar Gansstraat 44-4
	234	Achterom	van Nieuwekamp 12-14 naar Schalkwijkstraat 28-30	252	<i>Elisabethsteeg</i>	Gruttersdijk 24-25	276A	Kerksteeg	van Krommerijn naar Gansstraat 50
				252A	geen naam	Gruttersdijk 26	277	Martinushof	Gansstraat 87-133
	234A	<i>Maria in den Wijngaard</i>	Nieuwekamp 11	252B	geen naam	Gruttersdijk 27-28-29	278	<i>Vredeplaats</i>	van Gansstraat 59-61 naar Alkhof
	234B	geen naam	naast Nieuwekamp 9	252C	geen naam	Gruttersdijk 30-31	279	Alkhof	van Gansstraat 53-57 naar Wulpstraat
	235	Schalkwijkstraat	van Nieuwegracht 62-44 naar Bruntenhof	252D	<i>Tuinsteeg</i>	Gruttersdijk 32-37			t.o. 37 en de Vredesplaats
	236	<i>Slangenmuur</i>	van Schalkwijkstraat 21 naar Schalkwijkstraat 65 en van Servaasbolwerk 2 naar Keukenstraat 2-22	253	geen naam	Gruttersdijk 37-39	280	<i>Gerrit de Bruijnsteeg</i>	van Gansstraat 51-53 naar Wulpstraat
				253A	Frederikshof	Adelaarstraat 5-11	281	<i>Brinkenhofje</i>	Gansstraat 29-47
	237	geen naam	tusen Schalkwijkstraat 2 en 4	254	Gietershof	van Bemuurde Weerd 56a-57 naar Flieruilensteeg en Gruttersdijk	282	<i>Nieuwe Steeg</i>	Gansstraat 15-25
	238	<i>Anna Maria van Schurmanhofje</i>	van Keukenstraat 45-47 naar Magdalenastraat 22-24			van Bemuurde Weerd 67-69 naar Gruttersdijk 59-60	283	geen naam	Oosterkade 4-6
	238A	geen naam	Servaasbolwerk 10-11	255	Flieruilensteeg	van Bemuurde Weerd 67-69 naar Gruttersdijk 59-60	283A	Wulpstraat	van Oosterkade 7-10 naar Albatrosstraat 17-25
	238B	geen naam	Servaasbolwerk 13-14	256	Kromme Elleboogsteeg	van Flieruilensteeg 8 naar Keizersgracht 8	284	<i>Stijfselsteeg</i>	Oosterkade 10-11
	239	Catharijnesteeg	van Lange Nieuwstraat 34 naar Nieuwegracht 61-59 langs de Catharijnekathedraal	257	Molenwerfsteeg	van Lauwerecht 7-11 naar Molenwerfhof	285	<i>Lakmoessteeg</i>	Oosterkade 12-13
				258	Molenwerfhof	van Draaiweg 53-57 naar Zwarte Water 9-10	286	Mantelmeeuwhof	van Oosterkade 15-15a naar Wulpstraat
	239A	geen naam	Catharijnesteeg 4	258A	<i>Jan van Lingtuin</i>	Bemuurde Weerd O.Z. 84	287	Zeemeeuwhof	Oosterkade 15a-18 naar Wulpstraat
	240	<i>Gasthuispoort</i>	van Nieuwegracht 63 naar de Lange Nieuwstraat 36-38	258B	geen naam	Bemuurde Weerd O.Z. 76	287A	Visarendhof	tussen Zeemeeuwenhof en Stormvogelhof
				259	Brugstraat	Lauwerecht 18-20	287B	Stormvogelhof	tussen Oosterkade 21-23 en Albatrosstraat
	241	geen naam	Zuilenstraat 3-5	259A	geen naam	van Lauwerecht 22-24 naar de Rode Brug	287C	Zeekoethof	tussen Oosterkade en Albatrosstraat
	241A	geen naam	van Zuilenstraat 2-4 naar Lange Nieuwstraat 40 pleintje	260	Veenhof	Lauwerecht 38-40	288	Brugsteeg	Oosterkade 28-29
				260A	geen naam	van Lauwerecht 55-57 naar Draaiweg 22-26	289	Nauwe Blindesteeg	Westerkade 26-27
	242	geen naam	Nieuwegracht 85	261	geen naam	Lauwerecht 59-61	290	<i>Kroonsteeg</i>	Westerkade 24-26 naar Jeremiestraat 10-14
	243	<i>Sionskameren</i>	Nieuwegracht 87-119	262	Schepenmakerssteeg	Lauwerecht 52-58	290A	Lijnpadstraat	Bleekstraat 11/Catharijnesingel
	244	<i>Agatha Snellenstraat</i>	A.B.C.-straat 18-20	263	<i>Klompensteeg of Plutsteeg</i>	Lauwerecht 68-70			117 naar Jeremiestraat
	245	geen naam	A.B.C.-straat 6-8	264	<i>J. de Preterhof</i>	Lauwerecht 88-90	291	Singelsteeg	Westerkade 10-11
	245A	geen naam	A.B.C.-straat 1-3	265	<i>Bloempoort</i>	van Lauwerecht 99-101 naar Verenigingsdwardsstraat	292	Laddersteeg	Westerkade 9-10
	246	geen naam	Groenestraat 2			Lauwerecht 137-143 naar de Schermerhornstraat	293	geen naam	Biltstraat 9-19
	246A	geen naam	naast Groenestraat 28-90 en naast Groenestraat 26	266	geen naam	Lauwerecht 141-145	294	geen naam	Biltstraat 25-29
				266A	geen naam	Lagenoord 4-6	295	geen naam	Biltstraat 31-33
	246B	geen naam	Groenestraat 201-251	267	Werfsteeg	Zeedijk 15-17	296	geen naam	Biltstraat 43-45
	247	Eligenstraat (Kleine Eligensteeg)	van Lange Nieuwstraat 94-96b naar Nieuwegracht 161-163	268	Zijdebalenstraat	Zeedijk 17 (om en nabij)	297	Gasthuisstraat	van Biltstraat naar Wittevouwensingel
162				268A	<i>Lubrohof</i>	Jongeneelwerf	297A	Steven Butendiekplateau	tussen Kruisstraat 2-4 en Steven Butendiekplein 8-10
	247A	geen naam	Eligenstraat 82-84	268B	<i>Zijdebalenhof</i>	Bemuurde Weerd W.Z. 6-6bis	298	geen naam	Gasthuisstraat 54
	248	<i>Prinsenhof</i>	Nieuwegracht 165-181	269	geen naam	van Bemuurde weerd WZ 5-6 naar Oudenoord 5-7	299	Sint Janshovenstraat	van Biltstraat 14-16 doorlopend
	248A	<i>Oude Hortus</i>	Lange Nieuwstraat 106, Eligenstraat naast 39, Eligenstraat 59 en Nieuwegracht 185	270	Raamstraat	van Kaatstraat naar Raamstraat			in de wijk Wittevrouwen
				270A	<i>Elijnhof</i>	Raamstraat 19	299A	<i>OZEBI</i>	Biltstraat 4
	249	<i>Kameren Maria van Pallaes</i>	Agnietenstraat 6	270B	geen naam	Tolsteegsingel 55	300	<i>Breyershof</i>	van Wittevrouwensingel 14/21
	250	Beyerskameren	Agnietenstraat 4	271	Muntsteeg	Tolsteegsingel tegenover 55			naar Gasthuisstraat 16-18
	250A	<i>Nicolaashof</i>	Agnietenstraat 1	271A	geen naam	Tolsteegsingel 52	301	geen naam	Wittevrouwensingel 27-29
	251	Kraanstraat	van Gruttersdijk 6-8 naar Bemuurde Weerd O.Z. 6-8	272	<i>Nauwe Muntsteeg</i>	van Tolsteegsingel 50 naar Krommerijn 1	302	geen naam	Wittevrouwensingel 30-31
				273	<i>Baarssteeg</i>	van Krommerijn 16-32 naar Gansstraat 28-36	303	Minutensteeg	Laan van Puntenburg
	251A	Gruttershof	van Kraanstraat 11-17 naar Gruttersdijk 2-3	274	<i>Riviersteeg</i>	van Krommerijn 36-61 naar Vredesteeg	303A	Sterrehof	Sterrenbos-Sterrehof
	251B	geen naam	Gruttersdijk 9	275	geen naam				

Stegenrapport Oude Stad Utrecht

Basis van het rapport Stegenrapport Oude Stad Utrecht is de inventarisatie van alle stegen. Elke steeg is voor zover mogelijk bezocht.

Stegenrapport Oude Stad Utrecht heeft twee pagina’s voor elk van de meer dan 400 stegen, een pagina met kaart en foto’s en pagina met de beschrijving. Er is ook een index opgenomen van alle stegen op nummervolgorde en alle steegnamen. De rapportage is digitaal te raadplegen via het internet of daar te downloaden. Zie de site www.oud-utrecht.nl.

Stegenkaart Utrecht

- Alle gevonden stegen zijn ingekleurd op een recente kaart van de stad, de Stegenkaart Utrecht. Vele daarvan zijn afgesloten voor het publiek (de blauwe) en vele zijn openbaar toegankelijke (de rode).
- Als ondergrond is een recente kaart van de gemeente gebruikt. Daarop is neergelegd een transparante kaart met de kadastrale indeling van straten en percelen. De kaart is vervolgens geactualiseerd.
- Elke steeg heeft een nummer. Bij de inventarisatie is dezelfde nummering van stegen aangehouden als in het rapport uit 1987. De Stegenkaart Utrecht is naast een gedrukt exemplaar bij het boek ook digitaal beschikbaar.

Zijn alle stegen ingetekend en is de inventarisatie compleet? Na ruim drie jaar stegenproject en een intensief eindtraject loop je niet meer gewoon of onbevangen door de Oude Stad. Zit achter die gesloten deur ook een steeg verborgen? Zo bleek na afronding van de inventarisatie tijdens een wandeling de deur van Kromme Nieuwegracht 42 intrigerend. Zou daar een steeg achter verborgen liggen? Enigszins voyeuristisch, normen gaan tijdens het onderzoek wat vervagen, werd geprobeerd een foto door de brievenbus te maken (in de praktijk bleek een spleet onder de deur ook informatie op te leveren). Onderzoek via Apple Kaarten gaf uitsluitel, er ligt een prachtig exemplaar van een achterhuis aan het slop.

Terug naar de vraag, is het onderzoek compleet? Zeer waarschijnlijk niet, de Oude Stad houdt ook met haar stegen verborgen schatten.

De Stegenkaart Utrecht is digitaal beschikbaar via het internet of daarvandaan te downloaden.

Index

166

A.B.C. straat	35
Abraham Doleklooster, -hof en -steeg	28, 47, 83
Abstede	57, 70, 111, 113
Achter Clarenburg	47, 79, 131
Achter de Wal	27, 29, 71
Achterom	36, 44, 63, 100
achterom	7, 8, 13, 15, 128, 134-135
Achterstraat	6, 27, 29
afvalbakkenslop	140
afwatering	9, 14, 16, 20, 22, 24, 27, 28, 30, 34, 36, 45, 52, 66
Agnietenstraat	48
Altrecht	zie Willem Arntsz
Andreasstraat en -hof	30, 81, 83
Bakkerstraat	21, 64
Bataafse Republiek	38, 56, 61
Begijnen, Begijnesteeg en -hof	27, 44, 116, 118, 143, 148
Bemuurde Weerd	24, 28, 39, 41, 43, 57, 59, 94, 97, 142, 150
bedrijf of bedrijven	17, 30, 37, 41, 43, 45, 59, 60, 63, 65, 66, 68, 70, 72, 78, 85, 87, 90, 92, 94, 96, 99, 103, 104, 107, 109, 110, 113, 115, 116, 127, 128, 129, 131, 147
bergingenhof	144-145
Berlage	80, 82, 84
bestemmingsplan	92, 94, 99, 110, 126, 128-137
Biltstraat	5, 28, 57, 71, 81, 113, 150
Boer	72
Boterstraat	16, 21, 93
Brandstraat	45, 130
Breedstraat en -buurt	65, 116
Brigittenstraat	35, 51
Brouwer- en Boogstraat	69, 71
Bruntensteeg, -hof, -tuin	51, 53, 61
Buurkerk	16, 21, 24, 42, 99
Castellum	9, 10, 12, 13, 14, 17, 19, 21
Catharijne	57, 70
Catharijneconvent	23, 45, 125
Catharijnepoort	22
Catharijnesingel	73, 98, 104
Catharijnesteeg	23
Centraal Museum	45, 61, 125
centrum	7, 63, 90, 92, 94, 98, 104, 127-129, 146-147
Choorstraat	42
Cityvorming	76, 78, 96, 98, 104, 106, 147

Doelenstraat	45
Donkerstraat	16, 23
Domherensteeg	13, 15
Domkapittel	11, 13, 28, 30, 31, 148
Domplein	17, 79, 86, 88
Domstraat	79, 86
DOMunder	17
Dorstige Hartsteeg en -hof	47, 132-134
Drieharingenstraat	21, 26, 42, 143, 149-151
Drukkerij Bosch	65, 85, 87, 116
Drukkerij Van Boekhoven	65, 116, 118
Eerste Wereldoorlog	76, 78
Eligenstraat of -hof	10, 26, 35, 36, 65, 91, 102
Elijnhof	140
Elisabethsteeg	95, 97
fiets	76, 83, 80, 90, 124, 129, 137, 148
Flieruilensteeg	41, 59, 95, 103
Flora’s hof	19
Fockema Andreae	80
Fockstraat	69, 117
Frederikshof	41, 95
Fundatie	48, 52, 54, 63, 71, 97, 101
Gansstraat	37, 77
Ganzenmarkt	30, 47
Gasthuispoort	45
Gasthuisstraat	71, 73
Geertebolwerk	53, 61, 65, 83
Geertestraat	70
Gertrudissteeg	47
Gietershof	59, 95
gilde	20, 23, 42, 46, 50
greppel of geul	9, 14, 16, 18, 27, 28, 34, 36
Groenestraat	35, 36
Groot Groenewoude	23, 23, 25, 107
Gruttersdijk	59, 80, 95, 97, 142
Gouden Eeuw	42, 44, 46
Hamburgerstraat	47, 85
Hamsteeg	23, 64
Hartsteeg	26, 43, 46
Haverstraat	30, 44, 70
Hekelsteeg	16, 21, 23, 25, 64, 107
Hemdsmouwsteeg	134
Herenstraat	33

hof	7, 8, 13, 19, 31, 34, 41, 45, 51, 51, 61, 63, 65, 71, 72, 77, 79, 81, 83, 85, 97, 112, 120, 124, 126, 128, 130, 131, 135, 136, 139, 140, 143
Hof van Ravenna	123, 124
Hollandse Waterlinie	58, 61, 80
Holle Bilt	68
Holsboer	82, 84
Hoog Catharijne	79, 98, 100, 104, 113, 114, 131, 143
Hoogt	47, 49, 114
Hopakker	80, 88
horeca en horecasteeg	142, 143, 140, 149
immuniteit	10, 11, 14, 13, 22, 27, 28, 31, 33, 38, 38, 42, 124, 131, 148
inwoners of bevolking	30, 32, 48, 50, 60, 78, 102, 127, 129
Jacobijnenstraat	30
Jacobsgasthuissteeg	45, 105
Jacobskerkhof en -steeg	47, 88, 106, 108, 112
Jan Meijenhofje	103
Jansveld	27, 31
Jeruzalemstraat	94, 115, 117
Jodenrijtje	27, 64, 105, 107, 138
Jufferstraat Lange en Korte	49, 116
Kaatstraat	39
kamer of kameren	23, 26, 35, 36, 44, 44, 48, 62, 64, 71
kapittel	11, 12, 14, 18, 22, 27, 28, 30, 33, 34, 40, 42, 148
Karel V	61, 124
Keizersgracht	39
Keizerspoort	51
Keizerstraat	27, 49, 51, 65, 116
Keukenstraat	28, 48, 145, 60
Kerksteeg	98, 103
Kernbeeld	94, 98, 99
Kintgenshaven	47, 103
Kien	72
klooster	10, 12, 14, 16, 20, 23, 27, 28, 31, 32, 34, 35, 38, 42, 44, 45, 47-51, 61, 86, 131, 147
Kloostersteeg	29, 49, 147
KNMI	49
Kockstraat	67
Koningspoort	136
Korte Rozendaal	69, 71
Kraansteeg en -straat	41, 103, 105
kraken, krakers	101, 103, 123, 130

Kromme Elleboogsteeg	103
Kromme Nieuwegracht	33, 83, 93, 94
Kruisstraat	71, 101
Kuiper verkeersplan	98, 104, 114
Kuipersteeg	148
Lakmoessteeg	59
Lange Rozendaal	67, 71
Lauwerecht	39, 41, 43, 57, 59, 70, 94, 150
Lauwersteeg	23, 26, 27, 64, 107
leefbaarheid	110, 120, 129, 147
Leidse Rijn	28, 52, 63, 72
Loeff Berchmakerstraat	43, 46, 134, 135
Loenersloot	33
Lubrohof	142
Maartensdijk	80, 84, 94
Maartenshof	15
Magdalenastraat	28, 48, 60
Maria in den Wijngaard	34, 35
Mariaplaats	30, 47, 124, 132
Margaretenhof (gasthuis)	31
markt en marktbenadering	22, 30, 62, 68, 70, 72, 78, 90, 114, 121, 129
Martinushof	73, 77
Martinussteeg	81, 83, 140
Massegast	16, 21, 23, 64, 79
Meente of De Meent(e)	22, 27, 29, 31, 52
Merwedekanaal	60, 72, 85, 116
Metelerkamphof	63
Middeleeuwen	8, 13, 17, 18, 23, 28, 36, 44, 45, 104
Minutensteeg	73
Mitros	73, 119, 120, 145
Moesgracht	52
Molenstraat	47, 83, 85
Molenwerf (-steeg en -hof)	41, 43, 95
Monumentenwet	94, 104, 141
Moreelse	44, 46, 127
Moutstraat	71
Muurkrant	111
naambord	23, 147
Nauwe Watersteeg	30, 45
Nedersticht	12, 33
Neude	47, 84, 88
Nicolaasdwarsstraat	50, 52
Nieuwegracht	18, 28, 30, 33, 35, 36, 52, 83, 93, 94, 106, 113

167

Nieuwe Kamp	34
Nieuwstraat, Korte en Lange	28, 36, 40, 44, 45, 52, 65, 66, 70, 83, 85, 87, 89, 90, 94, 116, 132
Nijntjepleintje	29
Nobelstraat	72, 104
Oosterkade	37, 59, 94, 123
Oosterstroom	39, 41, 59, 80
Omgevingswet, -visie, -plan	92, 129
onbewoonbaar	78, 80, 101, 102
Ondiep	82, 80
ophoging	14, 22, 24, 36
Oranjehof	88, 135-136
Oranjepark	64, 135
Oranjestraat	136
Oud Munster (zie ook Sint Salvator)	11, 30, 33, 34, 51, 63, 148
Oudegracht	14, 16, 18, 20, 24-28, 36, 45, 46, 52, 60, 63, 67, 69, 79, 85-87, 93, 105-107, 124, 130-135
Oudelle	30, 33, 34, 51
Oudenoord	88
Oudwijk	40, 56, 111, 113
ozendrop	44-45
Paardenveld	88, 90, 93
Paleis Lofen	15, 16, 19
parkeren, parkeerterrein	35, 36, 85, 87, 88, 90, 96, 99, 101, 104, 110, 111, 129, 133, 139
Pauluspoort	40, 44
Pauwstraat	26
Payenborgsteeg en Payenhof	26, 87, 89
Peletier	63, 65, 93
Pellecussenpoort	41
Pelmolenweg	83, 140
Pieterskerk	50, 104
Pieterskerkhof	83, 94, 139
Pijlsweerd	52, 84, 88
Plompetorenbrug en -gracht	29, 29, 83, 103
Project 2500	114
Potterstraat	86, 134
Raamsteeg en -straat	41, 43, 120, 140
Reet van de Muur	68
Reformatie	8, 35, 38, 41, 45, 47
Regentessehof	85
Regulierenklooster	45
Reguliersteeg	47

Ridderschapstraat	49, 61, 62, 85
Rijn, Kromme en Oude Rijn	8-10, 14, 16, 18, 20, 22, 34, 43, 98
riolering	36, 72, 76, 90
Rondpoort	30
Romeinen	8-10, 13, 21, 22, 104
Rooms-Katholieke Armbestuur	63, 67, 69, 71, 77
sanering	85, 88, 93, 94, 97, 98, 100, 104-106, 111, 112, 117
Schalkwijkstraat	35, 48, 60, 145
Schildershof	124
school, scholen	35, 60, 68, 70, 79, 81, 83, 85, 90, 97, 98, 106, 108, 117, 129, 131
Schoonhuissteeg	23, 25, 64, 79, 79
Servetstraat	19
St. Jacobsstraat	79, 88, 90, 93
Sint Jan	12, 27, 28, 122
Sint Janhovenstraat	57
Sint Maarten (zie ook Domkapittel)	11, 15, 18, 28, 33
Sint Marie	14, 30, 124, 131
Sint Paulus	14, 28, 36, 40, 44
Sint Pieter	12
Sint Salvator (zie ook Oud Munster)	11, 28
Slachtstraat	47
slokop	30, 48
slop	7, 8, 15, 25, 31, 35, 36, 52, 69, 70, 77, 93, 95, 106, 117, 128, 131, 135, 140, 147
Smeestraat, Korte en Lange	30, 70, 131
spoorwegen	59, 60, 64, 72, 80
Springweg	28, 36, 45, 52, 53, 61, 70, 83, 94, 11, 114, 124, 130
Stadsbuitengracht	20, 22, 24, 28, 41, 43, 59, 60, 62, 65, 80, 104
Stadsherstel Utrecht	17, 45, 63, 118, 120
Stadsvernieuwing	8, 67, 83, 85, 110, 112-116, 118, 121, 129, 133, 135, 138, 142, 143, 150
Stathe	14, 16, 21, 24, 64, 66, 79, 79, 105
Stedelijke Vernieuwing	111, 112, 121, 122-124
Steenweg	16, 21, 23, 24, 26, 28, 30, 52, 105, 107
Sterrehof	73
Sticht	12, 20, 33, 84
Stijfselsteeg	59
Strosteeg	68, 93, 104, 110, 114
structuurplan	92, 94, 98, 125, 126, 143
Suikerstraat	69, 71, 117
Telingstraat	47
Teugelhof	114, 115

Tinnegieterspoortje	45
Tolsteegbarrière	30
Tolsteeg	36, 37, 57, 70
Tolsteegpoort	22, 24
Traiectum	10
Tuinsteeg	95
Tuinstraat	65, 67, 103
Tweede Wereldoorlog	76, 80, 92, 93, 111
Twijnstraat en Twijnstraat aan de Werf	22, 30
Universiteit	47, 60, 72, 89, 93, 96, 98, 125, 129, 148
Utrechtse Monumenten Fonds	47, 97, 112, 114
Utrechts Nieuwsblad	65, 116
Vaartsche Rijn	5, 18, 20, 26, 28, 36, 43, 57, 59, 72, 77, 94, 97, 103, 113, 123, 124, 150
Van Asch van Wijck en -straat	27, 29, 60, 88
Vecht	5, 8, 10, 16, 18, 22, 24, 26, 28, 39, 41, 43, 72, 103
verdichten en verdichting	21, 30, 44, 60, 64, 120, 126, 141
verharding, bestrating	14, 16, 21, 30, 36, 46, 56, 64, 66,
en straatprofiel	80, 90, 110, 138, 143, 150
Viestraat, Lange en Korte	72, 79, 80, 86, 90
Vismarkt	13, 15, 17, 28, 148
Visschersplein	68, 93
Visschersteeg	68
verkeer	7, 9, 10, 14, 21, 76, 78, 80, 82, 80, 9, 86, 90, 92, 94, 98, 104, 114, 128, 129, 133, 139, 147, 148
verlichting	56, 66, 110, 139, 143, 140, 150
Vermeijs	72
voetganger	9, 66, 76, 80, 90, 148
Voetiusstraat	79
Voorstraat	27, 31, 121, 122
Vredenburg	16, 23, 42, 79, 81, 84, 86, 88, 90, 143, 147-149
Vrouwjuttenhof	93
Vrouwjutenstraat	87, 89
water en waterbeheersing	8, 9, 14, 16, 18, 20, 22, 24, 26, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 43, 44, 52, 65, 66, 77, 102
Waterstraat	16, 90, 93, 108
wed en wedplaats	30, 45
Wed	30
Wederopbouw	76, 85, 92, 100, 115, 129
Weerdpoort	22, 29
Weerdsingel	80, 93, 104
Weeshuispoort	45, 105, 130-131

werfkelder	113, 118, 126
Werfsteeg	103
Werkgroep Herstel Leefbaarheid	103, 105, 106, 111
Oude Stadswijken	
Werkhuispoort	45
Westerdijk	39, 88
Westerstroom	39, 41, 88
Wijde Watersteeg	30
wijk C	16, 64, 80, 88, 90, 92, 94, 96, 104, 106, 135
Wijkbureau	113, 139
Wilhelmina Kinderziekenhuis	35, 94, 115, 116
Willem Arntsz (Stichting)	36, 93, 93, 94, 115
Wittevrouwenpoort	22, 29, 31
Wittevrouwensingel	73, 98, 101
Wittevrouwenstraat	29, 49, 147
Wolfaartssteeg	36, 103
Wolvenstraat	29, 56, 103
Wonen boven winkels	120, 139
Woningbedrijf Utrecht	85, 114, 142
woningbouw	70, 72, 76, 78, 80, 82, 80, 89, 113-115, 122, 142, 148
Woningwet	8, 76, 78, 80, 82, 92, 100
Wulpstraat	97
Zadelstraat	16, 30, 148
Zakkendragerssteeg en -hof	16, 23, 76, 79, 81, 139
Zeven Provinciën	38, 42
Zeven Steegjes	66, 67, 69, 71, 117, 118
Zilverstraat en -poort	30, 51, 53
Zijdebalenhof en -straat	39, 43, 140-142
Zuilen	80, 84, 94, 115
Zwaansteeg	45, 63, 105, 130

Colofon

Tussen Zwaansteeg en Achterom is een uitgave van de Historische Vereniging Oud-Utrecht.

De Historische Vereniging Oud-Utrecht is opgericht in 1923 als de historische vereniging voor stad en provincie Utrecht. Eén van de doelstellingen van de Vereniging is te waken over het behoud van het cultureel erfgoed. Cultureel erfgoed is een breed begrip. Oud-Utrecht richt zich vooral op de gebouwde omgeving, archeologische monumenten en het historisch landschap van de stad Utrecht. Als het bestaan hiervan op een of andere wijze bedreigd wordt, wil Oud-Utrecht zich daartegen inzetten. Bijvoorbeeld door te signaleren bij verantwoordelijke personen of instanties, door publiciteit te geven aan de bedreiging of actie te voeren. Voor het nastreven van deze doelstelling is de vaste Commissie Cultureel Erfgoed ingesteld. Dit boekje is het resultaat van het onderzoek van leden van deze commissie.

De schrijver Bert Poortman is geboren in 1956 en rondde zijn opleiding HTS Bouwkunde af en de studie Universiteit Bedrijfskunde vrijwel. Na jarenlang werkzaam geweest te zijn geweest in de bouw en beton- en waterbouw is hij sinds 2010 actief in de historie van stad en provincie.

De auteur bedankt de leden van de Werkgroep Stegen Fons van den Broek, Marcella Dorigo, Pim Le Large. Na lezing van concept versies werden nuttige adviezen ontvangen van Lineke Popken, Boudewijn Hopstaken, Jeroen de Leede, Theo Janssen, Maurice van Lieshout, Dick de Jong en Annemiek Roessen. Daarvoor hartelijke dank. Voor deze tweede herziene druk ben ik veel dank verschuldigd aan Els Deijkers-van Riel.

De opmaak is verzorgd door Jeroen Tirion. Het boek is gedrukt bij Drukkerij Roelofs, Enschede. Het boek is ook digitaal verkrijgbaar via het internet, zie www.oud-utrecht.nl.

De uitgave van ‘Het Stegenboek van Utrecht’ is mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van:

Kees Zijndel Fonds

J.E. Juriaanse Stichting

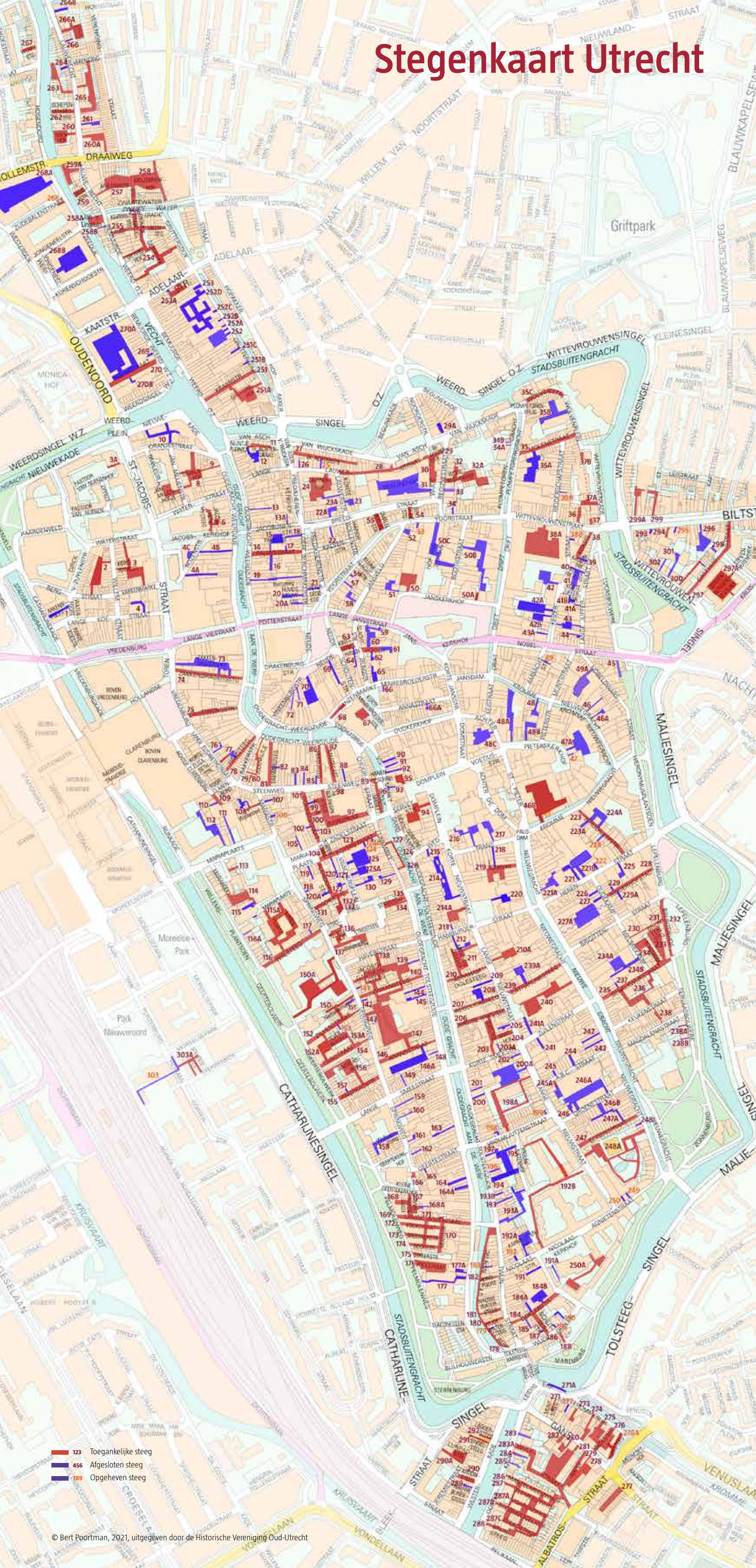
Els Mathilde

STADSHERSTEL DROSTE FONDS

© Bert Poortman, 2021

De inhoud mag vrijelijk worden gebruikt, mits naar de bron wordt verwezen. Eventuele rechthebbenden op het gebruik van afbeeldingen die niet benaderd zijn, wordt verzocht zich met de vereniging in verbinding te stellen.

Stegenkaart Utrecht

- 123 Toegankelijke steeg
- 456 Afgesloten steeg
- 789 Opgeheven steeg

TUSSEN ZWAANSTEEG EN ACHTEROM plaatst de stegen van Utrecht in de context van hun ontstaan. Beschreven wordt de vorming van de stad met gebeurtenissen per tijdsperiode en geïllustreerd met de stegen van de bijbehorende tijd. Het boek begint bij het vroegste begin, de Romeinen, en eindigt met bespiegelingen over de toekomst. Nog nooit is zo uitgebreid over de stegen van de stad geschreven. Het boek is bedoeld voor geïnteresseerden in het ontstaan en de ontwikkeling van Utrecht en met belangstelling voor de oudste en kleinste wegen.

Aanleiding voor het boek is een onderzoek naar de toestand van de stegen. Dat vond plaats in het gebied van de stad in 1832, de 'Oude Stad' met de daarin te vinden oude en nieuwere stegen, sloppen, achterommen en hoven. Al deze tot de verzameling stegen behorende wegen zijn bezocht. Stegen in de binnenstad, langs de Vecht, de Vaartsche Rijn en de Biltstraat.

Bij de publicatie horen een Register van verdwenen steegnamen in Utrecht, een *Stegenkaart Utrecht* en het *Stegenrapport Oude Stad Utrecht*.

ISBN 978-90-71108-99-0

9 789071 108990